

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ВО СКОПЈЕ
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ „ЈУСТИНИЈАН ПРВИ“
– СКОПЈЕ**

Институт за политички науки и медиуми и комуникации

Томе Ѓорѓи Гушев

**ПАРЛАМЕНТИТЕ КАКО ЧИНители НА ПОЛИТИЧКА
СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА:
УЛОГАТА НА НИВНИТЕ ЕДУКАТИВНИ ПРОГРАМИ ВО
ОБЛИКУВАЊЕТО НА
ДЕМОКРАТСКАТА ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА КАЈ МЛАДИТЕ**

Докторски труд

Скопје, 2026

Докторанд:
Томе Ѓорѓи Гушев

Наслов на докторскиот труд:
**ПАРЛАМЕНТИТЕ КАКО ЧИНТЕЛИ НА ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА:
УЛОГАТА НА НИВНИТЕ ЕДУКАТИВНИ ПРОГРАМИ ВО ОБЛИКУВАЊЕТО
НА ДЕМОКРАТСКАТА ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА КАЈ МЛАДИТЕ**

Ментор:
проф. д-р Ненад Марковиќ
Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Комисија за одбрана:
проф. д-р Зоран Илиевски
Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

проф. д-р Ненад Марковиќ
Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

проф. д-р Иван Дамјановски
Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

проф. д-р Христина Рунчева Тасев
Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

вон. проф. д-р Марко Кртолица
Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Научна област:
ПОЛИТИЧКИ НАУКИ

Датум на одбрана: 14 септември 2026 г.

м-р Томе Ѓорѓи Гушев

ПАРЛАМЕНТИТЕ КАКО ЧИНТЕЛИ НА ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА: УЛОГАТА НА НИВНИТЕ ЕДУКАТИВНИ ПРОГРАМИ ВО ОБЛИКУВАЊЕТО НА ДЕМОКРАТСКАТА ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА КАЈ МЛАДИТЕ

АПСТРАКТ

Докторскиот труд ја анализира улогата на парламентите како институционални чинители на политичка социјализација, со фокус на едукативните програми за деца и млади и нивниот потенцијал да придонесат кон демократската политичка култура. Теоретската рамка ги поврзува политичката култура, политичкото образование, неоинституционализмот и современата трансформација на парламентот во поотворена јавна институција. Емпирискиот дел се темели на компаративна документарна анализа на четири ECPRD корпуси, дополнети со меѓународни парламентарни извори, како и на национална студија на случај на Собранието на Република Северна Македонија. Податоците се обработуваат преку однапред дефинирана кодна книга, правила за конзервативно кодирање и компаративни матрици. Наодите покажуваат дека повисоката институционализација на едукативната функција е поврзана со поразновидни, поинтерактивни и поодржливи програмски портфолија. Посебно значење имаат конкретниот исход од младинското учество и механизмите за понатамошно институционално постапување и повратна информација, кои претставуваат индиректни показатели за потенцијалот за поддршка на надворешната политичка ефикасност. Националниот случај покажува карактеристики на развиен портфолио-модел со силна симулациска компонента и растечки врски со формалното образование. Трудот придонесува со концептуализација на парламентот како институционален педагог и со типолошко позиционирање на различни модели на парламентарна едукација, без претпоставка за директен каузален ефект врз политичката култура.

Клучни зборови: парламенти; политичка социјализација; парламентарна едукација; политичко образование; демократска политичка култура; млади; неоинституционализам; политичка ефикасност; ECPRD; Собрание.

Tome Gjorgji Gushev, MA

**PARLIAMENTS AS AGENTS OF POLITICAL SOCIALIZATION: THE ROLE OF THEIR
EDUCATIONAL PROGRAMMES IN SHAPING DEMOCRATIC POLITICAL CULTURE AMONG
YOUNG PEOPLE**

ABSTRACT

This doctoral thesis examines the role of parliaments as institutional agents of political socialization, focusing on educational programmes for children and young people and their potential contribution to democratic political culture. The theoretical framework connects political culture, political education, neo-institutionalism, and the contemporary transformation of parliament into a more open public institution. The empirical analysis is based on comparative documentary analysis of four ECPRD corpora, supplemented by international parliamentary sources, and on a national case study of the Assembly of the Republic of North Macedonia. The material is processed through a predefined codebook, conservative coding rules, and comparative matrices. The findings indicate that a higher degree of institutionalization of the educational function is associated with more diverse, interactive, and sustainable programme portfolios. Particular importance is attached to concrete outputs of youth participation and to mechanisms of institutional follow-up and feedback, which serve as indirect indicators of the potential to support external political efficacy. The national case displays characteristics of a developed portfolio model with a strong simulation component and growing links with formal education. The thesis contributes by conceptualizing parliament as an institutional pedagogue and by typologically positioning different models of parliamentary education, without assuming a direct causal effect on political culture.

Keywords: parliaments; political socialization; parliamentary education; political education; democratic political culture; youth; neo-institutionalism; political efficacy; ECPRD; Assembly.

БЛАГОДАРНОСТ

Посебна благодарност му упатувам на мојот ментор, проф. д-р Ненад Марковиќ, за академското водство, довербата и исклучителното трпение во текот на долгогодишниот процес на подготовка и изработка на овој докторски труд. Благодарност им упатувам и на членовите на Комисијата за одбрана за времето и вниманието посветени на трудот и за нивниот стручен и академски придонес во неговото конечно оценување. Нивната поддршка ми овозможи истражувањето постепено да созрева и да го добие својот конечен облик.

Посебна благодарност му упатувам и на Бошко Карацов, првиот доктор на науки во нашето семејство, чиј личен и академски пример за мене претставуваше трајна инспирација и дополнителна мотивација да истраам и да не се откажам од започнатиот пат.

Искрена благодарност упатувам до Швајцарската Конфедерација за стипендиската поддршка во рамките на Швајцарската стипендиска програма за професионално усовршување, која значително придонесе за реализацијата на моите докторски студии и за создавањето услови за подготовка на ова истражување. Посебна благодарност изразувам и до Фондацијата „Конрад Аденауер“, која исто така ме поддржа со стипендија за докторските студии и со која и денес останувам поврзан како нејзин алумнист.

Благодарност им должам и на моите колеги од Парламентарниот институт и од Собранието, на домашните и меѓународните партнери и соработници, како и на учениците, наставниците, студентите, професорите и сите други учесници во едукативните програми. Нивните искуства, идеи и непосредно учество во голема мера го збогатија моето професионално разбирање на парламентарната едукација и претставуваа важна инспирација за ова истражување.

На крајот, најдлабока благодарност им должам на мојата сопруга Елена и на мојата ќерка Каја, за љубовта, трпението и поддршката во текот на годините во кои настануваше овој труд. Нивното присуство ми даваше сила и причина да продолжам и тогаш кога усогласувањето на академските, професионалните и животните обврски не беше лесно.

ИЗЈАВА ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Изјавувам дека докторскиот труд го изработев самостојно, дека уредно ги цитирам сите користени извори и литература и дека трудот не е користен во рамките на други универзитетски студии или за стекнување на друго звање.

Томе Ѓорѓи Гушев, с.р.

ИЗЈАВА ЗА ИДЕНТИЧНОСТ НА ЕЛЕКТРОНСКАТА ВЕРЗИЈА

Изјавувам дека електронската верзија на докторскиот труд е идентична со отпечатениот докторски труд.

Томе Ѓорѓи Гушев, с.р.

СПИСОК НА КРАТЕНКИ	10
ВОВЕД	11
Теоретска и општествена релевантност на темата	11
Предмет и проблем на истражувањето	11
Цели на истражувањето	12
Теоретска рамка и основни поими	13
Теоретско-емпириско поврзување: од концепт кон аналитичка проверка	14
Работни хипотези и истражувачка логика	15
Политичкото образование во Македонија и местото на парламентарната едукација	16
Методолошки пристап и извори	17
Структура на дисертацијата	18
1. ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА И ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ	20
1.1. Поимот политичка култура	21
1.1.1. Типологија на политичката култура според Алмонд и Верба	23
1.1.2. Граѓанска политичка култура	24
1.2. Демократска политичка култура, транзиција и консолидација	25
1.2.1. Од транзиција кон консолидација: улогата на политичката култура	25
1.2.2. Вредносни ориентации, легитимност и атитудинална консолидација	26
1.2.3. Постсоцијалистичкото наследство и културно-институционален јаз	27
1.3. Карактеристики на македонската политичка култура	30
1.3.1. Истражувачки наоди и основни обележја	30
1.3.2. Недоверба, поларизација и демократски дефицити	31
1.3.3. Историско наследство, социјализација и авторитарни обрасци	33
1.3.4. Импликации за демократската консолидација	34
2. ПОЛИТИЧКОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ДЕМОКРАТСКАТА ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА	37
2.1. Политичко образование: поим, функции и ризици	39
2.1.1. Поим и содржина	39
2.1.2. Функции на политичкото образование	40
2.1.3. Политичко образование и ризик од индоктринација	40
2.2. Политичко образование, политичка писменост и компетенции	42
2.3. Видови политичко образование и нивна синергија	43
2.3.1. Формално политичко образование	43
2.3.2. Неформално политичко образование	44
2.3.2.1. Парламентарното политичко образование како форма на неформално учење	45
2.3.3. Информално образование и политичка социјализација	46
2.3.4. Синергија меѓу формалното и неформалното образование	47
2.4. Политичко образование и политичка култура	48
2.4.1. Политичка култура како исход и контекст	48
2.4.2. Политичко образование како фактор во обликувањето на политичката култура	49
2.5. Политичка писменост како образовен исход	50
2.5.1. Поим и димензии	50

2.5.2.	Извори на политичка писменост	51
2.5.3.	Ниска политичка писменост: дијагнози и теоретски пристапи	51
2.6.	Политичко образование во македонскиот контекст	52
2.6.1.	Формалниот образовен систем	52
2.6.2.	Перспективата на младите	54
2.6.3.	Добри практики и улогата на парламентот	55
2.7.	Синтеза: политичкото образование меѓу институциите и политичката култура	57
3.	ИНСТИТУЦИОНАЛНО ОБЛИКУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКАТА КУЛТУРА	59
3.1.	Онтолошката дилема на демократизацијата: културата или институциите?	59
3.2.	Политичкото образование како медијатор	61
3.3.	Неоинституционализам: институциите како училишта	63
3.4.	Од социјализација кон ресоцијализација	65
3.5.	Институциите како чинители на политичка ресоцијализација	68
4.	ТРАНСФОРМАЦИЈА НА СОВРЕМЕНИОТ ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ	70
4.1.	Криза на парламентарната супрематија и доверба	70
4.1.1.	Доверба, перцепција и парламентарна дебата	71
4.1.2.	Од дефицит на доверба кон едукативна функција	73
4.2.	Рехабилитација на функциите на Парламентот	75
4.2.1.	Вестминстер како „национална сцена“	77
4.3.	Од односи со јавност до јавен ангажман	79
4.3.1.	Шкотскиот парламент и јавниот ангажман	80
4.4.	Дигитална трансформација на парламентите	82
4.4.1.	Од пасивно следење кон активно учество	83
4.4.2.	Дигитална нерамномерност во глобалната парламентарна пракса	83
4.4.3.	Дигиталната трансформација на Собранието	84
4.4.4.	Педагошкиот потенцијал на е-парламентот	85
4.4.5.	Естонија и Нов Зеланд: дигитална инфраструктура и парламентарна едукација	86
4.5.	Отворен парламент: од транспарентност кон разбирливост	87
4.5.1.	Национален контекст: Акциски план за Партнерство за отворена власт	88
4.6.	Спецификите на постсоцијалистичките парламенти	89
4.7.	Парламентот како институционален педагог	91
5.	ПАРЛАМЕНТАРНА ЕДУКАЦИЈА И ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА: КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА	93
5.1.	Вовед и аналитичка поставеност	93
5.2.	Истражувачки дизајн и методологија	94
5.2.1.	Истражувачки дизајн и пристап	94
5.2.2.	Истражувачки корпус и извори	95
5.2.3.	Опфат на корпусот и избор на случаи	96
5.2.4.	Кодирање и аналитичка рамка	96
5.2.5.	Ограничувања и валидност	98
5.2.6.	Истражувачки прашања и хипотези	99
5.3.	Демократски и посетителски центри	101

5.3.1.	Концептуална улога	101
5.3.2.	Типови и распространетост	102
5.3.3.	Педагошки и организациски карактеристики	103
5.3.4.	Национален случај: Одделението за едукација и комуникација	105
5.4.	Програми за деца и млади	106
5.4.1.	Програмско портфолио како концепт	106
5.4.2.	Формати на програмското портфолио	107
5.4.2.1.	Организациски и ресурсни модели	109
5.4.3.	Исходи и понатамошно постапување	111
5.4.4.	Инклузивност, достапност и досег	113
5.4.5.	Национален случај: програмско портфолио на Собранието	114
5.4.6.	Премин кон поинтензивни модели на учество	115
5.5.	Парламентарни симулации и role-play програми	116
5.5.1.	Концептуална улога	116
5.5.2.	Формати и распространетост	117
5.5.3.	Педагошки карактеристики	122
5.5.4.	Симулациите во интегриран модел на парламентарна едукација	124
5.5.5.	Национален случај: „Имам став!“	126
5.6.	Младински парламенти и сродни програми	130
5.6.1.	Концептуална улога	130
5.6.2.	Модели и формати	132
5.6.3.	Исходи и механизми за понатамошно постапување	135
5.6.4.	Премин кон националниот случај	138
5.7.	Национален случај: парламентарна едукација во македонското Собрание	140
5.7.1.	Институционална поставеност и ресурси	140
5.7.2.	Програмско портфолио и обем	141
5.7.3.	Евалуација и институционализација	143
5.7.4.	Синергија со формалното образование	145
5.7.5.	Компаративно позиционирање	146
5.7.6.	Поврзаност со хипотезите	148
5.8.	Заклучок од емпириската анализа	150
6.	ЗАКЛУЧОЦИ, НАУЧЕН ПРИДОНЕС И ПРЕПОРАКИ	153
6.1.	Завршна синтеза	153
6.2.	Теоретски заклучоци и концептуален придонес	154
6.3.	Емпириски заклучоци	156
6.4.	Верификација на хипотезите	158
6.4.1.	Хипотеза 1	158
6.4.2.	Хипотеза 2	159
6.4.3.	Хипотеза 3	160
6.5.	Националниот случај во поширок контекст	160
6.6.	Препораки за унапредување на парламентарната едукација	162
6.6.1.	Институционално и кадровско зајакнување	162

6.6.2.	Формализација на механизмите за понатамошно постапување и повратна информација	162
6.6.3.	Продлабочување на поврзаноста со формалното образование	163
6.6.4.	Унапредување и стандардизација на евалуацијата	163
6.6.5.	Проширување на досегот и пристапноста	164
6.6.6.	Меѓународна размена и институционално учење.....	164
6.7.	Ограничувања на истражувањето и насоки за идни истражувања	165
6.8.	Завршен заклучок	167
БИБЛИОГРАФИЈА		169
СПИСОК НА ДОДАТОЦИ		176
ДОДАТОЦИ		177
БИБЛИОГРАФИЈА.....		192

СПИСОК НА КРАТЕНКИ

Кирилица:

ИПУ (IPU) – Интерпарламентарна унија (Inter-Parliamentary Union)

МЦГО – Македонски центар за граѓанско образование

НВО – невладини организации

ОЕК – Одделение за едукација и комуникација

ПИ – Парламентарен институт

РСМ – Република Северна Македонија

УНДП (UNDP) – Програма за развој на Обединетите нации (United Nations Development Programme)

Латиница:

ЕСPRD – European Centre for Parliamentary Research and Documentation (Европски центар за парламентарно истражување и документација)

EYE – European Youth Event (Европски младински настан)

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (Организација за економска соработка и развој)

OGP – Open Government Partnership (Партнерство за отворена власт)

PMQs – Prime Minister's Questions (прашања до премиерот)

SYP – Scottish Youth Parliament (Шкотски младински парламент)

UK – United Kingdom (Обединето Кралство)

WFD – Westminster Foundation for Democracy (Вестминстер фондација за демократија)

“Democracy has to be born anew every generation, and education is its midwife.”¹
— John Dewey

ВОВЕД

Теоретска и општествена релевантност на темата

Прашањето за односот меѓу политичката култура, институциите и демократската консолидација останува едно од централните прашања на современата политичка наука, особено во општества што минуваат низ долготрајни и недовршени транзициски процеси. Во постсоцијалистичките држави, формалното воспоставување демократски институции не секогаш е проследено со подеднакво стабилна демократска практика, висока доверба во институциите и развиена партиципативна политичка култура. Токму во тој простор, меѓу нормативната архитектура на демократијата и нејзиното практично функционирање, се отвора потребата од подлабоко разбирање на механизмите преку кои демократските ориентации се учат, пренесуваат и репродуцираат.

Оваа дисертација поаѓа од ставот дека демократијата не е само институционален дизајн, туку и културен и образовен процес. Демократската стабилност, оттука, не зависи исклучиво од уставните правила, изборните процедури и формалната поделба на власта, туку и од степенот до кој граѓаните развиваат политичка писменост, чувство на политичка ефикасност, ориентација кон плурализам и подготвеност за аргументирана јавна дебата. Овој проблем е особено релевантен во транзициските општества, каде што институционалните форми можат да бидат воспоставени побрзо отколку што се менуваат политичките навики, вредности и очекувања.

Во таа смисла, темата на дисертацијата има двојна релевантност. Прво, таа е теоретски релевантна затоа што го поврзува класичниот корпус за политичката култура со современите расправи за институционализмот, демократизацијата и политичкото образование. Второ, таа е општествено релевантна затоа што отвора практично прашање од јавен интерес: дали и како парламентите, како клучни институции на претставничката демократија, можат да дејствуваат не само како законодавни и претставнички тела, туку и како чинители на политичка социјализација и демократска едукација.

Ова прашање е особено значајно за македонскиот контекст, но и за поширокиот постсоцијалистички простор, во кој демократската консолидација продолжува да се соочува со институционални и културни предизвици. Во такви услови, парламентарната едукација се појавува како потенцијален механизам за посредување меѓу институциите и граѓаните и како релативно недоволно истражена област во рамките на поширокото поле на политичката социјализација.

Предмет и проблем на истражувањето

Предмет на ова истражување е **улогата на парламентите во процесите на политичка социјализација и обликување на демократската политичка култура**, со посебен фокус на нивната едукативна функција и на парламентарните едукативни програми наменети за деца и млади.

Истражувачкиот проблем произлегува од релативно ограниченото внимание што во политиколошката литература му се посветува на парламентот како непосреден

---

¹ John Dewey, “The Need of an Industrial Education in an Industrial Democracy,” in *The Middle Works of John Dewey, 1899–1924*, vol. 10: 1916–1917, ed. Jo Ann Boydston (Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1980), 139.

чинител на политичко учење и социјализација. Парламентите традиционално се анализираат првенствено преку нивните законодавни, претставнички и надзорни функции, додека нивната едукативна улога почесто се разгледува во рамките на јавниот ангажман, програмите за посетители, комуникацијата со граѓаните или граѓанското образование, отколку како посебен институционален механизам на политичка социјализација.

Таквата перспектива остава отворено прашање за аналитичкиот статус на парламентарните едукативни програми. Имено, организираниите посети, едукативните семинари, симулациите, младинските парламенти и другите интерактивни формати не се само канали за пренесување информации за парламентот. Во зависност од нивниот институционален дизајн и педагошките карактеристики, тие можат да создаваат средини во кои младите непосредно се запознаваат со демократските процедури, улоги, правила на аргументација и можности за учество.

Оттука, централниот истражувачки проблем на дисертацијата е следниот: **дали парламентарните едукативни програми можат да се разберат како институционализирани механизми на политичка социјализација и под кои услови тие имаат потенцијал да придонесат кон обликувањето на демократската политичка култура кај младите?**

Овој проблем во трудот не се разгледува како нормативно прашање дали парламентите „треба“ да едуцираат, ниту како претпоставка дека учеството во парламентарна едукативна програма автоматски предизвикува промена во политичката култура. Наместо тоа, тој се анализира преку институционалните и програмските механизми што го структурираат парламентарното политичко учење: степенот на институционализација на едукативната функција, разновидноста и интерактивноста на програмите, постоењето конкретен исход и понатамошно институционално постапување, евалуацијата и поврзаноста со формалниот образовен процес.

Емпириски, истражувачкиот проблем се разработува преку компаративна анализа на европски парламентарни практики и преку национална студија на случај на Собранието на Република Северна Македонија, со цел националната практика да се позиционира во поширока компаративна и типолошка рамка.

Цели на истражувањето

Општата цел на дисертацијата е да развие интегрирана теоретско-емпирска рамка за разбирање на парламентите како чинители на политичка социјализација и да ги идентификува институционалните и програмските услови под кои нивната едукативна функција може да придонесе кон демократското политичко учење кај младите.

Во таа рамка, трудот има неколку меѓусебно поврзани цели:

1. **Теоретска** – да ги поврзе корпусите за политичка култура, политичко образование и институционализам во кохерентна аналитичка рамка што го објаснува потенцијалот на парламентот како „институционален педагог“.
2. **Концептуална** – да ја прецизира парламентарната едукација како форма на неформално политичко образование, да ја лоцира во однос на формалното и информалното учење и да ги разработи механизмите преку кои таа може да се поврзе со пошироките процеси на политичка социјализација.
3. **Емпирска** – да ги анализира постојните модели на парламентарни едукативни програми во европски контекст, вклучително посетителска и едукативна инфраструктура, програмски портфолија за деца и млади, симулациски програми и младински парламенти и да идентификува повторливи институционални и програмски обрасци, типологии и механизми.

4. **Национално-аналитичка** – да го позиционира случајот на Собранието на Република Северна Македонија во компаративната рамка и да процени во кој степен неговата едукативна функција покажува институционализација, програмска зрелост и карактеристики на хибриден модел преку поврзување со формалниот образовен процес.
5. **Применета** – да формулира аргументирани насоки за унапредување на парламентарната едукативна функција, особено во насока на поголема институционална одржливост, систематска евалуација, подлабока поврзаност со формалното образование, поширок досег и појасни механизми преку кои младинскиот придонес може да добие конкретен исход, понатамошно институционално постапување и повратна информација.

Теоретска рамка и основни поими

Теоретската рамка на дисертацијата е поставена како постепено градење аналитичка врска меѓу политичката култура, политичкото образование, институционалната перспектива и современата трансформација на парламентот. Нејзината цел е да објасни на кој начин парламентот може да се анализира не само како институција кон која се насочени политичките ориентации на граѓаните, туку и како средина во која се создаваат организирани можности за политичко учење.

Првиот теоретски столб е *концептот на политичка култура*, преку кој се отвора класичното, но и понатаму актуелно прашање зошто формално слични институционални модели можат да произведуваат различни демократски практики и исходи. Трудот поаѓа од разбирањето дека функционирањето и стабилноста на демократскиот поредок се поврзани и со когнитивните, афективните и евалуативните ориентации на граѓаните кон политичкиот систем, а не само со неговата нормативно-институционална структура. Оваа перспектива е особено релевантна за постсоцијалистичките општества, во кои формалната институционална трансформација и промените во политичките ориентации не мора да се одвиваат со исто темпо.

Вториот столб е *политичкото образование* како организиран механизам на политичко учење и социјализација. Во рамките на дисертацијата се разграничуваат формалното, неформалното и информалното политичко учење и се нагласува можноста за нивно функционално поврзување. Парламентарната едукација се концептуализира како форма на неформално политичко образование која располага со специфична институционална предност: можноста знаењата за претставничката демократија да ги поврзе со непосредно запознавање со парламентарниот простор, процедурите, улогите и процесите на одлучување. На тој начин, парламентот не е само објект за кој се учи, туку може да стане и средина во која се практикуваат одделни демократски компетенции.

Третиот столб е *институционалната теорија*, особено неоинституционалната перспектива. Институциите во оваа рамка не се разгледуваат само како системи на формални правила и процедури, туку и како средини што структурираат улоги, очекувања, практики и модели на однесување. Таквиот пристап овозможува да се надмине поедноставената дихотомија „култура или институции“ и да се анализира нивната заемна поврзаност. Од оваа перспектива, повторливите институционални практики, образовните програми и можностите за непосредно учество можат да создаваат услови за политичко учење и (ре)социјализација.

Четвртиот столб се однесува на *современата трансформација на парламентаризмот* и на проширувањето на јавната улога на парламентот. Преминот од претежно законодавно сфаќање на парламентот кон негово разбирање и како јавен форум, отворена институција и простор за ангажман создава концептуална основа

едукативните активности да се анализираат како дел од пошироката комуникациска и демократска функција на современиот парламент. Во таа смисла, поимот „**институционален педагог**“ во дисертацијата се користи како аналитичка категорија за способноста на парламентот преку организирани и повторливи едукативни практики да создава средини за учење за демократијата, без притоа да ја презема улогата на формалниот образовен систем.

Од особено значење за понатамошната анализа е и односот меѓу парламентарната и формалната едукација. За потребите на ова истражување, **хибриден модел на парламентарна едукација** означува функционално поврзување на институционализираните неформални едукативни активности на парламентот со формалниот образовен процес преку наставните содржини, наставниците и образовните материјали. Поимот не означува посебен вид образование во нормативна смисла, туку аналитичка категорија преку која се проценува степенот на поврзаност меѓу парламентарната и формалната политичка едукација. Неговата поширока теоретска разработка е дадена во втората глава на дисертацијата.

Теоретско-емпириско поврзување: од концепт кон аналитичка проверка

Една од клучните цели на оваа дисертација е теоретската аргументација да не остане одвоена од емпириската анализа, туку нејзините централни категории да бидат преведени во конкретна аналитичка рамка. Оттука, теоретските претпоставки не се користат само како основа за толкување на наодите, туку и како логика врз која е изграден истражувачкиот дизајн.

Во Глава 5 теоретската рамка се операционализира преку анализа на неколку поврзани димензии на парламентарната едукација: институционалната поставеност на едукативната функција, развиеноста на програмското портфолио, степенот на интерактивност, симулациските и партиципативните формати, евалуацијата, инклузивноста и поврзаноста со формалното образование. Посебно внимание се посветува и на тоа дали младинскиот придонес создава конкретен исход (output) и дали постои понатамошно институционално постапување и повратна информација (follow-up/feedback).

На тој начин, концептите развиени во теоретскиот дел (политичка писменост, демократски компетенции, внатрешна и надворешна политичка ефикасност, институционализација и политичка социјализација) се поврзуваат со институционални и програмски индикатори што можат систематски да се следат во компаративниот корпус. Истите основни правила на кодирање и интерпретација се применуваат и при анализата на националниот случај, што овозможува Собранието на Република Северна Македонија да биде позиционирано во рамките на пошироките компаративни обрасци, а не да биде разгледувано како изолиран пример.

Емпириската анализа се развива во три последователни чекори: најнапред се врши описно мапирање на институционалните и програмските карактеристики, потоа се идентификуваат повторливи компаративни обрасци, а врз таа основа се врши типолошко групирање и интерпретација на случаите. Нумеричките кодови што се користат во аналитичките матрици не претставуваат рангирање на парламентите според „квалитет“, туку инструмент за конзистентно споредување на степенот на присуство, развиеност или формализација на определени карактеристики.

Ваквото теоретско-емпириско поврзување е важно и за границите на заклучувањето во дисертацијата. Истражувањето не претпоставува механички каузалитет според кој учеството во парламентарна едукативна програма непосредно произведува промена во политичката култура. Наместо тоа, се испитува дали и под кои

институционални и програмски услови парламентите создаваат организирани средини и механизми што имаат потенцијал да поддржат политичко учење, демократски компетенции и политичка ефикасност кај младите. Таквата аналитичка позиција е соодветна на компаративната документарна анализа и националната студија на случај што го сочинуваат емпирискиот дизајн на трудот.

Концептуалната логика на истражувањето и врската меѓу неговите основни теоретски столбови и парламентарната едукација како механизам на политичко учење се синтетизирани во Шема 1.

Шема 1. Концептуална рамка на истражувањето

Извор: авторска разработка

Работни хипотези и истражувачка логика

Во согласност со поставената теоретска рамка и истражувачкиот дизајн, дисертацијата формулира три работни хипотези. Тие не претставуваат строги каузални предвидувања, туку теоретски засновани институционални очекувања преку кои се испитува поврзаноста меѓу институционалната поставеност на парламентарната едукација, карактеристиките на програмите и механизмите на политичко учење што тие ги овозможуваат. Нивната емпириска проверка, оттука, се однесува на степенот до кој идентификуваните компаративни и национални наоди ги поткрепуваат очекуваните институционални и програмски односи.

X1: Парламентите со повисок степен на институционализација на едукативната функција почесто развиваат поразновидни, поинтерактивни и поодржливи едукативни програми, придружени со развиени материјали, дигитални ресурси и механизми за евалуација.

Првата хипотеза ја поврзува организациската и ресурсната стабилност на едукативната функција со развиеноста на програмското портфолио. Таа не претпоставува дека институционализацијата сама по себе произведува подобри демократски исходи, туку дека создава поповолни услови за континуитет, разновидност, интерактивност и систематско унапредување на едукативните активности.

X2: Парламентарните едукативни програми во кои младинскиот придонес добива конкретен исход, понатамошно институционално постапување и повратна информација имаат поголем потенцијал да ја поддржат надворешната политичка ефикасност кај младите отколку програмите во кои таквите механизми отсутствуют.

Втората хипотеза го насочува вниманието кон институционалната трага на младинскиот придонес. Таа се операционализира преку постоењето конкретен исход (output), понатамошно институционално постапување и повратна информација (follow-up/feedback). Овие елементи не се третираат како непосредна мерка на надворешната политичка ефикасност кај учесниците, туку како индиректни институционални показатели за тоа дали младинскиот придонес останува ограничен на самата едукативна активност или добива видлива институционална трага преку објавување, доставување, разгледување или институционален одговор.

X3: Собранието на Република Северна Македонија покажува карактеристики на хибриден модел на парламентарна едукација, во кој институционализираните неформални едукативни активности се поврзуваат со формалниот образовен процес преку наставни содржини, наставници и образовни материјали.

Третата хипотеза е насочена кон националниот случај и овозможува да се испита дали парламентарната едукација функционира изолирано од формалниот образовен систем или воспоставува функционални врски со него. Таа не претпоставува дека таквото поврзување е целосно институционализирано. Аналитички се испитуваат присуството и степенот на развиеност на врските со наставните содржини, работата со наставници и развојот на образовни материјали применливи во училишната средина.

На тој начин, трите хипотези ја поврзуваат теоретската рамка со емпириската анализа на различни, но меѓусебно поврзани нивоа. X1 се однесува на институционалните предуслови и програмската развиеност; X2 на институционалната видливост и понатамошното постапување по младинскиот придонес; а X3 на функционалното поврзување на парламентарната едукација со формалниот образовен процес во националниот случај. Заедно, тие овозможуваат централниот истражувачки проблем да се анализира без да се претпоставува директна причинско-последична врска меѓу учеството во едукативна програма и долгорочната промена на демократската политичка култура.

Политичкото образование во Македонија и местото на парламентарната едукација

Прашањето за парламентарната едукација во оваа дисертација не се разгледува изолирано, туку во рамките на поширокиот контекст на политичкото и граѓанското образование во Македонија. Ова е важно затоа што потенцијалот на парламентарните едукативни програми не зависи само од нивната внатрешна организација, туку и од образовната средина во која тие функционираат и од можностите за нивно поврзување со формалниот образовен процес.

Формалното образование обезбедува основа за стекнување знаења за демократските институции, правата, политичките процеси и граѓанското учество. Неформалните едукативни активности на парламентот можат да ја надополнат оваа

функција преку искусствено учење, непосреден контакт со институцијата, симулација на парламентарни процедури, аргументирана дискусија и други интерактивни формати. На тој начин, апстрактното знаење за претставничката демократија може да се поврзе со непосредно институционално искуство.

Парламентарната едукација, оттука, во трудот не се поставува како замена за формалното образование, ниту како самостоен механизам што може да ги надомести сите негови ограничувања. Нејзиното аналитичко значење се наоѓа во можноста да воспостави функционална врска меѓу учењето за демократијата и непосредното запознавање со нејзините институционални практики. Особено значајни во тој поглед се програмите што ги поврзуваат наставните содржини со искусствено учење, работата со наставници и развојот на образовни материјали што можат да се користат и во училишната средина.

Токму оваа врска е релевантна и за националниот случај во дисертацијата. Анализата не се ограничува на прашањето дали Собранието организира едукативни активности за млади, туку испитува во кој степен тие се институционализирани, како се поврзуваат со формалното образование и дали создаваат услови за поконтинуирано политичко учење. Во таа смисла, македонскиот случај овозможува да се анализира развојот на парламентарната едукација од посетителски и информативни формати кон поинтерактивни програми и кон постепено функционално поврзување со формалниот образовен процес.

Методолошки пристап и извори

Методолошки, дисертацијата е поставена како компаративна документарна анализа, надополнета со национална студија на случај и интерпретативно поврзување на теоретските и емпириските наоди. Ваквиот пристап произлегува од природата на истражувачкиот проблем: фокусот не е ставен на директно мерење на индивидуалните промени кај учесниците, туку на институционалните структури, програмските формати и механизмите преку кои парламентите ја развиваат и практикуваат својата едукативна функција.

Главниот компаративен корпус го сочинуваат четири тематски групи парламентарни податоци прибрани преку Европскиот центар за парламентарни истражувања и документација (ECPRD), кои опфаќаат демократски и посетителски центри, програми за деца и млади, парламентарни симулации и програми засновани врз игра на улоги, како и младински парламенти и сродни партиципативни формати. Овој корпус е дополнет со релевантни меѓународни парламентарни публикации и насоки, официјални документи и програмски материјали, додека националната студија на случај се потпира и на годишни извештаи, едукативни материјали и расположливи евалуациски податоци на Парламентарниот институт и Одделението за едукација и комуникација.

Компаративните податоци се обработуваат преку однапред дефинирана аналитичка рамка и кодна книга, со заеднички индикатори за институционализација, програмска разновидност, интерактивност, достапност, дигитални ресурси, евалуација, конкретни исходи и механизми за понатамошно институционално постапување. Истата основна аналитичка логика се применува и врз националниот случај, со што се овозможува негово позиционирање во однос на пошироките компаративни обрасци. Кодирањето се темели на принципот на конзервативна интерпретација: се евидентираат само карактеристики за кои постои доволно јасна поткрепа во изворите, додека недостигот од информација не се третира како доказ за отсуство на определена практика.

Аналитичкиот процес се движи од описно мапирање на институционалните структури и програмските формати, преку идентификување повторливи компаративни

обрасци, до нивно типолошко групирање и интерпретација. Целта на ваквата постапка не е рангирање на парламентите, туку систематско утврдување на различните начини на кои нивната едукативна функција е институционализирана и програмски развиена.

Националниот случај на Собранието на Република Северна Македонија се анализира како дел од оваа поширока рамка, но овозможува и подетално процесно читање преку дополнителни институционални и евалуациски извори. Ограничениот број инструменти со pre/post компонента овозможува увид во непосредни образовни исходи од одделни активности, но не претставува основа за тврдења за долгорочна промена на политичките ставови или политичката култура.

Оттука, истражувањето не претендира на статистичка репрезентативност на европските парламенти, ниту на експериментално утврдување причинско-последични ефекти врз учесниците. Неговата аналитичка валидност се заснова на транспарентноста и конзистентноста на кодирањето, споредливоста на единиците на анализа, триангулацијата на различни документарни извори и усогласеноста меѓу теоретските концепти, применетите индикатори и изведените заклучоци.

Структура на дисертацијата

Дисертацијата е организирана во шест глави што последователно го развиваат аргументот од теоретско и концептуално поставување, преку институционална и компаративна анализа, до синтеза на наодите, научниот придонес и препораките.

Првата глава ја поставува теоретската основа преку анализата на политичката култура како концепт релевантен за разбирање на демократските процеси. Во неа се разработуваат поимот и типологиите на политичката култура, со посебен фокус на граѓанската (демократската) политичка култура, нејзината поврзаност со процесите на транзиција и консолидација и специфичните карактеристики на македонскиот контекст.

Втората глава го разгледува политичкото образование како посреднички механизам во обликувањето на демократската политичка култура. Се анализираат неговите функции и ризици, политичката писменост и демократските компетенции, како и односот меѓу формалното, неформалното и информалното политичко учење. Посебно внимание се посветува на можностите за нивно функционално поврзување и на местото на парламентарната едукација во поширокиот образовен контекст.

Третата глава ја развива институционалната перспектива на истражувањето. Наместо културата и институциите да се третираат како меѓусебно исклучиви објаснувања, се анализира нивната заемна поврзаност и можноста институциите преку повторливи практики и организирани форми на учење да дејствуваат како чинители на политичка социјализација и ре-социјализација. На оваа основа се развива аргументот за парламентот како можен институционален чинител на демократско учење.

Четвртата глава го насочува анализираниот проблем конкретно кон современиот парламент. Таа ја разгледува трансформацијата на парламентаризмот во услови на криза на доверба, развој на јавниот ангажман, дигитална трансформација и концептот на отворен парламент. Во таа рамка се разработува и поимот на парламентот како „институционален педагог“, односно како институција што, покрај своите класични функции, може да создава организирани средини за учење за демократијата.

Петтата глава претставува емпириско јадро на дисертацијата. Преку компаративна документарна анализа се испитуваат повеќе форми на парламентарна едукација: демократски и посетителски центри, програмски портфолија за деца и млади, парламентарни симулации и програми засновани врз игра на улоги, како и младински парламенти и сродни партиципативни формати. Во рамките на истата аналитичка логика се разработува и националната студија на случај на Собранието на Република Северна

Македонија, со посебно внимание на институционализацијата, програмската развиеност, евалуацијата, институционалната трага на младинскиот придонес и поврзаноста со формалниот образовен процес.

Шестата глава ги синтетизира теоретските и емпириските наоди, го разработува научниот и концептуалниот придонес на истражувањето, ја оценува поткрепеноста на работните хипотези и го позиционира националниот случај во пошироката компаративна рамка. Во неа се формулираат и препораки за понатамошно унапредување на парламентарната едукација, се разгледуваат ограничувањата на истражувањето и се предлагаат насоки за идни истражувања.

На тој начин, структурата на дисертацијата ја следи основната истражувачка логика: од прашањето за односот меѓу институциите, политичкото образование и политичката култура, преку анализа на конкретните институционални и програмски механизми на парламентарната едукација, до процена на условите под кои парламентот може да функционира како чинител на политичко учење и социјализација.

Во својата целина, трудот предлага парламентот да не се разгледува исклучиво како арена на претставување, политичка конкуренција и законодавно одлучување, туку и како институционална средина што може да создава можности за учење за демократијата и нејзино практикување. Парламентарната едукација, во таа перспектива, не се третира како периферна активност, туку како потенцијално значајна демократска функција на современиот парламент.

1. ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА И ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ

Демократијата претставува едно од најактуелните прашања во поновата светска историја, особено по падот на берлинскиот сид и тоталитарните режими. Ако до крајот на 80-тите години на минатиот век постоеше некаква алтернатива за либералната демократија, денес либералната демократија е речиси без сериозен идеолошки конкурент во светот на политичкото. Антиципирајќи го исходот од студената војна и прифаќајќи ги резултатите од неа, најголемиот дел од државите во светот ја прифатија либералната демократија како свое „кредо“. Воспоставувањето на демократските поредоци во некогашните авторитарни социјалистички општества значи големи општествени, политички и културни промени во нив и ја истакна важноста и виталноста на демократијата. Општата прифатеност на демократијата во различните општества, но и големите разлики во нивните демократски достигнувања помеѓу постсоцијалистичките поредоци отвораат прашања за културалните предуслови на самата демократија, како и на општествата кои се обидуваат да ја имплементираат и развиваат.²

Со оглед на тоа што постсоцијалистичките држави се многу специфичен предмет на истражување во рамките на политичките науки, при нашата анализа може да тргнеме од две различни позиции. Од една страна можеме да ги користиме позициите кои ги користиме во анализата на државите во другите (етаблирани) демократии бидејќи тоа се модели кон кои самите постсоцијалистички држави гравитираат, а од друга страна е неопходно оправдано да се истакнат значајните разлики кои овие држави (и општества) ги имаат во однос на западноевропските „идеални модели“.³

Искуствата на транзициските општества упатуваат на тоа дека нормативно - институционалното демократско уредување не е доволно за еден политички систем да биде демократски. Тие го потврдуваат сознанието на политичката наука од средината на XX век дека само политички институционализираните и социјално - економските фактори не се доволни за објаснување на условите за настанување и развивање на различните видови политички системи.⁴ Секако дека демократското нормативно - институционалното уредување е минимум без кој не е можен демократскиот поредок. Во овој труд тргнуваме од општата претпоставка дека развојот на стабилната демократија не зависи само од структурата на државата и нејзината легислатива туку пред се од субјективните ориентации на граѓаните спрема политичкиот систем, односно од политичката култура.

Самиот поим политичка култура настанал при обидот да се објасни зошто формално исти институционално - легислативни модели во различни општества не даваат исти резултати.⁵ Според Ендрју Хејвуд, иако во текот на седумдесетите и осумдесетите години на дваесетиот век интересот за политичката култура ослабел, расправата е обновена во деведесетите поради потребата во Источна Европа на рушевините на комунизмот да се воспостави демократија, но исто така и поради зголемената загриженост на зрелите демократии, како што е САД, поради наводното смалување на социјалниот капитал и граѓанската ангажираност.⁶

² Pero Maldini, "Političko – kulturalni preduvjeti demokratizacije", *Politička misao*, 3 (2006), 88

³ Dušan Spasojević, "Građenje države i civilnog društva u postkomunizmu" во *Savremena država*, уредено од Vukašin Pavlović i Zoran Stojiljković (Beograd, KAS i FPN, 2008), 147

⁴ Димитар Бајалчиев, *Политологија*. (Скопје: Правен факултет, 2000), 453

⁵ Irena Ristić, "Religija kao faktor političke kulture i ekonomskog razvoja", *Filozofija i društvo*, XXVIII (2005), 145

⁶ Endru Hejvud, *Politika*. (Beograd: Clio, 2004), 381

1.1. Поимот политичка култура

Политичките мислители одсекогаш го признавале значењето на ставовите, вредностите и верувањата. Меѓутоа во минатото тие не го сметале тоа како дел од „политичката култура“. Едмунд Берк на пример пишувал за обичаите и традицијата⁷, Карл Маркс за идеологијата, а Хердер за националниот дух.⁸ Развојот на поимот исто така течел преку поимите как што се „колективна свест“ на Диркем, Веберовиот концепт за „значења на индивидуалните акции“, Парсоновиот „референтна рамка за делување“⁹. Според Војислав Становчиќ нема ни малку сомнение дека Монтескје во анализирањето на многуте фактори кои го одредуваат духот на законите¹⁰ на еден систем значајно внимание посветил на политичко - културните чинители. Во многу примери овие чинители се одлучувачки за карактерот и начинот на функционирањето на еден тип систем. Понатаму тој се прашува: Зарем Алексис де Токвил во вториот том на своето капитално дело *Демократија во Америка*¹¹, кој како да го следи Монтескје, не го испитува влијанието на елементите на политичката култура на демократските установи и обратно?¹²

Меѓутоа, интересот за идејата на политичката култура меѓу политиколозите се појавува дури во педесетите и шеесетите години на XX век, кога новите техники на бихејвиористичките анализи го замениле традиционалниот институционален пристап на проблемот.¹³

Иако се напишани многу трудови во последно време, се чини дека многу од нив го користат веќе класичниот труд за поимот на политичката култура од авторите Алмонд и Верба – Граѓанска култура (*The Civic Culture*)¹⁴ првпат издадено во 1963 година. Во своето звучно дело авторите Алмонд и Верба посебно ја истакнуваат важноста на граѓанската (демократската) политичка култура за развојот на стабилна и ефикасна демократска власт. Нивната главна теза гласи:

Развојот на стабилна и ефикасна демократска влада зависи не само од структурата на државата и политиката: тој зависи од ориентацијата која луѓето ја имаат спрема политичкиот процес – од политичката култура. Доколку политичката култура не е во состојба да го поддржи демократскиот систем шансите за успех на тој систем се слаби.¹⁵

Направени се многу напори да се покаже како демократските политички институции не се сами по себе доволни за стабилно и ефикасно функционирање на демократијата, т.е. за процесот на мирни промени во општеството. Иако сè уште постојат одредени нејаснотии, сепак денес со сигурност може да се потврди дека „политичката култура на еден народ е многу важна варијабла во објаснување на многу

---

⁷ Подетално за ова во Edmund Berk, *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*. (Beograd, Filip Višnjić, 2001)

⁸ Endru Hejvud, *Politika*, 380

⁹ Vladimir Vujčić, " Pojam političke kulture ", *Politička misao*, 4 (1997), 111

¹⁰ Види , Monteskie, *O duhu zakona, I – II*. (Beograd: Filip Višnjić, 1989)

¹¹ Види , Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*. (Sremski Karlovci: Knj. Z. Stojanovića, 2002)

¹² Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*. (Beograd: Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, 2003), 162-163

¹³ Endru Hejvud, , *Politika*, 380

¹⁴ Gabriel Almond and Sidney Verba, " *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*". (New Jersey: Princeton University, 1963)

¹⁵ Gabriel Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, 488

критериумски (зависни) варијабли на политиката и владеењето во општеството“.¹⁶ Ако е ова така, значи треба да се поработи на елаборација на поимот политичка култура.

Заедничкиот труд на авторите Алмонд и Верба - Граѓанска култура претставува грандиозно дело за демократската политичка култура. Во него освен за типовите на политичката култура кои ги обележуваат петте испитани нации (САД, В. Британија, Италија, Германија и Мексико), може да се најде и целовита теорија за политичката култура.¹⁷ Набргу по своето излегување „оваа студија во политичката наука ќе се наметне како класика за цела една генерација политолози“.¹⁸ Затоа ќе се задржиме на резултатите на оваа книга кои се важни за разбирање на самиот поим.

Наведените автори даваат дефиниција на политичката култура. За нив „политичката култура претставува специфични политички ориентации - ставови спрема политичкиот систем и неговите делови, како и ставови спрема улогата на поединецот во општеството“¹⁹ Овој нов поим ги истакнува „ориентациите спрема политиката и улогата на личноста во таа појава“ или субјективните односи на луѓето спрема политиката.

Впрочем, политичката култура ја претставува токму субјективната страна на политиката. Постојат три видови на ориентации и тоа: *когнитивни*, *афективни* и *евалуативни*. Когнитивните ориентации опфаќаат знаења за политиката (политички систем, политичка улога и резултати од одредено владеење), афективните ориентации содржат чувства спрема политичкиот систем, политичките авторитети и улогите, а евалуативните ориентации означуваат судови и мислења за разни политички објекти, кои обично комбинираат вредносни критериуми, знаење и чувства за нив.²⁰

Значи на прашањето што претставува политичката култура, веројатно најкусата дефиниција на оваа проблематична и тешко опиплива категорија би гласела дека се работи за „модел на индивидуални ставови и ориентации што ги споделуваат луѓето во едно општество, а кои се однесуваат на политиката“²¹. Значи политичката култура ги одразува вредностите и ставовите што ги имаат граѓаните во една држава, а се однесуваат на политичко релевантни прашања, односно на прашања кои ги тангираат подеднакво сите.

Поимот политичка култура исто така ја открива дополнителната, најсложената карактеристика и соодносот на субјективната страна на политиката, односно категориите на политичкото сознание, идеологијата, психологијата и сл. На тој начин доаѓа до коренити промени во претставата на ролјата на човекот во светот на политичкото.²² Според Димитар Бајалциев „*Политичката култура е систем од историски создадени, сразмерно трајни установи, убедувања, претстави, модели на однесување, пројавени во непосредната дејност на субјектите на политичкиот процес*“. Таа е метод (начин, средство) на дејствување на луѓето врз основа на определени вредности, убедувања претстави.²³

¹⁶ Vladimir Vujčić, " Pojam političke kulture ", 115-116

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Димитар Мирчев и Лидија Христова, *Модерната политологија - темелите на проучувањето на политичкиот живот* (Скопје: Универзитет ФОН и Култура, 2008), 200

¹⁹ Gabriel Almond and Sidney Verba, " The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations", 13

²⁰ Vladimir Vujčić, " Pojam političke kulture ", 116-117, исто така види и Билјана Ванковска, *Политички систем* (Скопје, Бомат графикс, 2007), 66, како и Димитар Бајалциев, *Политологија*, 456-457

²¹ Л. Христова, „Политичка култура, социјализација и јавно мислење“, во *Наука за политиката*, приредила Лидија Христова (Зборник на текстови, Скопје), 6.

²² Димитар Бајалциев, *Политологија*, 454

²³ Ibid., 457

Едноставно кажано, преку политичката култура се изразува психологијата на една нација во однос на политиката.²⁴

1.1.1. Типологија на политичката култура според Алмонд и Верба

Поимот за типологија на политичката култура е неизоставен дел од теоријата на политичката култура. За овој поим целовито и конзистентно повторно први зборуваат познатите американски политиколози Алмонд и Верба во нивното најпознато дело *Граѓанска култура*.²⁵

Проблемот за одредување на типовите на политичката култура произлегува од различните критериуми кои ги користат разните автори. Така на пример Алмонд и Верба типовите на политичката култура најпрво ги утврдуваат од позиција на улогата на поединецот во политиката, т.е. од позицијата на поединецот спрема разните објекти на политиката, а нарочно во нивната перцепција за сопствената улога и можноста за влијание врз политичките процеси. Други пак го користат поимот идеологија за утврдување на типовите политичка култура, трети за тоа користат поим политички стил, четврти се користат со поимот вредност, петти комбинираат вредности со организација на власта и моќта и.т.н.²⁶ Според Владимир Вујчиќ тие различни класификации не се контрадикторни туку комплементарни. Секој критериум овозможува на истата појава да се пристапи од различен ракурс. Според него политичката култура е толку комплексна појава која ја одредуваат различни фактори (традиција, религија, образование, организација на власта и.т.н.), така што е невозможно да се утврди нејзината типологија само од еден критериум.²⁷

Алмонд и Верба својата типологија на политичката култура ја разработуваат во согласност со својата дефиниција за политичка култура како посебни политички ориентации (ставови) спрема различни објекти на политиката. Тие се обиделе да одредат која политичка култура најделотворно ја поддржува демократската политика.²⁸

Овие автори утврдиле три основни (чисти) типа на политичка култура: *парохијален*, *поданички* и *партиципативен*. Тие воглавно се изведени од односот на поединецот спрема политичките објекти. Алмонд и Верба детално ги опишуваат чистите типови на политичка култура, но утврдуваат и можност за постоење на т.н. мешовити типови на оваа појава. Во мешаните типови спаѓаат „парохијално-поданички“, „поданичко-партиципативен“, „парохијално-партиципативен“ и *граѓанска политичка култура* (која претставува мешавина од трите основни типа). За секој од овие основни типови треба да се споменат фундаменталните карактеристики.

Парохијален – Основно за овој тип политичка култура е дека поединците немаат развиено ставови спрема различните политички објекти. Тој тип се среќава во општества каде сè уште нема развиено посебни политички улоги. Го наоѓаме во општества каде економските, политичките и религиозните улоги не се диференцирани. Затоа поединците во овој тип немаат развиено политички ориентации спрема овие улоги кои би се разликувале од нивните социјални и религиозни ориентации. Парохијалниот поединец е врзан за фамилијата, племето, главатарот. Тој не е свесен за широките облици на политичката организација, не го запазува системот како целина, не ги запазува

²⁴ M. Roskin., et al. *Political Science* (New York: Prentice Hall, 1994), 122, цитирано според, Димитар Мирчев и Лидија Христова, *Модерната политологија - темелите на проучувањето на политичкиот живот*, 203

²⁵ Gabriel Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture*.

²⁶ Vladimir Vujčić, " Tipologija političke kulture ", *Politička misao*, 4 (1998), 99

²⁷ Vladimir Vujčić, " Tipologija političke kulture ", 99

²⁸ Endru Hejvud, *Politika*, 381

улогите на централните структури на власта, не бара и не очекува ништо од повисоките државни структури.²⁹ Тие ја перцепираат власта како сила која само собира даноци. Постои уверување дека политиката е само за елитите и отсуствува жезба за политичка партиципација.³⁰

Поданички – Овој тип се карактеризира со постоење ставови спрема политичкиот систем како целина и спрема *output* - објектите на политиката, но спрема *input* - објектите и забележувањето на улогата на "јас" во политиката не постојат такви ставови. Спрема тоа поданикот е човек кој е свесен за системот како целина, ја забележува улогата на централните власти, поседува политички очекувања од централната власт, но всушност е многу политички пасивен, не е спремен за политичка партиципација и било какво оспорување на постоечките државни структури, обликот на владеење или пак воспоставените политички авторитети.³¹ Ваквата култура е неспособна да продуцира демократска стабилност, бидејќи кај граѓаните отсуствува свест за сопствената демократска потенција.³²

Партиципативен – Овој тип на политичка култура го обележуваат постоење развиени политички ориентации спрема сите објекти на политика. Во споредба со поданичкиот тип овде имаме развиени ставови и спрема *input*-објектите и спрема улогата на секој поединец во политичкиот процес. Партиципативен поединец е присутен во општество во кое постојат диференцирани општествени и политички структури и улоги. Тој е свесен за системот како целина, за централизираните органи на власта, политички е заинтересиран, спремен е на политичка комуникација, за критика на власта, поставува одредени политички барања и што е најважно спремен е на политичко делување поради постигнување на своите политички цели.³³

1.1.2. Граѓанска политичка култура

Овој тип на политичка култура одговара на типот на демократска политичка култура и на демократскиот политички режим па затоа ќе и се посвети повеќе внимание. Како референтна точка повторно го земаме учењето на Алмонд и Верба.

Кај граѓанската политичка култура акцентот е ставен кај политичката партиципација. Во неа можат да се најдат високи нивоа на политичка информираност, спремност за комуникација, политичко организирање и политичко делување. Но заедно со тие активистички елементи, во неа има нешто повеќе од тоа. Граѓанската култура на пример е лојална партиципативна култура. На нејзе одговара само еден политички поредок, а тоа е демократскиот.

Во граѓанската политичка култура партиципативните политички ориентации се комбинираат со поданичките и парохилјалните. Поединците стануваат учесници во политичкиот процес но тие не ги напуштаат своите ориентации и улоги како поданици или парохилјани. И не само што парохилјалните и поданичките ориентации се одржуваат заедно со партиципативните, туку тие се компатибилни со партиципативната политичка ориентација. Впрочем овие поданички ориентации влијаат на ограничувањето на политичкиот активизам на поединците во политиката. Кога не би биле овие поданички ориентации, не би имало ни умерено политичко делување на поединците - нивниот активизам често би прераснувал во револуција и разни други облици на екстремизам, а

²⁹ Vladimir Vujčić, " Tipologija političke kulture ", 101

³⁰ Билјана Ванковска, *Политички систем*, 66-67

³¹ Vladimir Vujčić, " Tipologija političke kulture ", 101

³² Билјана Ванковска, *Политички систем*, 67

³³ Vladimir Vujčić, " Tipologija političke kulture ", 101-102

актуелната политичка власт не би можела да владее стабилно. Постојано би била под притисок на енергизираната јавност и нејзините оправдани и неоправдани барања.

Може да се каже дека граѓанската политичка култура не е толку партиципативна политичка култура колку што е *потенцијална партиципативна култура*. Граѓанинот е повеќе потенцијален отколку стварен активист. Тој делува кога треба, но не и кога не треба. Така тој овозможува ефикасност на владеењето во државата, но и контрола на власта.³⁴

1.2. Демократска политичка култура, транзиција и консолидација

Како што напоменавме во воведот на ова поглавје, воспоставувањето на демократски поредок во авторитарните социјалистички општества означува големи општествени, политички и културни промени во нив. Општата прифатеност на демократијата во различните општества, но и големите разлики во нивните демократски дострели ги отвораат прашањата за културалните предуслови на самата демократија, како и на општествата кои ја имплементираат и развиваат.

1.2.1. Од транзиција кон консолидација: улогата на политичката култура

Иако според Иванов „навистина постојат разлики од транзициите во една земја од друга“,³⁵ сепак заедничката алка која ги поврзува транзициските општества (кои се различни помеѓу себе) е процесот на демократизација кој во секое поединечно општество се одвива поинаку и со различен успех. Бројни транзициски општества се обележани со општествени промени кои не кореспондираат со нивната прокламирана демократска преобразба. Нивните искуства упатуваат на тоа дека нормативно - институционалното демократско уредување не е доволно политичкиот систем да биде демократски. Тие факти ни укажуваат дека транзицијата не е еднонаочен и предвидлив процес на општествен развој кој нужно води воспоставување на демократски поредок.³⁶

Еден од фактите кој бара објаснување кое не може да го даде нормативно - институционалистичкиот пристап е неуспехот на одредени политички институции кога од било кои причини се направени обиди да се пресадат во друга средина или да се накалемат на локалните установи и односи. Има повеќе примери со кои ваквите (не)успеси можат да се објаснат со чинители кои во голем дел се врзани со политичката култура.

Нема никакво сомнение дека обидите за пресадување на северноамериканските политички институти како што се федерализмот и претседателскиот систем во земјите на Латинска Америка доживувале неуспех. Институциите кои во Северна Америка донеле трајност, стабилност, дисперзија на власта и многу други поволни ефекти, во Јужна Америка станале само празна форма, безживотна копија на многу виталните модели. Немале голем успех ни обидите за пресадување на установите на западноевропските парламентаризми на поедини земји во развој, во кои недостасува онаа политичко - културна клима без чие присуство и делување тие установи не ги даваат плодовите кои ги давале во општественото „поднебје“ каде што никнале. Кога се укажува како системи со слични основни структури, цели и механизми во Источна Германија даваат едни резултати, а во Полска сосем други (односно недостасуваат

³⁴ Vladimir Vujčić, " Tipologija političke kulture ", 102-107

³⁵ Ѓорѓе Иванов. " Транзитологија ". *Политичка мисла*. 1 Март (2003), 59

³⁶ Pero Maldini, " Političko – kulturalni preduvjeti demokratizacije ", 88

резултати во низа области), при тоа без сомнение се мисли како на тоа влијаат различни услови кои се однесуваат на традицијата, односот спрема одредени вредности, религијата и други елементи на политичката култура.³⁷

Искуството на транзиција од еден тип на режим во друг веќе постоело со преминувањето на старите авторитарни режими на Шпанија, Португалија и Латинска Америка во демократски, меѓутоа тоа не се наследства од комунистичките режими. Многу од тие режими пред своето диктаторско минато веќе имале изградено некои граѓански институции или биле под непосредно влијание на водечките колонијални капиталистички доминатори. Од друга страна, посткомунистичките земји имаат многу слабо или никакво искуство со граѓанска демократија и немаат оставено во наследство никакви институции кои тоа би го овозможиле.³⁸

Затоа со право американскиот политиколог Инглхарт (Inglehart) го поставува прашањето: „Што доаѓа прво - Демократската политичка култура или демократските институции?“³⁹, а македонскиот политиколог Марковиќ прашањето: „Како граѓаните да очекуваат остварување на полн демократски капацитет во услови на непостоење на структури кои ќе го по(д)несат тоа?“⁴⁰ Прашањето дали можат институциите да делуваат демократски со оглед на тоа што ги сочинуваат луѓе кои ги обележува политичката култура на општеството во кое живеат па институциите се израз на нив и нивните социокултурни и политички обележја. Од друга страна пак како ќе се оствари граѓанска (демократска) култура и доверба во институциите потребна за демократското функционирање на поредокот, ако институциите не делуваат демократски? Решението на овој *circulus vitiosus* се поставува како едно од централните прашања на демократизацијата на транзициските општества.⁴¹

1.2.2. Вредносни ориентации, легитимност и атитудинална консолидација

Политичката култура на демократијата може да биде одредена на две нивоа. Во првото ниво се структурално релевантните вредности кои се кодифицирани со општествените норми (законите). Другото ниво е увереноста на општеството тие вредности да ги применува.

Кога зборуваме за транзициски општества зборуваме за општества со развоен дисконтинуитет, кој ги обележува нормативно-институционална од една и културолошка промена од друга страна. Секоја од тие промени има своја сопствена динамика која честопати не кореспондира со онаа другата. Брзината на процесот на создавање на државата е несомнено нов феномен во политичката наука и практика.⁴² За разлика од западноевропските општества кои со векови барале решенија за да направат функционален државен апарат (но и општествен консензус кој ќе го поддржи), посткомунистичките општества се соочуваат со овој проблем преку ноќ.⁴³ Културата и структурата не се менуваат паралелно. Кога еден институционален систем ќе се смени со друг, старите културни обрасци делуваат уште долго време, по правило не

³⁷ Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*, 163-164

³⁸ Branka Galić, "Politička kultura 'novih demokracija'". *Revija za sociologiju*, Vol. XXXI No. 3-4 (2000), 202

³⁹ Ronald Inglehart, "How Solid is Mass Support for Democracy - And How Can We Measure It?", *PS Online* (2003), 56

< <http://home.sandiego.edu/~mb5/inglehart.pdf> >, пристапено на 16. 4. 2021 г.

⁴⁰ Ненад Марковиќ, "Лидерството, легитимитетот и транзицијата". *Политичка мисла*. 11 Септември (2005), 41

⁴¹ Pero Maldini, "Političko poverenje i demokratska konsolidacija", *Politička misao*. 1 (2008), 180

⁴² Dušan Spasojević, "Građenje države i civilnog društva u postkomunizmu", 151

⁴³ Ibid.

кореспондирајќи со промените и барањата на новиот систем. Новата структура не може да се консолидира бидејќи граѓаните делуваат во склад со старите културни обрасци. Несовпаѓањето на културата и структурата се појавува како главен проблем на транзициските општества, бидејќи ги доведува во прашање демократскиот легитимитет и успехот на демократската консолидација, во некои случаи дури и опстојувањето на демократскиот поредок.⁴⁴

Формалното воспоставување демократски институции само по себе не е доволно за стабилноста на демократскиот поредок. Според Дајмонд, Линц и Липсет, демократската стабилност зависи и од постоењето широка поддршка за легитимноста на демократскиот систем, како кај политичките елити така и кај граѓаните. Стабилната демократска легитимност, во таа смисла, се потпира и на подлабока вредносна приврзаност кон демократијата, вкоренета во политичката култура.

Во својата компаративна анализа⁴⁵, Дајмонд, Линц и Липсет ги разгледуваат факторите што влијаат врз успехот или неуспехот на демократијата во земјите во развој. Една од централните тези која произлегува од оваа анализа е дека демократијата не може да се сведува само на институционален дизајн или на организирање избори, таа мора да биде втемелена во политичката култура на едно општество.

Линц и Степан дополнително го разработуваат значењето на вредносната ориентација на граѓаните кон демократијата преку концептот на демократска консолидација. Според нив, консолидираната демократија има бихејвиорална, атитудинална и уставна димензија. Атитудиналната димензија се однесува на степенот во кој граѓаните ја прифаќаат демократијата како легитимна и единствено прифатлива рамка за политичко дејствување. Демократијата е атитудинално консолидирана кога, дури и во услови на сериозни политички или економски кризи и незадоволство од функционирањето на системот, големо мнозинство од граѓаните смета дека политичките промени треба да се остваруваат во рамките на демократските процедури. Во таа смисла, демократијата станува „единствената игра“ (the only game in town), односно демократските правила и институции се прифаќаат како легитимна рамка за разрешување на политичките конфликти и за остварување политички промени.⁴⁶

Липсет дополнително ја нагласува важноста на легитимноста за стабилноста на демократскиот поредок. Според него, легитимноста се однесува на способноста на политичкиот систем да создаде и одржува уверување дека постојните политички институции се најсоодветни за општеството. Оттука, стабилноста на демократијата не зависи само од нејзината институционална поставеност и ефективност, туку и од степенот во кој граѓаните го прифаќаат демократскиот поредок како легитимен.⁴⁷

1.2.3. Постсоцијалистичкото наследство и културно-институционален јаз

Секое општество без оглед на тоа колку е (не)развиено, има одредена политичка култура. Нејзината содржина и развиеност или неразвиеност влијаат на општествениот развој и напредок и ги модифицираат политичките институции и односи. Значењето на демократската култура во современите општества е огромно. Затоа лесно се

⁴⁴ Pero Maldini, "Političko – kulturalni preduvjeti demokratizacije ", 90

⁴⁵ Larry Diamond, Juan J. Linz, and Seymour Martin Lipset, eds. *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*, 2nd ed. (Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1995)

⁴⁶ Juan J. Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996), 5–6.

⁴⁷ Seymour Martin Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics*, expanded ed. (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981), 64.

навикнуваме да мислиме дека таму каде што нема демократска политичка култура ја нема воопшто.⁴⁸ Меѓутоа дали е тоа така?

Според Коштуница⁴⁹ на брзото или споро движење кон демократијата, во посткомунизмот⁵⁰ влијаат многу чинители. Еден таков чинител е авторитарната политичка култура на комунизмот чии основни вредности обликувале цели генерации, создале нов тип на човек, кој извесноста во неслободата повеќе ја цени од неизвесноста во слободата. Во комунистичките општества благодарејќи на централната власт и партијата животот станува многу едноставен. Луѓето се навикнуваат на систем во кој не мораат да се грижат за самите себе, нити да бидат одговорни за себе нити за било кој друг. Демократските промени во овие општества се успорени со „остатоците од старото“. Со ваквото делување на авторитарната политичка култура може да се објасни повторното доаѓање на власт на комунистичката партија во многу источно европски и балкански држави (меѓу кои и во нашата). Мора да се напомене дека враќањето на овие партии не е и враќање на комунизмот. Станува збор за реформирани комунистички партии кои мораат да ги почитуваат демократските правила на игра. Природата на политичката култура во комунистичкиот систем и нејзината поврзаност со партиската контрола врз општеството Галиќ ја сумира на следниов начин:

Политичката култура на комунизмот настанала во рамките на еден систем кој бил тоталитарен по своите методи на владеење и аспирации да го контролира секој аспект на општествениот живот. Главен инструмент на контрола била семојната, хиерархиски организираната, самоодржувачка комунистичка партија која монополот на власта го одржувала со сила (насилство). Било каква колективна активност надвор од нејзината контрола не можела да се спроведе, а сите поважни врски помеѓу партијата и општеството биле вертикално структурирани под патронатот на партијата. Приватните економски активности, организирањето на религиски активности, интересовни групи и други здруженија, т.е. сите елементи на она што го сочинува цивилното општество биле забранети или потиснати.⁵¹

Според Становчиќ, балканскиот регион поради низа историски околности под кои се формирале самостојните државни творби и политички движења и поради долготрајната доминација на странски сили, е оптеретен со *авторитарна политичка култура*. Тоа дава печат на сите политички настани и односи. Вековниот авторитаризам и улогата на силата нашле свој израз во народните изреки кои претендираат да го поучат човекот и кои создаваат обрасци на однесување и кои го сочинуваат делот на политичките сфаќања односно политичката култура. Пораките како „Спуштена глава сабја не ја сече“, „Трпение – спасение“, убеденоста дека „Секоја власт носи сласт“, односно дека „Повеќе вреди грам власт отколку ока памет“, или пак познатата „Сила

⁴⁸ Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*, 167

⁴⁹ Vojislav Koštunica, "Postkomunizam i problem demokratije", *Filozofija i društvo*. IX-X (1996).

⁵⁰ "Наспроти јасниот факт дека "комунизмот" дури и за Маркс и Енгелс претставувал само есхатолошки интонирана ознака за крајната цел и разврска на историјата, а не конкретизиран вид на социјална организација, бесмислената синтагма "посткомунизам" се употребува и во сериозни теориски текстови, за да посведочи за нивната длабока пропагандна индоктринација и површната критичка свест. Памфлетистичката ознака, лансирана од Адам Михњик, стана лакмус за тестирање на степенот на теориската "базичност" и идеолошката "киселост" на социјалните и политичките мислителите. Ни како социјална, ни како економска, ни како политичка состојба комунизмот не бил воспоставен никаде и никогаш и дотолку се разбира не може да се зборува за "посткомунизам" ". (Ферид, Мухиќ, *Логос и хиерархија: историја и теорија на политичко-филозофските доктрини* (Скопје: Круг, 2001), 230

⁵¹ Branka Galić, "Politička kultura 'novih demokracija'", 202

бога не моли“, секако дека претставуваат дел од политичките сфаќања и традиција, па и на политичката култура и влијаат на формирање на обрасци на однесување. Оваа авторитарна компонента е присутна и во народната поезија со која се воспитувале многу генерации низ вековите. Кога историјата ќе не потсети на источните влијанија и печати кои ги оставиле византискиот, татарско-монголскиот, турскиот, австро-унгарскиот, па и домашниот деспотизам, тогаш станува јасно колку политичката култура на овие простори била сиромашна и подредена од една страна на техниките на доминација, а од друга страна на борбата за гол живот.⁵²

Полето на политичката култура како и сите модерни општествени процеси и појави, секогаш претставува поле на судири и тенденции на традиционализмот и модернизациониот процес, судир на традиционалната и демократската политичка култура.⁵³ Според Божовиќ, традицијата може да претставува пречка за развојот на демократската политичка култура кога се толкува некритички и кога преку процесите на социјална индоктринација се репродуцираат авторитарни културни обрасци. Во таков контекст можат да опстојуваат политички ориентации поврзани со традиционалните облици на семејна и општествена хиерархија, митологизирањето на минатото и вредносни обрасци кои немаат соодветно втемелување во современото демократско општество.⁵⁴

Особено значајно е паралелното постоење на елементи на авторитарна и демократска политичка култура. Становчиќ укажува дека во секојдневниот политички и општествен живот можат истовремено да се забележат авторитарни, демократски, патријархални и други културни обрасци, при што наследениот менталитет се менува побавно од надворешните општествени околности.⁵⁵ Во таа смисла, политичката култура не претставува непроменлива категорија, туку процес што се развива и унапредува постепено, при што промената на наследените или стекнатите политички обрасци се одвива бавно и тешко. Становчиќ овој процес го согледува и како судир меѓу авторитарните и патријархалните облици на политичка свест, од една страна, и елементите на партиципативната и либерално-демократската политичка култура, од друга страна.⁵⁶

Сите досегашни анализи упатуваат на заклучокот дека политичката култура не е само пасивен одраз на институционалните уредувања, туку клучен фактор кој посредува меѓу нормативната рамка и реалната политичка практика. Особено во транзициските општества, политичката култура претставува алка што може да ја забрза или заочи демократизацијата. Како што нагласува Хејвуд, „голем дел од политиката се одигрува во нашите глави – во претставите, симболите, верувањата и очекувањата кои ги имаме за политиката, политичарите и власта“. Политичката култура ја обликува не само поддршката за институциите, туку и степенот на граѓанска партиципација, доверба и толеранција, вредности кои се суштински за демократско владеење.⁵⁷

Инглхарт и Велцел укажуваат дека распространетоста на вредности што ја нагласуваат индивидуалната автономија, самоизразувањето и граѓанското учество создава поповолна културна основа за развој и стабилност на демократијата.⁵⁸ Токму

⁵²Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*, 166-167

⁵³ Dragica Vujadinović, “Civilno društvo i politička kultura,” *Filozofska istraživanja* 28, no. 1 (2008): 31.

⁵⁴ Ратко Божовиќ. “Појмовник politike - Polititička kultura.” *YouTube*, uploaded by RTS Kulturno-umetnički program - Zvanični kanal, 8 Feb. 2016, <<https://www.youtube.com/watch?v=W4Ko56ebNX0&list=PLxbMnBfiy6iFLam3uszkK4JCaHOvnosI&index=6>>

⁵⁵Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*, 168

⁵⁶ Vojislav Stanovčić, *Politička teorija t. 1*. (Beograd: Službeni glasnik, 2006), 696

⁵⁷ Endru Hejvud, *Politika*. (Beograd: Clio, 2004), 381.

⁵⁸ Ronald Inglehart and Christian Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 137–42.

ваквите демократски ориентации можат да бидат предмет на политичко образование. Социјализацијата во вредности како плурализам, учество и одговорност придонесува кон развојот на политичка култура што го поддржува демократското владеење.

Во контекстот на постсоцијалистичките општества, овие согледувања добиваат особено значење. Демократската транзиција не води автоматски кон демократска консолидација, особено кога воспоставувањето нови институции не е проследено со соодветна промена на наследените политички вредности и обрасци на однесување. На тој начин може да се создаде културно-институционален јаз меѓу новите демократски институции и вредносните ориентации обликувани во претходниот политички поредок. Кога таквите наследени ориентации продолжуваат да доминираат во политичката култура, демократските институции потешко се вкоренуваат, нивната легитимност останува кривка, а процесот на демократска консолидација се забавува или останува недовршен.

1.3. Карактеристики на македонската политичка култура

Демократската политичка култура по својата природа и содржина не може успешно да се развива во стеснети и авторитарни државни рамки, бидејќи повеќе спаѓа во областа на општеството отколку на државата. Политичката култура е еден од составните чинители на секое општество и во голема мера влијае на природата и функционирањето на сите политички и правни установи и на однесувањето на членовите на општеството. Тоа влијание било честопати потценувано или незабележано.⁵⁹

1.3.1. Истражувачки наоди и основни обележја

Политиколозите кои се занимаваат со феноменот на политичката култура кај нас сметаат дека претставува предизвик да се скицира нашата политичка култура поради малиот и ограничен број на истражувања и испитувања на јавното мислење кои се однесуваат на нејзе. Малеска смета дека причината за тоа е во недоволниот број на политиколошки истражувања на универзитетите, а таа празнина не може да се надополни со индивидуалните напори и проекти. Според нејзините зборови „освен изданието ‘Политичката култура и идентитетите’, уредено од Емилија Симоска и Славица Инцевска и ‘Политичките идентитети во Република Македонија’ на истражувачкиот тим раководен од Лидија Христова и Анета Цекиќ“ не можат да се сретнат други конкретни истражувања за политичката култура.⁶⁰

Марковиќ, од друга страна, зазема поинаков став и смета дека „иако постои ограничен број на испитувања кои интегрално навлегуваат во проблематиката на политичката култура во Република Северна Македонија, оние истражувања кои се достапни даваат заокружена слика на моделот на политичката култура, која се одликува со специфични карактеристики“.⁶¹ Тој се повикува на публикацијата „Политичката култура во Македонија – Извештај од националното теренско истражување“⁶² објавена во 2013 г. која „претставува заокружено теренско истражување на политичката култура

⁵⁹ Vojislav Stanovčić, *Politička teorija t. 1.*, 697

⁶⁰ Мирјана Малеска. „Политичката култура и демократската стабилност“. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019), 29-30

⁶¹ Ненад Марковиќ. „Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот“. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019), 12

⁶² Ненад Марковиќ, и други. *Политичката култура во Македонија – Извештај од националното теренско истражување* (Скопје: Канцеларија на Фондацијата „Фридрих Еберт“, 2013)

на Македонија”⁶³. Според зборовите на Марковиќ кој е всушност и еден од авторите на публикацијата:

Концептот на политичката култура, иако релативно нов во политичката наука, има силен експланаторен и нормативен потенцијал. Тој го објаснува формирањето на политички ставови и уверувања, како и изворите под чие влијание тие се формираат. Во оваа смисла, мора да се има предвид дека постојат различни пристапи кон феноменот на политичката култура, но и дека постојат различни класификации на политичката култура, кои, најчесто произлегуваат од европската и американската традиција на политичката мисла. Овие класификации, често, не може во целост да се применат на одреден локален контекст (како кај нас), но одредени елементи од овие различни типови, секако може да се препознаат во локален контекст. Една од работите кои секако може да се препознае во локален контекст се елементите на парохилна и моралистичка политичка култура која се препознава во ставот на локалната популација. Истражувањата укажуваат на феномени како што се: дистанца од политиката, слабиот асоцијативен капацитет, нагласениот патримонијализам, носталгијата кон претходниот режим, итн. Сите овие карактеристики создаваат поволна клима за развој на клиенталистички практики, кои, се чини, дека се и регионален, а не само локален проблем.⁶⁴

1.3.2. Недоверба, поларизација и демократски дефицити

Анализирајќи ја политичката култура во Македонија и Спасов се повикува на истото теренско истражување. Според него мерењата на довербата на граѓаните во институциите на власта покажуваат дека довербата на граѓаните, освен во војската, полицијата и црквата е на многу ниско ниво. Мошне ниската довербата во судството, владата, политичките партии, Собранието, медиумите, НВО и во синдикатите укажува на висок степен на разочараност во способноста на клучните институции за развој на демократијата и за остварување на правата и интересите на граѓаните и инклинација на расположението на јавноста кон владеењето со цврста рака за да се спречува анархија и хаос.⁶⁵ На истиот став е и Малеска која смета дека на невладините организации, здруженијата, синдикати, итн. често се гледа како на „продолжена рака“ на власта⁶⁶.

Сепак, Спасов клучниот проблем со политичката култура во Македонија го наоѓа во (не)демократичноста на политичките партии. Според него, Македонија и по речиси 30 години независност и транзиција од комунизам кон демократија останува политички длабоко поделено општество во кое, речиси, по секој изборен циклус партиите што ги губат изборите го оспоруваат резултатот од изборите и легитимитетот на власта. Во контекст на ова е и длабоката политичка недоверба помеѓу политичките партии во земјата и високото ниво на нивна централизираност и недемократичност.⁶⁷

Врската меѓу политичката поларизација, слабоста на политичкиот дијалог и карактеристиките на политичката култура е предмет и на посебно домашно

⁶³ Ненад Марковиќ. “Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот”, 11-12

⁶⁴ Ibid., 18

⁶⁵ Ѓорѓи Спасов. “Политичка култура – ‘рогови во вреќа’”. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019), 59

⁶⁶ Мирјана Малеска. “Политичката култура и демократската стабилност”, 29-30

⁶⁷ Ѓорѓи Спасов. “Политичка култура – ‘рогови во вреќа’ ”, 58

истражување. Андреева, анализирајќи го македонскиот случај, го разгледува политичкиот дијалог и политичката култура како меѓусебно поврзани процеси, при што институционалните и вонинституционалните практики на комуникација меѓу политичките актери ги поврзува со пошироките обрасци на доверба, поларизација и политичко учество.⁶⁸

Сличен став по одос на ова прашање зазема и Иванов кој пред Собранието во своето годишно обраќање во својство на претседател на државата на свечената седница ќе го изјави следното:

Извештајот на Европската унија е објективен. Во една реченица дури е посочен и коренот на повеќето кризи со кои се соочуваме, а тоа е дека: „недостатокот од политички дијалог и тешкотиите при постигнувањето консензус околу прашањата повторно ја истакна политичката култура на поделеност во земјата.“ Исправете ме ако грешам, но политичка култура на поделеност е само елегантно име за политичка некултура. Ова е лекција како не треба да се однесуваат политичките партии. Граѓаните ја дале довербата затоа што очекуваат напредок, а не назаднување на веќе изградените вредности.⁶⁹

Денес во политологијата е прифатено гледиштето дека доколку политичките институции не бидат поддржани од соодветно културно наследство, нивната функционалност сериозно ќе биде доведена во прашање. Недостатокот на демократска политичка култура се чувствува на сите нивоа на општеството. На нивото на власта таа е препознатлива преку арогантно однесување на владејачката политичка елита, неспремноста да воспостават дијалог со јавноста, нечувствителноста кон критиките и настојувањето да се дисциплинира опозицијата, но и јавноста. Јавноста или најголем дел од граѓаните се однесуваат на сличен начин. Со една структура на свеста која можеме да ја означиме како мешавина на поданичка и анархистичка, конформистичка и бунтовничка, просечниот граѓанин ја персонализира политиката и ја дели на блокови, на наши и нивни, ориентирајќи се пред се кон личноста на соговорникот, а не кон неговите аргументи, реагирајќи емотивно, априори одбивајќи дијалог и не чувствувајќи потреба своите ставови да ги образложи или докаже.⁷⁰

Во државите каде што владее поларизирана култура како резултат на длабоки општествени расцепи, секоја политика ќе предизвикува големи незадоволства на значајни делови на популацијата, а тоа може да води до политичка нестабилност. Според Малеска, етничките и политичките расцепи кај нас се длабоки, а кога повремено излегуваат надвор од контрола, како воениот конфликт од 2001 г., Договорот од Пржино, итн., одново воспоставената контрола не се должи на договор на политичките партии, туку, пред се, на притисокот на странците. Затоа, нашата политичка култура е далеку од балансирана: не постои потребна рамнотежа на моќта и одговорноста на власта. Владејачкото мнозинство ја игнорира власта дури и кога се работи за стратешки цели на државата. Од друга страна, опозицијата, најчесто, е неодговорна и неконструктивна во

⁶⁸ Марија Андреева, „Влијанието на политичкиот дијалог врз политичката култура: Студија на македонскиот случај“ (докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2021), 31–33.

⁶⁹ Интегрална верзија на говорот на претседателот Иванов може да се најде во стенографските белешки од 81-та седница на Собранието одржана на 22. 12. 2015 г. на следниот линк: <<https://www.sobranie.mk/sessiondetails.nsp?sessionDetailsId=994aac90-33e0-4bf7-8f5f-8c565ec09579&date=22.12.2015>>, пристапено на 11.4. 2021 г.

⁷⁰ Tomo Jantol. *Politička javnost*. (Zagreb: Birotisak, 2004), 68

желбата да дојде и да остане на власт по секоја цена и да избегне одговорност за злоупотребите што ги правела додека била на власт. Според нејзе, ние имаме поставено демократска политичка рамка (устав и закони) која опфаќа: плурализам, слободни избори, слобода на печатот, гарантирани слободи и права на човекот и граѓанинот, поделба на власта, правила кои утврдуваат одговорност на избраните пред избирачите, итн. Но ова е само рамка и таа често е исполнета со недемократска содржина. Нашата демократија е нова и со големи слабости. Основна слабост на системот е што граѓаните немаат доверба во институциите на власта или пак таквата доверба е многу ниска.⁷¹

Интересно е да се спомене и постоењето на голема дискрепанца помеѓу перцепцијата на граѓаните за сопствената демократичност од една страна и реалната слика за степенот на нивната вистинска демократска свест, од друга страна. Според Цветанова „би можеле да извлечеме генераен заклучок кој упатува на фактот дека иако најголемиот број македонски граѓани декларативно се залагаат за негување и унапредување на демократските вредности, во суштина кај нив постои значително намалена подготвеност за справување соочување со нештата на начин кој би бил во согласност со современите принципи на демократијата“⁷²

1.3.3. Историско наследство, социјализација и авторитарни обрасци

Додека кај истражувањата на јавното мислење истражувачите можат да се задоволат и со квантитетот на добиените податоци, политичката култура бара подлабински пристап. Настојувајќи да го долови културното минато на едно општество, истражувачот може да користи сознанија од историјата или литературата на една земја. Мирчев и Христова ни даваат корисен совет дека „кога станува збор за истражувањето на политичката култура во Република Македонија, на пример истражувачите би морале да ги земат предвид следниве факти: Македонија постои како посебна држава многу краток период, таа била во составот на Отоманската Империја околу 5 века, доминантни религии се православната и муслиманската и околу 50 години била во составот на комунистичка Југославија, итн.“⁷³

Како земја која е сместена на границата меѓу Истокот и Западот, во која една третина од населението е со исламска вероисповед и која се до 1913 година останала во составот на Отоманската империја, а од 1945 до 1990 година била дел од комунистичката федерација, Македонија немала многу можности да го реформира и промени своето патријархално семејство кое е примарен нуклеус во политичката социјализација на граѓаните. Во патријархалните семејства од многу причини таткото се уште ја има апсолутната власт и во нив се создаваат личности кои подоцна се склони кон одушевување од диктатори, од силни политички водачи, кон барањето водачи и покажувањето послушност кон власта.⁷⁴

Истражувањата покажуваат дека не само под влијание на воспоставувањето на патријархалните семејства, туку и под влијание на секундарната социјализација преку авторитарните и недемократски партии и медиумите што тие ги користат, голем број граѓани се разочарани од демократијата и, особено, од начинот на кој нештата се

⁷¹ Мирјана Малеска. “Политичката култура и демократската стабилност”, 30

⁷² Ганка Цветанова. “Индикатори на демократската свест” во Славица Инџевска и Емилија Симоска. (ур.) *Политичката култура и идентитетите*. (Скопје: ФООМ и ИСППИ, 2012), 51

⁷³ Димитар Мирчев и Лидија Христова. *Модерната политологија - темелите на проучувањето на политичкиот живот*, 224

⁷⁴ Ѓорѓи Спасов. “Политичка култура – ‘рогови во вреќа’”, 68

претставуваат како „демократски“. А под влијание на национализмот и политичкиот популизам, во Македонија опстојува авторитарната свест кај голем број граѓани.⁷⁵

Во домашната научна литература, значаен ран емпириски придонес кон проучувањето на политичката социјализација претставува докторското истражување на Симоска за политичката социјализација на учениците во основните училишта, спроведено во доцниот социјалистички период. Анализирајќи ја содржината на учебниците и вредносните ориентации на учениците, Симоска укажува на јаз меѓу декларативното препознавање на општествено посакуваните вредности и нивната подлабока интернализација. Кога вредностите биле понудени како општи прокламации, учениците во голема мера ги препознавале како позитивни, но нивното конкретизирање во реални ситуации значително ја намалувало таквата идентификација. Во анализираниот вредносен модел авторката истовремено утврдува нагласено присуство на авторитарност и определени елементи на етноцентризам.⁷⁶

Накучо, „историските и општествени околности од 1991 година до денес, како: транзицијата, високата невработеност, богатењето на малцинството за сметка на сиромашењето на мнозинството, етничкиот конфликт 2001, политичките кризи и отсуството на соработка меѓу власта и опозицијата, масовното и неказнето кршење на човековите права и корупција која оди до врвовите на власта, длабоко го фрагментираа општеството, го поткопаа демократскиот процес, ја маргинализираа партиципативната улога на граѓанинот и ја направија борбата за власт жестока и нефер“.⁷⁷

1.3.4. Импликации за демократската консолидација

Долгиот процес на транзиција на македонското општество од социјалистичкиот во либералниот модел на демократија, упатува на заклучокот дека за успехот на ваквиот премин не е доволна само декларативната заложба на клучните актери, туку дека е неопходно нивно координирано и синхронизирано дејствување и тоа не само во дизајнирањето на реформите, туку и во нивната имплементација.⁷⁸

Овие аргументи совршено кореспондираат со опсервациите направени во постсоцијалистичките општества, каде демократијата е често доживувана како „наметната“ форма, без соодветно културно втемелување. Формалните институции можат да бидат копирани од „Запад“, но нивната функционалност зависи од постоењето на демократски навики, односно политичка култура која ги поддржува.

Во компаративната анализа на Дајмонд, Линц и Липсет, клиентелистичките традиции и зависноста од распределбата на државните ресурси се појавуваат како фактори што можат да ја продлабочат политичката поларизација и да ја отежнат демократската стабилизација.⁷⁹ Ваквите феномени се препознаваат и во македонскиот контекст, каде што домашните истражувања укажуваат на присуство на клиентелистички обрасци, ниска доверба во институциите и ограничена граѓанска партиципација.

Ако ја погледнеме состојбата со демократијата во 2020 г. во пост-социјалистичките држави на Источна Европа (во која влегуваат и земјите од Западен

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Емилија Симоска, *Политичката социјализација на учениците во основните училишта* (докторска дисертација, Универзитет „Кирил и Методиј“ – Скопје, Филозофски факултет, 1990), 192–193.

⁷⁷ Мирјана Малеска. “Политичката култура и демократската стабилност”, 29-30

⁷⁸ Анета Јовеска. “Граѓаните меѓу социјализмот и капитализмот” во Славица Инцевска и Емилија Симоска. (ур.) *Политичката култура и идентитетите*. (Скопје: ФООМ и ИСППИ, 2012), 11

⁷⁹ Larry Diamond, Juan J. Linz, and Seymour Martin Lipset, eds., *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*, 2nd ed. (Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1995), 6–7.

Балкан), според демократскиот индекс кој го објавува Економист⁸⁰, ќе видиме дека од 28 земји од Источна Европа колку што се опфатени во анализата, нема ниту една целосна демократија (full democracies). Инаку, Индексот има намера да ја измери состојбата со демократијата во 167 земји. Тој се заснова на 60 индикатори распоредени во 5 различни категории мерејки го при тоа изборниот процес и плурализмот, функционирањето на владата, граѓанските слободи, политичката партиципација и политичката култура. Покрај нумеричката оценка и рангирање, индексот ја категоризира секоја земја во една од четирите типа на режими: целосни демократии, нецелосни демократии, хибридни и авторитарни режими.

Според податоците достапни во извештајот во Источна Европа има 13 нецелосни демократии (flawed democracies), 8 хибридни и 7 авторитарни режими. Во 2020 година, просечната регионална оценка на Источна Европа во индексот на демократија се намали на 5,36, споредено со 5,42 во 2019 година. Ова е значително под резултатот на регионот од 5,76 во 2006 година, кога индексот беше прв пат објавен.⁸¹ Македонија за жал не отстапува многу од оваа перцепција со демократски индекс 5,89, со што останува во групата на хибридни режими и е рангирана на 79 место.⁸² Она што е интересно за потребите на ова истражување е оцената добиена за четвртиот индикатор кој ја мери политичката култура, која како најниска од сите мерени индикатори изнесува **3,13**.

Поновите податоци покажуваат одредено подобрување на вкупната демократска позиција на Северна Македонија, но истовремено потврдуваат дека политичката култура останува една од најслабите димензии на демократскиот развој. Во Индексот на демократија за 2024 година, вкупната оценка на земјата се зголемува на 6,28, со што Северна Македонија се рангира на 62. место и преминува во категоријата нецелосни демократии (flawed democracies). Сепак, **оцената за политичката култура останува 3,13**, односно на истото ниво како во 2020 година. Овој континуитет укажува дека подобрувањето на вкупните демократски и институционални показатели не мора да биде проследено со подеднакво брза промена на вредносните и културните ориентации што го поддржуваат демократскиот поредок.⁸³

Во контекст на резултатите од Индексот на демократија за 2020 година, посебно внимание заслужува ниската оценка за политичката култура, која во јавниот дискурс остана во сенка на пошироката дебата за задржувањето на Северна Македонија во категоријата хибридни режими. Еден од ретките што јавно се осврна на ова прашање беше Донеv, кој, учествувајќи како експерт на јавната расправа на Комисијата за образование, наука и спорт на Собранието за новата концепција на основното образование, одржана на 5 февруари 2021 година, ја потенцираше важноста на образованието за развојот на политичката култура.⁸⁴

За значењето на образованието во демократското општество пишува и Гутман, која демократското образование го поврзува со подготовката на граѓаните за учество во јавниот живот и со развојот на способности неопходни за демократско одлучување. Во нејзиниот пристап, образованието не се сведува на пренесување знаења, туку има и

⁸⁰ Всушност Индексот на демократија (The Democracy Index) го објавува истражувачкиот одсек (Economist Intelligence Unit) на Економист Групацијата која претставува сестринска компанија на неделниот весник Економист (The Economist)

⁸¹ Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2020 – In sickness and in health?* (London: Economist Intelligence Unit, 2021), 26

⁸² Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2020 – In sickness and in health*, 10

⁸³ Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2024: What's Wrong with Representative Democracy?* (London: Economist Intelligence Unit, 2025), 17.

⁸⁴ Јован Донеv. “2-2 проф д р Јован Донеv, Институт за национална историја Собраниска седница 05 02 2012”. *YouTube*, uploaded by INFO MK. Feb 7 2021 < https://www.youtube.com/watch?v=tB3KmJw_2zo >, пристапено на 8. 5. 2026 г.

граѓанска функција: да создава услови младите да развиваат автономно расудување, да ја разбираат различноста и да учествуваат во демократската расправа.⁸⁵ Оттука, демократското образование не подразбира некритичко прифаќање на постојните институции и авторитети, туку развивање способности за аргументирано, одговорно и критичко учество во заедничкиот политички живот.

Ваквото гледиште се надоврзува на централната теза разработена во оваа глава: политичката култура не претставува статична и еднаш засекогаш зададена категорија. Политичките ориентации, вредности и обрасци на однесување се создаваат, пренесуваат и менуваат преку процесите на политичка социјализација и преку искуството на поединецот со семејството, образованието, медиумите, политичките организации и институциите. Ако, како што покажуваат Алмонд и Верба, стабилноста на демократскиот поредок зависи и од ориентациите на граѓаните кон политичкиот систем, тогаш прашањето за механизмите преку кои тие ориентации се формираат добива централно значење за разбирањето на демократската консолидација.⁸⁶

Оттука, анализата на политичката култура нужно води кон прашањето за политичкото образование. Доколку демократската консолидација не зависи само од воспоставувањето формални институции, туку и од развојот на политичка писменост, демократски вредности, чувство на политичка ефикасност и способност за активно и одговорно граѓанско учество, тогаш е неопходно да се испитаат процесите преку кои тие знаења, компетенции и ориентации се стекнуваат и развиваат. Токму затоа, во следната глава политичкото образование се анализира како еден од клучните механизми на политичката социјализација и како потенцијален посредник меѓу демократските институции и развојот на демократската политичка култура.

---

⁸⁵ Amy Gutmann, *Democratic Education*, rev. ed. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999), 41–50.

⁸⁶ Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture*, 13–15.

2. ПОЛИТИЧКОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ДЕМОКРАТСКАТА ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА

Како што беше истакнато во првата глава, стабилноста и квалитетот на демократските системи не зависат исклучиво од формалниот институционален дизајн, туку и од доминантните ориентации, вредности и ставови на граѓаните кон политичкиот систем. Демократските институции можат да функционираат одржливо само доколку се поддржани од соодветна демократска политичка култура, односно од граѓани кои ја прифаќаат демократијата не само како процедура, туку и како легитимен и пожелен облик на политичко уредување.⁸⁷

За разлика од етаблираните демократии, во кои демократските ориентации се формирале постепено низ долг историски процес, новите демократии се соочуваат со потребата паралелно да ги консолидираат демократските институции и да развиваат вредности и обрасци на однесување што го поддржуваат нивното функционирање. Во услови на демократска транзиција и консолидација, меѓу формалното воспоставување на демократските институции и нивното прифаќање и практикување од страна на граѓаните може да се појави културно-институционален јаз, кој се манифестира преку ниска доверба во институциите, ограничено политичко учество и слабо чувство на политичка ефикасност.⁸⁸

Во новите демократии, политичкото образование добива особено значење како намерен механизам за развој на знаењата, вредносните ориентации и компетенциите неопходни за демократско учество. Претставничката демократија претпоставува граѓани кои располагаат со определено ниво на политичка писменост и способности за информирано и одговорно вклучување во јавниот живот. Оттука, политичкото образование не се сведува на пренесување факти за политичките институции, туку опфаќа развој на знаења, демократски вредности и практични вештини – критичко расудување, аргументација, толеранција кон различноста и способност за активно учество во демократските процеси.⁸⁹

Емпириските истражувања на Финкел за програмите за граѓанско образование на возрастни во Јужна Африка, Доминиканската Република и Полска обезбедуваат значајна поткрепа за можноста политичките ориентации и однесувања да се развиваат и во подоцнежните фази на политичката социјализација. Најизразен и најконзистентен ефект е утврден кај локалното политичко учество: учесниците во програмите биле поактивни од споредливите лица кои не биле изложени на граѓанско образование, а во Полска стапката на локално учество кај учесниците била двојно повисока. Анализата покажува и дека програмите насочени кон решавање конкретни локални проблеми, организирање во заедницата и интеракција со локалните институции произведуваат посилни ефекти од програмите што главно се сведуваат на пренесување информации.⁹⁰

Ефектите врз политичката компетентност и демократските ориентации се поскупо и поне еднакви од ефектите врз политичкото учество. Сепак, Финкел утврдува зголемена информираност за политичкиот процес во Доминиканската Република и Полска, како и позитивни ефекти врз политичката ефикасност и толеранцијата во трите анализирани земји. Особено значаен е наодот дека ефектите

---

⁸⁷ Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture*, 13-15

⁸⁸ Juan J. Linz and Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, 5-6

⁸⁹ Bernard Crick, *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools: Final Report of the Advisory Group on Citizenship* (London: Qualifications and Curriculum Authority, 1998), 8-9; Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 1, *Context, Concepts and Model* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018), 37-40.

⁹⁰ Steven E. Finkel, "Can Democracy Be Taught?" *Journal of Democracy* 14, no. 4 (2003): 140-41

зависат од интензитетот и педагошкиот дизајн на програмите. Почестата изложеност на граѓанско образование и користењето партиципативни методи, како играње улоги, симулации и групно донесување одлуки, се поврзуваат со посилни ефекти, а кај политичката толеранција се забележува праг по три или повеќе сесии.⁹¹ Овие резултати укажуваат дека за ефектите на политичкото образование не е важна само неговата содржина, туку и начинот, интензитетот и степенот на активно учество на самите учесници.

Механизмот преку кој политичкото образование дејствува може да се согледа на две меѓусебно поврзани нивоа. Прво, политичкото образование придонесува за стекнување политичко знаење и подобро разбирање на институциите и политичките процеси, што создава основа за развој на политичка ефикасност и информирано граѓанско учество.⁹² Во транзициски контексти, зголеменото политичко знаење може истовремено да ја засили критичката проценка на функционирањето на институциите и да го направи повидлив јазот меѓу демократските принципи и нивната практична реализација.⁹³ Второ, политичкото образование придонесува граѓаните да ги разберат конфликтот, различноста и компромисот не како отстапувања од демократскиот процес, туку како негови составни обележја. Преку развивање способности за дијалог, аргументација, почитување на различните позиции и ненасилно разрешување на несогласувањата, политичкото образование го поврзува знаењето за демократијата со практиката на демократско дејствување.⁹⁴

Оттука, политичкото образование не треба да се третира како маргинален или секундарен аспект на демократскиот систем, туку како значајна компонента на развојот и одржувањето на демократското граѓанство. Неговата улога е особено релевантна во новите демократии, каде што развојот на политички знаења, демократски компетенции, ставови и способности за активно учество може да придонесе кон постепено вкоренување на демократските норми и практики кај граѓаните.⁹⁵

Во таков контекст, оваа глава има за цел систематски да го разгледа политичкото образование како медијатор меѓу институционалниот поредок и политичката култура. Во подглавите 2.1.1–2.1.3 се дефинира и проблематизира поимот политичко образование, неговите клучни функции и ризикот од политичка индоктринација, при што се разграничуваат демократски ориентираното политичко образование и манипулативните облици на политичка социјализација.

Понатаму, во делот „Политичко образование, политичка писменост и компетенции“ (2.2), како и во рамките на 2.5, се разработуваат политичката писменост и политичките компетенции како значајни исходи на политичкото образование и се покажува како тие ги поврзуваат индивидуалните капацитети на граѓанинот за

⁹¹ Ibid., 141–45

⁹² Diana Owen, Suzanne Soule, and Rebecca Chalif, *Civic Education and Knowledge of Government and Politics* (paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Seattle, September 1–4, 2011), 2.

<https://www.academia.edu/15257508/Civic_Education_and_Knowledge_of_Government_and_Politics>, пристапено на 24. 8. 2026 г.

⁹³ Steve E. Finkel, Christopher A. Sabatini, and Gwendolyn G. Bevis, “Civic Education, Civil Society, and Political Mistrust in a Developing Democracy: The Case of the Dominican Republic,” *World Development* 28, no. 11 (2000): 1865–66.

⁹⁴ Patricia White, “Conflict and Compromise: The Heart of Political Education” (paper presented at the Annual Conference of the Philosophy of Education Society of Great Britain, Oxford, March 30, 2019), 2–8; Council of Europe, *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Recommendation CM/Rec(2010)7 (Strasbourg: Council of Europe, 2010), 6, 9–10.

⁹⁵ Campaign for the Civic Mission of Schools, *Guardian of Democracy: The Civic Mission of Schools* (Philadelphia: Leonore Annenberg Institute for Civics, 2011), 14–15; Council of Europe, *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, 6, 8–10.

демократско учество со функционирањето на демократскиот систем. Во подглавите 2.3.1–2.3.4 се разработуваат формалното, неформалното и информалното политичко образование и нивната потенцијална синергија, додека 2.4 и 2.5 ја анализираат нивната поврзаност со политичката култура и политичката писменост.

Конечно, во 2.6 анализата се пренесува на национално ниво преку согледување на состојбите со политичкото образование во Северна Македонија и на импликациите за педагошката улога на парламентот. На тој начин се поставува основата за следните глави, во кои институциите, а потоа и парламентот конкретно, се анализираат како потенцијални чинители на политичка социјализација и демократско учење.

2.1. Политичко образование: поим, функции и ризици

2.1.1. Поим и содржина

Под поимот политичко образование во оваа дисертација не се подразбира само тесно сфатено учење за политичките институции или за историјата на уставниот поредок. Напротив, станува збор за поширок образовен процес што опфаќа когнитивни, практични и нормативни димензии на демократското граѓанство. Во таа смисла, политичкото образование вклучува знаења за политичкиот систем, институциите, изборите и процесите на одлучување; вештини за демократско учество, како дебата, аргументација, организирање, застапување и работа во група; како и ставови и вредности поврзани со демократијата, човековите права, плурализмот, толеранцијата и активното граѓанство.⁹⁶

Во релевантната литература се среќаваат повеќе блиски и делумно преклопувачки поими, меѓу кои граѓанско образование, образование за демократско граѓанство, образование за демократија, образование за човекови права, политичка писменост и граѓански или политички компетенции. Нивната употреба зависи од теоретскиот и институционалниот контекст, а разликите меѓу нив често се однесуваат на различниот акцент во образовниот процес. Граѓанското образование вообичаено го нагласува статусот и улогата на граѓанинот во политичката заедница, додека образованието за демократско граѓанство и образованието за човекови права посилно ги истакнуваат демократските вредности, правата, одговорностите и активното учество. Политичката писменост и политичките или граѓанските компетенции, пак, во оваа дисертација првенствено се третираат како исходи и капацитети што се развиваат преку овие образовни процеси.⁹⁷

За потребите на оваа дисертација, политичкото образование се користи како поширок аналитички поим што ги опфаќа намерните образовни процеси насочени кон развој на знаења, компетенции, ставови и вредности потребни за разбирање на политичкиот живот и за информирано и одговорно демократско учество. Во ова значење, граѓанското образование, образованието за демократско граѓанство и образованието за човекови права се третираат како сродни и делумно преклопувачки образовни пристапи со различни акценти, додека политичката писменост и демократските компетенции се разгледуваат првенствено како нивни потенцијални

⁹⁶ Bernard Crick, *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools: Final Report of the Advisory Group on Citizenship* (London: Qualifications and Curriculum Authority, 1998), 7–10.

⁹⁷ Audrey Osler and Hugh Starkey, “Education for Democratic Citizenship: A Review of Research, Policy and Practice 1995–2005,” *Research Papers in Education* 21, no. 4 (2006): 433–39.

<https://www.researchgate.net/publication/228396402_Education_for_Democratic_Citizenship_a_review_of_research_policy_and_practice_1995-2005>, пристапено на 8. 7. 2026 г.

образовни исходи. Ваквата работна дефиниција овозможува во понатамошната анализа парламентарната едукација да се концептуализира како специфична форма на неформално политичко образование.

2.1.2. Функции на политичкото образование

За аналитички цели, во оваа дисертација се издвојуваат три меѓусебно поврзани функции на политичкото образование. Прво, когнитивната функција, која се однесува на стекнување знаења за политичките институции, процеси и јавни прашања. Второ, вредносната или афективно-нормативната функција, преку која се развиваат ставови и вредносни ориентации поврзани со демократијата, плурализмот, толеранцијата, еднаквоста и владеењето на правото. Трето, практичната или бихејвиоралната функција, која се однесува на развојот на вештини и обрасци на демократско дејствување, како што се аргументирањето, соработката, конструктивното справување со конфликт, организирањето иницијативи и учеството во јавната расправа и процесите на одлучување.⁹⁸

Во оваа перспектива, граѓанството не се разбира само како формален статус или како збир на знаења, туку и како демократска практика што се развива преку учество, интеракција и заедничко искуство.⁹⁹ Оттука, политичкото образование не се исцрпува со пренесување информации, туку треба да создава можности граѓаните практично да ги развиваат своите демократски компетенции преку дискусија, соработка, донесување одлуки и други облици на учество.

Во демократските системи, политичкото образование има и поширока функција во однос на политичката култура. Од една страна, преку него на новите генерации им се пренесуваат демократски норми, вредности и модели на однесување; од друга страна, демократското образование треба да развива способност тие норми и постојните институционални практики критички да се преиспитуваат и, кога е потребно, да се менуваат преку демократски средства.¹⁰⁰ На тој начин, политичкото образование не претставува само механизам на репродукција на политичката култура, туку потенцијално и механизам на нејзина демократска трансформација.

Оттука, демократското политичко образование не е вредносно неутрално во апсолутна смисла, бидејќи се темели врз определени демократски принципи и вредности. Меѓутоа, токму оваа нормативна димензија го отвора прашањето каде се наоѓа границата меѓу легитимното демократско образование и политичката индоктринација – прашање што се разгледува во следниот дел.¹⁰¹

2.1.3. Политичко образование и ризик од индоктринација

Поимот индоктринација не е еднозначно дефиниран во литературата. Во поновите политиколошки пристапи тој понекогаш се употребува во поширока смисла, како режимски воден процес на политичка социјализација насочен кон усогласување на вредностите и ориентациите на граѓаните со основните принципи на политичкиот

⁹⁸ Bernard Crick, *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools*, 7–8; Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 1, *Context, Concepts and Model* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018), 38–40.

⁹⁹ John Dewey, *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education* (New York: Macmillan, 1916), 101.

¹⁰⁰ Amy Gutmann, *Democratic Education*, 41–47.

¹⁰¹ Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, 39–40; Amy Gutmann, *Democratic Education*, 42–45.

поредок. Во филозофијата и теоријата на образованието, меѓутоа, индоктринацијата почесто се употребува во потесна и нормативно негативна смисла, поврзана со некритичко усвојување на политички уверувања и ограничување на можноста за преиспитување на понудените содржини.¹⁰² За потребите на оваа дисертација, поимот се користи во ова второ, потесно значење, бидејќи овозможува појасно разграничување меѓу демократското политичко образование и манипулативните облици на политичка социјализација.

Во ова значење, клучната разлика меѓу демократското политичко образование и индоктринацијата не лежи во самото присуство на вредносна содржина. Демократското образование исто така се темели врз определени нормативни принципи, како демократијата, човековите права, плурализмот и еднаквоста. Разликата лежи првенствено во педагошкиот метод и во односот кон автономијата на учесникот. Демократското политичко образование создава простор за критичко преиспитување, изложување на различни позиции и аргументирана расправа, додека индоктринацијата настојува да го ограничи просторот за алтернативни интерпретации и да поттикне некритичко прифаќање на однапред определена политичка позиција.¹⁰³

Практичното разграничување меѓу политичкото образование и индоктринацијата е особено јасно формулирано во Бојтелсбашкиот консензус, кој претставува едно од влијателните нормативни начела на современото политичко образование. Неговите основни принципи забрануваат наметнување „посакувани“ политички ставови на ученикот, бараат прашањата што се контроверзни во науката и политиката да останат контроверзни и во образовниот процес и инсистираат ученикот да биде оспособен за самостојно политичко расудување и дејствување.¹⁰⁴ Во таа смисла, плурализмот, контроверзноста и автономијата на учесникот претставуваат не само педагошки методи, туку и заштитни механизми против индоктринацијата.

Ризикот не е само теоретски. Компаративните истражувања покажуваат дека образованието може да биде користено и како инструмент за политичка контрола, особено кога власта има можност да ја централизира образовната содржина, да ги контролира нејзините пренесувачи и да го ограничи просторот за конкуренција на идеи. Во недемократските режими ваквата политичка социјализација почесто е насочена кон лојалност, послушност и некритичко прифаќање, додека плурализмот и критичкото преиспитување се ограничени.¹⁰⁵

Оттука, демократскиот карактер на политичкото образование не произлегува само од содржината што се пренесува, туку и од условите во кои се одвива образовниот процес. Критичкото мислење, можноста за преиспитување на понудените информации, изложеноста на различни перспективи и автономијата во формирањето сопствени ставови претставуваат клучни критериуми за негово разграничување од индоктринацијата.¹⁰⁶ Политичкото образование, според тоа, може да придонесува кон демократската политичка култура само доколку демократските вредности не ги третира како догми што треба некритички да се усвојат, туку како принципи што граѓаните треба да ги разбираат, аргументираат и практикуваат.

---

¹⁰² Anja Neundorf et al., “Varieties of Indoctrination: The Politicization of Education and the Media around the World,” *Perspectives on Politics* 22, no. 3 (2024): 771–74, 789.

<<https://doi.org/10.1017/S1537592723002967>>, пристапено на 8. 8. 2026 г.

¹⁰³ Amy Gutmann, *Democratic Education*, 44–45; Neundorf et al., “Varieties of Indoctrination,” 773–74

¹⁰⁴ Sibylle Reinhardt, “The Beutelsbach Consensus,” *Journal of Social Science Education* 15, no. 2 (2016): 11–13.

¹⁰⁵ Anja Neundorf et al., “Varieties of Indoctrination,” 773–74

¹⁰⁶ Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 1, 46–48; Reinhardt, “The Beutelsbach Consensus,” 11–13.

2.2. Политичко образование, политичка писменост и компетенции

Како што беше утврдено во претходниот дел, политичкото образование претставува поширок образовен процес, додека политичката писменост и политичките компетенции можат да се разгледуваат како меѓусебно поврзани, но аналитички различни исходи на тој процес. Политичката писменост не се сведува само на познавање политички факти и институции, туку подразбира знаења, вештини и вредности што му овозможуваат на поединецот да го разбере политичкиот процес и ефективно да се вклучи во јавниот живот.¹⁰⁷ Политичките компетенции, пак, се однесуваат на способноста овие и други релевантни ресурси – знаења, критичко разбирање, вештини, ставови и вредности – да се мобилизираат и применат во конкретни демократски ситуации.¹⁰⁸ На тој начин, политичката писменост ја нагласува способноста за разбирање и интерпретација на политичката реалност, додека компетенциите го нагласуваат капацитетот за соодветно и ефективно дејствување во неа.

Политичката писменост и политичките компетенции, сепак, не треба да се разбираат како автоматски и линеарни последици на политичкото образование. Емпириските истражувања покажуваат дека граѓанското образование може да придонесе за зголемување на политичкото знаење, чувството на политичка ефикасност и политичкото учество, но дека интензитетот и видот на овие ефекти зависат од дизајнот, времетраењето и педагошките методи на програмите.¹⁰⁹ Притоа, зголеменото политичко знаење не мора автоматски да произведе промени во подлабоките демократски ориентации, како политичката доверба, толеранцијата или поддршката за демократскиот поредок.

Токму тука се појавува аналитичката важност на концептот на политички компетенции. Додека политичката писменост се однесува првенствено на разбирањето и интерпретацијата на политичката реалност, политичките компетенции го нагласуваат капацитетот за дејствување во неа. Тие опфаќаат не само когнитивни и комуникациски вештини, туку и граѓанска одговорност, чувство на самоефикасност и увереност во сопствената способност за демократско дејствување.¹¹⁰ Развојот на ваквите компетенции создава предуслови за премин од разбирање на политичките процеси кон активно и одговорно учество во нив.

Од аспект на политичката култура, односот меѓу политичкото образование, политичката писменост и политичките компетенции може да се разбере како процес на меѓусебно поврзани, но не и автоматски исходи. Политичкото образование создава услови за стекнување знаења, вредносни ориентации и вештини; политичката писменост го нагласува разбирањето и интерпретацијата на политичките процеси, додека политичките компетенции се однесуваат на способноста овие ресурси да се применат во конкретни ситуации на демократско учество. Меѓутоа, преминот од политичко знаење кон демократско дејствување не е линеарен ниту загарантиран, бидејќи зависи и од карактеристиките на образовниот процес и од поширокиот институционален и општествен контекст.¹¹¹ Оттука, влијанието на политичкото образование врз политичката култура треба да се разбере како посредуван и потенцијален, а не како автоматски процес.

¹⁰⁷ Bernard Crick, *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools*, 13.

¹⁰⁸ Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 1, 32, 38–40.

¹⁰⁹ Steve E. Finkel, “The Impact of Adult Civic Education Programmes in Developing Democracies,” 174–75.

¹¹⁰ Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 1, 43–45.

¹¹¹ Steve E. Finkel, “The Impact of Adult Civic Education Programmes in Developing Democracies,” 174–75.

2.3. Видови политичко образование и нивна синергија

Политичкото учење во современите општества се одвива во различни образовни контексти. За аналитички цели, во оваа дисертација се користи вообичаеното разграничување меѓу формално, неформално и информално учење. Во класичната дефиниција на Комбс и Ахмед, формалното образование се одвива во институционализиран и хиерархиски структуриран образовен систем; неформалното образование опфаќа организирани и систематски образовни активности надвор од формалниот систем; додека информалното учење претставува доживотен процес на стекнување знаења, вештини, ставови и искуства преку секојдневниот живот и опкружувањето.¹¹² Ова разграничување не подразбира дека меѓу трите форми постојат целосно затворени граници, туку служи како аналитичка рамка за разбирање на различните контексти и степени на организираност на политичкото учење.

Во рамките на оваа типологија, за потребите на дисертацијата е особено важна разликата меѓу намерните и спонтаните облици на политичко учење. Формалното и неформалното политичко образование се третираат како намерни образовни процеси, бидејќи се засноваат врз однапред определени цели, содржини и методи. Информалното политичко учење, напротив, најчесто произлегува од секојдневните искуства и интеракции и не мора да има експлицитна образовна цел. Поради тоа, во оваа дисертација информалното учење аналитички се поврзува поблиску со поширокиот процес на политичка социјализација, додека поимот политичко образование во потесна смисла се користи првенствено за намерните формални и неформални образовни активности.¹¹³

2.3.1. Формално политичко образование

Формалното политичко образование се одвива во рамките на институционализираниот образовен систем, преку наставни предмети, модули и интердисциплинарни содржини вградени во официјалните наставни програми. Во европските образовни системи, граѓанското образование најчесто се организира како самостоен предмет, како содржина интегрирана во други предмети или како меѓупредметна област, при што овие пристапи можат и да се комбинираат.¹¹⁴ Неговата важна предност е широкиот и институционално организиран опфат, кој овозможува младите да се запознаат со основните принципи, институции и процеси на демократскиот политички систем независно од нивната претходна политичка заинтересираност.

Емпириските истражувања укажуваат дека ефектите на формалното политичко образование не зависат само од присуството на граѓански и политички содржини во наставната програма, туку и од начинот на нивното педагошко посредување. Особено значајна е отворената клима во училищата, во која учениците имаат можност да изразуваат сопствени ставови, да дискутираат политички и општествени прашања и да се соочуваат со различни перспективи. Истражувањата ја поврзуваат ваквата средина со повисоки нивоа на граѓанско знаење, политичка ефикасност и подготвеност за

---

¹¹² Philip H. Coombs and Manzoor Ahmed, *Attacking Rural Poverty: How Nonformal Education Can Help* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974), 8.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ European Commission/EACEA/Eurydice, *Citizenship Education at School in Europe – 2017* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017), 31-33
< <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6b50c5b0-d651-11e7-a506-01aa75ed71a1/language-en> >, пристапено на 10.8. 2026 г.

политичко учество.¹¹⁵ Оттука, прашањето не е едноставно дали наставата е „традиционална“ или „активна“, туку дали образовниот процес создава простор за дискусија, критичко расудување и активно вклучување на учениците.

Во практиката, квалитетот на формалното политичко образование зависи и од институционалната поддршка, подготовката на наставниците и нивната способност да обработуваат политички чувствителни и контроверзни прашања. Недоволната професионална поддршка може да го ограничи просторот за отворена дискусија и да го насочи образовниот процес кон побезбедно, претежно информативно обработување на политичките содржини.¹¹⁶

Оттука, формалното политичко образование претставува значаен, но сам по себе недоволен механизам за развој на политичката писменост и демократските компетенции. Неговиот потенцијал зависи не само од содржината на наставните програми, туку и од педагошките методи, отвореноста на училничката средина и можностите учениците стекнатото знаење да го поврзат со конкретни политички и општествени прашања. Во таа смисла, формалното образование создава важна основа за демократско учење, но неговите ефекти не треба да се разбираат како автоматски или независни од поширокиот институционален и општествен контекст.

2.3.2. Неформално политичко образование

Неформалното политичко образование опфаќа организирани и намерни образовни активности за политика, граѓанство и демократија што се одвиваат надвор од формалните наставни програми. Нивни носители можат да бидат граѓански и младински организации, локални иницијативи, јавни институции, меѓународни организации и други актери. За разлика од формалното образование, овие активности вообичаено се пофлексибилни во однос на содржините, методите и организацијата на учењето и често се засноваат врз доброволно и активно учество на младите.¹¹⁷

Посебното значење на неформалното политичко образование произлегува од неговата искуствена и партиципативна димензија. Наместо учесниците да бидат само приматели на информации, тие можат активно да учествуваат во работилници, дебати, симулации, проекти во заедницата, иницијативи и други форми на заедничко дејствување. На тој начин, политичките и демократските концепти се поврзуваат со конкретно искуство, а учењето создава можности за развој на критичко размислување, комуникациски и вештини кои промовираат соработка, лидерство и други компетенции релевантни за активно граѓанство.¹¹⁸

Флексибилноста на неформалното образование овозможува содржините и методите полесно да се приспособуваат на потребите на учесниците и на новите општествени предизвици. Истовремено, неговиот потенцијал е условен од квалитетот и одржливоста на програмите, компетентноста на нивните реализатори и институционалната поддршка што ја добиваат. Европските рамки за младинска работа

---

¹¹⁵ Allison M. Martens and Jason Gainous, “Civic Education and Democratic Capacity: How Do Teachers Teach and What Works?,” *Social Science Quarterly* 94, no. 4 (2013): 970–73; David E. Campbell, “Voice in the Classroom: How an Open Classroom Climate Fosters Political Engagement Among Adolescents,” *Political Behavior* 30, no. 4 (2008): 447–51.

¹¹⁶ Council of Europe, *Learning to Live Together: Council of Europe Report on the State of Citizenship and Human Rights Education in Europe* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2017), 16, 18.
<<https://rm.coe.int/learning-to-live-together-council-of-europe-report-on-the-state-of-cit/1680727be5>>, пристапено на 10. 8. 2026 г

¹¹⁷ Council of Europe, *Youth Work: Recommendation CM/Rec(2017)4 and Explanatory Memorandum* (Strasbourg: Council of Europe, 2017), 9-11.

¹¹⁸ Ibid., 9-10

токму затоа ја нагласуваат потребата од одржливи структури и ресурси, професионален развој и подобро признавање и валидација на компетенциите стекнати преку неформалното учење.¹¹⁹

Неформалното политичко образование, сепак, не треба априорно да се третира како демократски позитивно. Неговиот демократски карактер зависи од целите, содржините и методите на програмата, од актерите што ја спроведуваат и од степенот во кој се обезбедуваат плурализам, критичко преиспитување и автономија на учесниците. Оттука, неговата аналитичка важност не произлегува само од тоа што се одвива надвор од формалниот образовен систем, туку од можноста намерното политичко учење да се организира преку пофлексибилни, искусвени и партиципативни форми. Токму овие карактеристики овозможуваат парламентарното политичко образование во оваа дисертација да се разгледува како специфична форма на неформално политичко образование.

2.3.2.1. Парламентарното политичко образование како форма на неформално учење

Парламентарното политичко образование во оваа дисертација се третира како специфична форма на неформално политичко образование. Тоа опфаќа организирани и намерни образовни активности поврзани со парламентот, како посети, работилници, симулации, образовни програми и други интерактивни формати, преку кои граѓаните, а особено младите, се запознаваат со улогата, функциите и процедурите на законодавната институција. Иако ваквите активности често се реализираат во соработка со училиштата, тие вообичаено се одвиваат надвор од формалната наставна програма. Компаративните податоци на Интерпарламентарната унија покажуваат дека парламентите користат широк спектар образовни и outreach активности, меѓу кои посети, младински парламенти, игри, обуки и програми за ученици и студенти.¹²⁰

Специфичноста на парламентарното образование се состои во поврзувањето на институционалното знаење со искусвени и партиципативни методи на учење. Преку симулации, дебати, посети и други интерактивни активности, учесниците не се само приматели на информации за парламентот, туку добиваат можност практично да се запознаат со процесите на политичка расправа, аргументација, преговарање, компромис и донесување одлуки. Истражувањата на политичките симулации токму затоа ги определуваат како искусвено и процесно ориентиран педагошки метод, преку кој учесниците можат да испробуваат политички вештини и подобро да ја разберат сложеноста на политичкото одлучување.¹²¹

Ваквата разлика меѓу стекнувањето знаења за демократијата и нејзиното практично искусување е присутна и во домашната педагошка литература. Мурати, во рамките на образованието за демократско граѓанство, разликува три поврзани димензии на учењето: учење на демократијата и човековите права, учење преку демократијата и човековите права и учење за демократијата и човековите права. Особено значајна е втората димензија, според која учениците не треба само да бидат информирани дека располагаат со право на учество, туку треба да добијат практична можност тоа право да го користат преку изразување мислење, учество и донесување одлуки. Ваквата

---

¹¹⁹ Ibid., 7-8, 12-13

¹²⁰ Inter-Parliamentary Union (IPU) and United Nations Development Programme (UNDP), *Global Parliamentary Report 2022: Public Engagement in the Work of Parliament* (Geneva: IPU, 2022), 25–27.

¹²¹ Monika Oberle, Johanna Leunig, and Sven Ivens, “What Do Students Learn from Political Simulation Games? A Mixed-Method Approach Exploring the Relation between Conceptual and Attitudinal Changes,” *European Political Science* 19 (2020): 369–71.

педагошка логика е непосредно релевантна и за интерактивните парламентарни програми, кај кои демократската процедура не е само предмет на објаснување, туку и на структурирано искуство.¹²²

Емпириските наоди даваат дополнителна поткрепа за образовниот потенцијал на ваквите формати, но истовремено покажуваат дека нивните ефекти не се еднакви во сите димензии. Во истражувањето на Оберле, Лојниг и Ивенс со 308 средношколци кои учествувале во симулации на процесот на одлучување во Европскиот парламент, по учеството биле утврдени позитивни промени во објективното и субјективното знаење за Европската унија, како и во определени димензии на внатрешната политичка ефикасност.¹²³ Квалитативниот дел од истражувањето дополнително покажува дека учесниците стекнувале подобро разбирање на политичкиот процес, вклучително и на потребата од компромис и сложеноста и времетраењето на демократското одлучување. Истовремено, ефектите врз мотивацијата за понатамошно политичко ангажирање биле поскупо, што упатува на тоа дека симулациското учење не произведува автоматски исти ефекти врз сите политички ориентации.

Оттука, потенцијалот на парламентарното политичко образование не треба да се преценува. Неговото значење произлегува од можноста институционалното знаење да се поврзе со активно и искуствено учење, но неговите ефекти зависат од педагошкиот дизајн, интензитетот и квалитетот на програмите, како и од поширокиот институционален контекст во кој се реализираат. Парламентарното образование, според тоа, во оваа дисертација се разгледува како потенцијален и условен механизам на демократско учење, а не како автоматско средство за создавање доверба или демократски ориентации.

2.3.3. Информално образование и политичка социјализација

Покрај формалните и неформалните облици на политичко образование, политичкото учење се одвива и информално, преку секојдневните искуства и интеракции на поединецот. За разлика од намерните образовни активности, информалното политичко учење нема однапред определени образовни цели, содржини или методи и затоа во оваа дисертација се разгледува првенствено како дел од поширокиот процес на политичка социјализација. Во литературата за политичка социјализација, семејството, училиштето, врсниците и медиумите се разгледуваат како меѓусебно поврзани агенси и контексти во кои се одвива политичкото учење.¹²⁴

Ваквото широко разбирање на агенсите на политичката социјализација има и домашен истражувачки претходник. Симоска ги определува институциите, групите и индивидуите што учествуваат во пренесувањето на политичко-културниот модел како носители, посредници или агенси на политичката социјализација. Притоа, таа нагласува дека под носители не се подразбираат само субјекти создадени со посебна цел да социјализираат, туку и сите посредници преку кои поединецот доаѓа во контакт со политички вредности и ставови што можат да влијаат врз неговото политичко однесување.¹²⁵

---

¹²² Рабије Мурати, *Демократизација на воспитно-образовниот систем во Република Македонија* (Тетово: Р. Мурати, 2018), 59–61.

¹²³ Oberle, Leunig, and Ivens, “What Do Students Learn from Political Simulation Games?,” 376–77, 380, 382–83.

¹²⁴ Jack M. McLeod and Dhavan V. Shah, “Communication and Political Socialization: Challenges and Opportunities for Research,” *Political Communication* 26, no. 1 (2009): 3–4.

¹²⁵ Емилија Симоска, *Политичката социјализација на учениците*, 21.

Во современите комуникациски средини, информалната политичка социјализација се одвива преку сè посложена интеракција меѓу овие различни агенсии. Политичката дискусија и употребата на медиумски информации можат да посредуваат меѓу пошироките општествени и образовни искуства, од една страна, и граѓанската и политичката ангажираност, од друга.¹²⁶ Дигиталната средина дополнително го проширува просторот во кој се одвива ваквото политичко учење, поради што влијанијата врз политичките ориентации на младите сè помалку можат да се разберат преку изолирано набљудување само на еден агенс на социјализација.

За оваа дисертација е особено важно што формалното и неформалното политичко образование не дејствуваат изолирано од пошироката средина на политичка социјализација. Знаењата, ставовите и компетенциите развивани преку организирани образовни активности се интерпретираат во контекст на секојдневните искуства на младите, нивните семејни и врснички односи, медиумската средина и непосредното искуство со политичките институции. Информалните влијанија, според тоа, можат да ги засилат, модифицираат или ограничат ефектите на политичкото образование. Оттука, нивното вклучување во анализата е важно за да се разбере зошто исти или слични образовни интервенции не мора да произведуваат еднакви исходи во различни општествени и политички контексти.

2.3.4. Синергија меѓу формалното и неформалното образование

Од перспектива на развојот на демократските компетенции, формалното, неформалното и информалното политичко учење не треба да се разгледуваат како изолирани или конкурентни процеси, туку како различни и потенцијално комплементарни средини на учење. Формалното образование обезбедува институционализиран и поширок пристап до политички и граѓански содржини, додека неформалните форми создаваат дополнителни можности за нивно искуствено и партиципативно продлабочување. Информалното учење, пак, го претставува поширокиот социјализирачки контекст во кој стекнатите знаења, ставови и компетенции се интерпретираат и применуваат. Рамката на Советот на Европа експлицитно нагласува дека компетенциите за демократска култура можат да се стекнуваат преку информално учење, како и преку формално и неформално образование.¹²⁷

Ваквата комплементарност е присутна и во европските политики за доживотно учење. Препораката на Советот на Европската Унија за клучните компетенции ги третира компетенциите како резултат на учење во формални, неформални и информални контексти и посебно ја нагласува потребата од подобра соработка меѓу различните средини на учење.¹²⁸ Во областа на политичкото образование, тоа значи дека знаењата стекнати во училишната настава можат да се поврзат со искуствени активности, младинска работа, симулации, иницијативи во заедницата и образовни програми на јавните институции. Таквото поврзување создава можност демократските компетенции не само да се изучуваат, туку и да се практикуваат во различни контексти.

Во домашната педагошка литература слична комплементарна логика развива и Мурати. Таа го разгледува образованието за демократско граѓанство како процес што

---

¹²⁶ Jack M. McLeod and Dhavan V. Shah, "Communication and Political Socialization," 5.

¹²⁷ Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 3, *Guidance for Implementation* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018), 13.

¹²⁸ Council of the European Union, "Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning," *Official Journal of the European Union* 2018/C 189/01, recitals 17 and 19. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604(01))>, пристапено на 10. 8. 2026 г.

овозможува континуирано стекнување и проширување на информации, вредности и вештини преку формалното и неформалното образование, при што младите треба активно и одговорно да учествуваат во процесите на одлучување. Во ваквата перспектива, образованието за демократско граѓанство не се исцрпува во училишната настава, туку се поврзува со пошироки образовни и општествени искуства.¹²⁹

Оттука, синергијата меѓу различните облици на политичко учење не подразбира нивно изедначување, туку нивно функционално поврзување. Формалното образование може да создаде основа за разбирање на политичките институции и демократските принципи, додека неформалните и искуствените активности овозможуваат дел од тие знаења и компетенции да се применат во конкретни ситуации на дискусија, соработка и донесување одлуки. Информалната социјализација, истовремено, останува контекст што може да ги засили или ограничи овие образовни ефекти. Во таа перспектива, парламентарните образовни програми се особено релевантни бидејќи можат да воспостават непосредна врска меѓу формалното учење за демократијата и искуственото запознавање со функционирањето на една од нејзините централни институции.

За потребите на ова истражување, ваквото функционално поврзување се означува како хибриден модел на парламентарна едукација. Под овој поим се подразбира модел во кој институционализираните неформални едукативни активности на парламентот се поврзуваат со формалниот образовен процес преку наставните содржини, наставниците и образовните материјали. Поимот не означува посебен вид образование во нормативна смисла, туку аналитичка категорија преку која се проценува степенот на поврзаност меѓу парламентарната и формалната политичка едукација. Во рамките на таквото поврзување можат да се развиваат и пошироки демократски компетенции, како критичко мислење, аргументација, медиумска писменост и разбирање на институционалните процеси.

2.4. Политичко образование и политичка култура

2.4.1. Политичка култура како исход и контекст

Како што беше разработено во првата глава, политичката култура се однесува на релативно трајните ориентации на граѓаните кон политичкиот систем, неговите институции и сопствената улога во политичкиот процес. Во овој дел концептот не се разработува повторно во целост, туку се разгледува од аспект на неговата поврзаност со политичкото образование.

Во класичната концептуализација на Алмонд и Верба, политичките ориентации имаат когнитивна, афективна и евалуативна димензија: знаење и верувања за политичкиот систем, чувства кон него и процени за политичките објекти и процеси.¹³⁰ Ова разграничување е особено релевантно за анализата на политичкото образование, бидејќи покажува дека неговите потенцијални исходи не се ограничени само на стекнување политичко знаење, туку можат да се однесуваат и на ставови, процени и начини на однесување кон политичкиот систем.

Во рамките на оваа дисертација, политичката култура затоа се третира истовремено како контекст и како потенцијален исход на политичкото учење. Од една страна, постојните политички ориентации и институционални искуства влијаат врз начинот на кој граѓаните ги восприемаат и интерпретираат образовните содржини; од друга страна, политичкото образование може да придонесува кон развој и постепено

¹²⁹ Рабије Мурати, *Демократизација на воспитно-образовниот систем*, 52–53.

¹³⁰ Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture*, 15.

менување на определени знаења, ставови и компетенции што ја сочинуваат политичката култура. Врската меѓу образованието и политичката култура, според тоа, треба да се разбере како двонасочна и посредувана, а не како едноставен каузален однос.

2.4.2. Политичко образование како фактор во обликувањето на политичката култура

Доколку политичката култура се разбере како структура на политички знаења, ориентации и модели на однесување, политичкото образование претставува еден од организираниите механизми преку кои тие можат да се развиваат и менуваат. Неговото влијание, меѓутоа, не е еднакво врз сите димензии на политичката култура. Емпириските истражувања на граѓанското образование покажуваат поизразени ефекти врз политичкото знаење, чувството на политичка ефикасност и политичкото учество, додека промените во подлабоко вкоренетите демократски ориентации, како довербата, толеранцијата и поддршката за демократскиот систем, се послаби и понекогаш неконзистентни.¹³¹

Една особено релевантна посредничка димензија е политичката ефикасност. Внатрешната политичка ефикасност се однесува на увереноста на поединецот во сопствената способност да ја разбере политиката и компетентно да учествува во неа, додека надворешната политичка ефикасност се однесува на перцепцијата за реактивноста на политичкиот систем и можноста институциите да одговорат на граѓанските барања.¹³² Разграничувањето е важно за ова истражување бидејќи овозможува да се разликува развојот на личните знаења и способности од перцепцијата дека политичките институции се достапни и реактивни. Парламентарните образовни програми потенцијално можат да бидат релевантни за двете димензии, но нивното влијание врз секоја од нив треба емпириски да се утврдува, а не однапред да се претпоставува.

Оттука, влијанието на политичкото образование врз политичката култура не треба да се претставува како непосреден или линеарен процес. Образовните активности можат да создадат услови за развој на политичко знаење, чувство на ефикасност, демократски компетенции и подготвеност за учество, но нивното преточување во потрајни политички ориентации зависи од интензитетот и квалитетот на образовното искуство, како и од поширокиот социјален и институционален контекст.¹³³ Поради тоа, политичкото образование во оваа дисертација се третира како потенцијален фактор во обликувањето на политичката култура, а не како нејзина единствена или автоматска детерминанта.

И во домашната педагошка литература образованието за демократско граѓанство се поврзува со пошироката демократска политичка култура. Мурати меѓу неговите основни цели го вбројува зајакнувањето на демократското општество преку развивање на демократската политичка култура, создавањето чувство на припадност кон демократското општество и развивањето свест за заедничките демократски вредности. Во контекст на оваа дисертација, ваквото определување е релевантно како нормативна цел на демократското образование, но не се третира како доказ дека образовната интервенција сама по себе произведува трајна промена на политичката култура.¹³⁴

¹³¹ Steven E. Finkel, "Impact of Adult Civic Education Programmes," 174–75.

¹³² Richard G. Niemi, Stephen C. Craig, and Franco Mattei, "Measuring Internal Political Efficacy in the 1988 National Election Study," *American Political Science Review* 85, no. 4 (1991): 1408–10.

¹³³ Steven E. Finkel, "Impact of Adult Civic Education Programmes," 175.

¹³⁴ Рабије Мурати, *Демократизација на воспитно-образовниот систем*, 54–55.

Во оваа аналитичка рамка, потребно е попрецизно да се определи преку кои индивидуални исходи може да се следи врската меѓу политичкото образование и политичката култура. Еден од клучните концепти за таа цел е политичката писменост, која е предмет на следниот дел.

2.5. Политичка писменост како образовен исход

2.5.1. Поим и димензии

Поимот политичка писменост во литературата се употребува во пошироко и во потесно значење. Во пошироката концептуализација, развиена во рамките на литературата за политичко образование, политичката писменост опфаќа знаења, способности, ставови и вредности потребни за ефективно учество во политичкиот живот. Шалај покажува дека оваа традиција произлегува од раните концептуализации на Крик и Листер и дека во неа политичкото знаење претставува само една од компонентите на политичката писменост. Истовремено, во дел од литературата поимот се употребува во потесна смисла, како познавање и разбирање на политичкиот процес, основните политички концепти и политичките прашања.¹³⁵

Со оглед на тоа што во оваа дисертација политичките компетенции се третираат како поширок концепт што ја опфаќа способноста стекнатите знаења, вештини и ориентации да се применат во демократското дејствување, политичката писменост овде се користи во потесно, когнитивно-интерпретативно значење. Таа, сепак, не се сведува на механичко помнење политички факти, туку подразбира разбирање на основните политички поими, институции и процедури и способност за ориентација во актуелните политички процеси и расправи.¹³⁶

За потребите на ова истражување, политичката писменост може аналитички да се согледува преку три меѓусебно поврзани компоненти: разбирање на основните политички поими и принципи; познавање на институциите, нивните функции и процедурите на политичко одлучување; и информираност и способност за разбирање на актуелните политички процеси и прашања.¹³⁷ Овие компоненти овозможуваат политичката писменост да се третира како повеќе од проста фактографска информираност, но истовремено да остане аналитички разграничена од пошироките политички ставови, вредности и облици на политичко однесување.

Ваквото разграничување е важно за теоретската рамка на дисертацијата. Политичката писменост се третира како непосреден образовен исход што му овозможува на поединецот да ја разбере и интерпретира политичката реалност, додека политичките компетенции се однесуваат на пошироката способност тоа знаење и разбирање да се поврзат со вештини, ставови и дејствување. Политичката писменост, според тоа, претставува една од врските преку кои политичкото образование може да придонесе кон развојот на политичките компетенции и, посредно, кон обликувањето на политичката култура.

---

¹³⁵ Berto Šalaj, „Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: teorija i istraživanje,“ u *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*, yp. Dragan Bagić (Zagreb: GONG, 2011), 13–14.

¹³⁶ Berto Šalaj, „Politička pismenost mladih u Hrvatskoj,“ 14; Dragan Bagić i Berto Šalaj, „Političko znanje mladih u Hrvatskoj,“ u *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*, yp. Dragan Bagić (Zagreb: GONG, 2011), 23–24.

¹³⁷ Dragan Bagić i Berto Šalaj, „Političko znanje mladih u Hrvatskoj,“ 23–24.

2.5.2. Извори на политичка писменост

Политичката писменост, сфатена во потесното когнитивно-интерпретативно значење, не е резултат на еден изолиран образовен извор. Политичкото учење е доживотен процес во кој политичкото знаење се акумулира под влијание на различни образовни, социјални и комуникациски искуства.¹³⁸ Формалното образование претставува еден од организираниите извори на политичко знаење, но неговото влијание се надополнува со политичкиот интерес, медиумското информирање, политичките разговори во семејството и со врсниците и другите искуства на политичка социјализација.¹³⁹

Притоа, различните извори не придонесуваат еднакво кон сите облици на политичко знаење. Истражувањето на Багиќ и Шалај покажува дека разбирањето на основните политички поими и познавањето на уставно-политичкото уредување се посилно поврзани со содржините на формалното образование, додека информираноста за актуелните политички случувања во поголема мера зависи од личниот интерес и од изложеноста на политички информации.¹⁴⁰ Ова упатува на потребата политичката писменост да се разбира како кумулативен исход на повеќе извори на политичко учење, а не како директен производ на еден образовен канал.

Во оваа смисла, разграничувањето меѓу формално, неформално и информално политичко учење, разработено во претходниот дел, не означува три независни извори со однапред определени ефекти. Нивниот придонес се преклопува и зависи од содржината, интензитетот и контекстот на политичкото учење. Парламентарните образовни програми во оваа рамка претставуваат еден специфичен организиран извор преку кој може да се продлабочи разбирањето на парламентот, неговите функции и процедурите на политичко одлучување. Сепак, степенот до кој таквото знаење се поврзува со пошироки политички компетенции и учество останува емпириско прашање.

2.5.3. Ниска политичка писменост: дијагнози и теоретски пристапи

Прашањето за политичката писменост е непосредно поврзано со една од основните дилеми на демократската теорија: какви знаења и способности треба да поседуваат граѓаните за компетентно да ја остваруваат својата политичка улога. Теоретскиот спор не се однесува само на дијагнозата за ограничените политички знаења и компетенции на значителен дел од граѓаните, туку пред сè на последиците што треба да се изведат од таквата состојба. Во литературата можат да се издвојат различни одговори на прашањето дали ограничената политичка компетентност претставува аргумент за намалување на непосредната улога на граѓаните, проблем што може да се надомести со други механизми на политичко одлучување или причина за зајакнување на политичкото образование.¹⁴¹

Првата, елитистичка позиција ја прифаќа ограничената политичка компетентност на просечниот граѓанин како аргумент за ограничена форма на политичко учество, во која централната улога на граѓаните се сведува првенствено на изборот на политичките претставници. Шумпетер и Сартори во оваа систематизација се посочуваат како карактеристични претставници на таквиот пристап. Втората, когнитивно-

¹³⁸ Michael X. Delli Carpini and Scott Keeter, *What Americans Know about Politics and Why It Matters* (New Haven, CT: Yale University Press, 1996), 178.

¹³⁹ Dragan Bagiќ i Berto Šalaj, „Političko znanje mladih u Hrvatskoj,“ 31-32

¹⁴⁰ Ibid., 24-25, 31-32

¹⁴¹ Berto Šalaj, „Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: teorija i istraživanje,“ 11–13.

минималистичка или оптимистичка позиција, не ја негира ограниченоста на индивидуалното политичко знаење, но смета дека граѓаните можат да донесуваат разумни политички одлуки користејќи информативни кратенки или преку ефектите од агрегирањето на индивидуалните преференции, како што аргументираат Лупиа и МекКубинс, односно Пејџ и Шапиро. Третата, педагошко-демократска позиција, не го прифаќа ограниченото знаење како причина за редуцирање на демократското учество, туку решението го бара во развојот на способностите на граѓаните преку образование.¹⁴²

Во рамките на оваа дисертација, аналитичкото позиционирање е најблиско до третата, педагошко-демократска перспектива. Ограниченото ниво на политичка писменост не се третира како аргумент за редуцирање на демократското учество, туку како причина да се анализираат условите во кои граѓаните стекнуваат политички знаења и компетенции и можностите тие услови да се подобруваат. Политичкото образование во таа смисла претставува еден од механизмите преку кои може да се придонесе кон развој на политичката писменост, но неговите ефекти не се автоматски и зависат од образовниот, социјалниот и институционалниот контекст.

Оттука, политичката писменост во ова истражување не се третира како однапред дадена карактеристика на граѓаните, туку како развоен образовен исход што се обликува преку повеќе процеси на политичко учење и социјализација. Ваквото разбирање овозможува анализата во продолжение да се насочи кон конкретниот македонски контекст и кон прашањето во какви услови се развива политичкото образование на младите во Северна Македонија.

2.6. Политичко образование во македонскиот контекст

Кога теоретските согледувања за политичкото образование и неговата поврзаност со политичката култура ќе се применат на македонскиот контекст, се појавува сложена и делумно противречна слика. Од една страна, во изминатиот период се забележуваат напори за унапредување на граѓанското и политичкото образование преку нови наставни програми, содржини и материјали. Од друга страна, досегашните истражувања укажуваат на фрагментираност на политичките содржини, разлики меѓу нормативно поставените цели и нивната практична реализација, како и на ограничена застапеност на искусствени и партиципативни форми на политичко учење.

2.6.1. Формалниот образовен систем

Анализата на Дамјановски, Марковиќ и Спасов дава систематски преглед на застапеноста на политичкото образование во средното образование во македонскиот контекст. Авторите утврдуваат дека политичкото образование не е застапено како посебен наставен предмет, туку дека содржини од оваа област се распределени во повеќе предмети, меѓу кои Социологија, Вовед во правото, Историја и Граѓанско образование во средното стручно образование. Анализата покажува дека овие содржини опфаќаат теми како демократијата, човековите права и слободи, владеењето на правото, организацијата и функционирањето на политичкиот систем, изборите, политичките партии, граѓанските организации и различните облици на граѓанско учество.¹⁴³ Во поширока перспектива, авторите оценуваат дека, и покрај различните формални и

---

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Иван Дамјановски, Ненад Марковиќ и Александар Спасов, *Политичко образование: Анализа за состојбите и потребите од политичко образование во средното образование во Република Северна Македонија* (Скопје: Фондација за демократија на Вестминстер, 2023), 8–11.

неформални активности развивани во изминатите децении, недостасувал системски и организиран пристап кон политичкото образование во рамките на државните институции.¹⁴⁴

Значајно е и концептуалното разграничување што го прават Дамјановски, Марковиќ и Спасов при определувањето на опфатот на политичкото образование. Авторите применуваат потесен пристап, насочен кон демократијата, човековите права и слободи, владеењето на правото, политичкиот систем, изборите, политичките партии, граѓанските организации и облиците на граѓанско учество. Ваквото разграничување го избегнува ризикот политичкото образование да се претвори во генерички поим за речиси сите содржини од општествените науки. Истовремено, тие нагласуваат дека демократското политичко образование треба да се разликува и од идеологизацијата, но и од образовен пристап претерано насочен кон власта и државните институции на сметка на човековите права, граѓанските организации, иницијативите и непосредните облици на демократија. Ова разграничување е важно и за сегашното истражување: самото присуство на политички или институционални содржини не е доволно определена активност да се третира како демократско политичко образование; релевантни се и нејзината содржина, педагошкиот пристап и просторот што го создава за критичко и плуралистичко политичко учење.¹⁴⁵

Студијата *Учиме ли демократија?* на Ѓузелов ја проширува анализата кон застапеноста на демократските вредности во наставните програми и учебниците од повеќе општествени предмети во средното образование. Анализата укажува на нерамномерна застапеност на клучните демократски вредности и концепти, како и на ограничено присуство на содржини што ја разработуваат активната улога на граѓанинот и граѓанското општество. Истовремено, во дел од анализираните наставни материјали се идентификуваат застарени, стереотипни и други проблематични содржини.¹⁴⁶

Наспроти овие слабости, Ѓузелов како позитивен пример ја издвојува поновата програма и наставните материјали по Граѓанско образование во средното стручно образование, во кои демократските вредности се обработуваат преку посовремени и за учениците поразбирливи содржини.¹⁴⁷ Овој пример е значаен бидејќи покажува дека во рамките на постојниот образовен систем веќе се развиваат пристапи што ја надминуваат исклучиво фактографската обработка на политичките и граѓанските теми.

Истражувањето на Мицковска, Чешларов и Мицковска Ралева за реализацијата на Граѓанското образование во основните училишта покажува посложена слика на наставната практика. Иако наставната програма предвидува групна работа, дебати, симулации, истражувачки активности и други форми на активно учење, според одговорите на наставниците и учениците меѓу најчесто користените пристапи остануваат монолошката метода и работата со текст. Притоа, учениците оценуваат дека дел од активните методи, особено работата во мали групи, дискусиите и дебатите, се применуваат поретко отколку што наведуваат наставниците.¹⁴⁸ Особено релевантно е што во фокус-групите самите ученици посочуваат дека наставата би била поинтересна доколку вклучува повеќе посети на институции, симулации, проекти, дебати, аудиовизуелни материјали и други интерактивни активности.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Ibid., 6.

¹⁴⁵ Ibid., 6, 8-9.

¹⁴⁶ Борјан Ѓузелов, *Учиме ли демократија? Студија за демократските вредности во средното образование во Северна Македонија* (Скопје: Фондација за демократија на Вестминстер, 2024), 11–14, 21–24, 38–40.

¹⁴⁷ Ibid., 28, 38

¹⁴⁸ Gorica Mickovska, Mitko Ceslarov, and Ana Mickovska Raleva, *Implementation of the Civic Education Subject in the Primary Schools: Research Report* (Skopje: Macedonian Civic Education Center, 2016), 31–32.

¹⁴⁹ Ibid., 33.

Слична напнатост меѓу предвидените активни методи и нивната практична примена се забележува и во истражувањето на Ајрулаи, Чешларов, Чонтева и Мицковска Ралева за Граѓанското образование во средните училишта. Наодите покажуваат дека во наставата се применуваат и активни методи, но дека недостигот од соодветни учебници и други наставни ресурси придонесува дел од часовите да се сведуваат на диктирање и запишување на клучни содржини. Истовремено, учениците покажуваат особен интерес за посети на институции и организации, дискусии, видеоматеријали и други интерактивни пристапи, додека активностите надвор од училницата и практичното вклучување во заедницата се потешко применливи во наставната практика.¹⁵⁰

Земени заедно, овие наоди не упатуваат на отсуство на граѓанско и политичко образование во формалниот образовен систем, туку на разлика меѓу неговите нормативни и програмски цели и начинот на кој тие се реализираат во практиката. Во основното и средното образование постојат содржини и методи ориентирани кон развој на демократски знаења и компетенции, но искусствените и партиципативните форми на учење се применуваат понерамномерно од традиционалните наставни пристапи. Особено значајно е што самите ученици покажуваат интерес за посети на институции, симулации, дискусии и други форми на активно учење. Оттука, релевантното прашање не е само колку младите учат за демократијата и нејзините институции, туку и во колкава мера добиваат можност демократските процеси да ги запознаат преку непосредно и практично искуство.

2.6.2. Перспективата на младите

За согледување на положбата на младите особено се релевантни наодите од истражувањето за граѓанско образование и образование на гласачи спроведено во рамките на проектот „Поддршка на изборните реформи“. Квантитативниот дел од истражувањето е спроведен на национално репрезентативен примерок од 1.114 полнолетни граѓани, при што дел од резултатите се расчленети според возрасни групи и овозможуваат посебно согледување на групата од 18 до 34 години.¹⁵¹ Дополнително, во квалитативниот дел од истражувањето, интервјуираните чинители ги издвојуваат младите и лицата што првпат гласаат како најзначајна целна група за граѓанско образование и образование на гласачи.¹⁵²

Податоците покажуваат дека изложеноста на организирано граѓанско образование е поголема кај помладите генерации, но и понатаму опфаќа ограничен дел од нив. Околу 24% од испитаниците на возраст од 18 до 34 години изјавиле дека посетувале настава или обука за граѓанско образование или образование на гласачи, во споредба со 17% кај групата од 35 до 54 години и 10% кај лицата над 55 години. Меѓу младите што имале вакво образовно искуство, 64% го стекнале преку основното или средното образование.¹⁵³ Овие податоци ја потврдуваат значајната улога на формалниот образовен систем како извор на граѓанско учење кај младите, но истовремено покажуваат дека организираното граѓанско образование не претставува искуство на мнозинството од оваа возрасна група.

¹⁵⁰ Ајше Ајрулаи, Митко Чешларов, Жанета Чонтева и Ана Мицковска Ралева, *Реализација на наставата по граѓанско образование во средните училишта: извештај од спроведено истражување* (Скопје: Македонски центар за граѓанско образование, 2020), 44–47.

¹⁵¹ International Foundation for Electoral Systems (IFES), „Извештај за граѓанско образование и образование на гласачи во Северна Македонија“ (PowerPoint презентација, 2023), слајд 5. <https://electoralsupportprogramme.mk/wp-content/uploads/2023/12/613IFES_ppt_12092023_MKD_FINAL.pdf>, пристапено на 11. 8. 2026 г.

¹⁵² Ibid., слајд 29.

¹⁵³ Ibid., слајд 26.

Ограничената изложеност на организирано граѓанско образование се појавува паралелно со ниско ниво на практично граѓанско учество. Податоците покажуваат дека 84% од испитаниците на возраст од 18 до 34 години не биле вклучени во активност за решавање определено прашање во заедницата во текот на претходните дванаесет месеци.¹⁵⁴ Во сумарните наоди на истражувањето дополнително се наведува дека шест од десет млади на возраст од 18 до 34 години не се заинтересирани за граѓанско учество, додека околу две третини сметаат дека нивниот граѓански активизам нема да доведе до конкретен резултат или промена.¹⁵⁵

Ваквиот скептицизам е конзистентен и со претходните податоци анализирани од Дамјановски, Марковиќ и Спасов. Во нивната анализа, 64,8% од младите изразуваат незадоволство од сопственото место во општеството, само 29,2% сметаат дека властите се запознаени со потребите и проблемите на младите, додека 75% наведуваат дека никогаш не биле консултирани од институциите за ниту една одлука. Авторите овие показатели ги поврзуваат со незадоволството од политичката претставеност и со намалената мотивација за активно учество во јавната сфера. За ова истражување тие се особено релевантни затоа што го насочуваат вниманието од самото стекнување политички знаења кон прашањето дали младите стекнуваат искуство дека нивното учество може да биде препознаено и видно за институциите.¹⁵⁶

Овие показатели треба да се разгледуваат и во контекст на перцепциите за способноста на образовниот систем да го поттикнува активното граѓанство. На ниво на целиот примерок, 50,3% од испитаниците сметаат дека образовниот систем не е успешен во поттикнувањето учениците да станат активни, информирани и одговорни граѓани.¹⁵⁷ Истовремено, 33,6% оценуваат дека наставниците и образовниот систем не се доволно подготвени да го подучуваат и промовираат граѓанското образование, при што кај возрасната група од 18 до 34 години ваква оценка даваат 33% од испитаниците.¹⁵⁸

Овие наоди не овозможуваат да се воспостави непосредна каузална врска меѓу изложеноста на политичко и граѓанско образование и нивото на граѓанско учество кај младите. Сепак, тие покажуваат истовремено присуство на ограничена изложеност на организирано граѓанско образование, ниско практично учество и изразен скептицизам во однос на можноста индивидуалното граѓанско дејствување да произведе промена. Од перспектива на ова истражување, особено е релевантна потребата политичкото образование да не се ограничува на пренесување знаења, туку да создава можности за практична примена и непосредно запознавање со механизмите на демократско учество. Таквата насока ја препознаваат и интервјуираните чинители, кои нагласуваат практично доближување на концептите, волонтирање, вклучување во конкретни проекти, стекнување применливи вештини и соработка меѓу образованието и институциите.¹⁵⁹

2.6.3. Добри практики и улогата на парламентот

Покрај идентификуваните ограничувања, во македонскиот образовен контекст постојат и практики што покажуваат можности за поврзување на граѓанското образование со искуствено и партиципативно учење. Публикацијата *Примери на добри практики за ученички иницијативи*, подготвена од Македонскиот центар за граѓанско

---

¹⁵⁴ Ibid., слајд 32.

¹⁵⁵ Ibid., слајд 67.

¹⁵⁶ Дамјановски, Марковиќ и Спасов, *Политичко образование*, 19.

¹⁵⁷ IFES, „Извештај за граѓанско образование и образование на гласачи во Северна Македонија“, слајд 21.

¹⁵⁸ Ibid., слајд 25.

¹⁵⁹ Ibid., слајд 28.

образование и Бирото за развој на образованието, презентира 14 примери избрани од вкупно 117 ученички иницијативи реализирани во учебната 2019/2020 година. Нивната цел била поттикнување на демократската клима во училиштата и развивање на граѓанските компетенции на учениците преку практични активности во училиштето и локалната заедница.¹⁶⁰

Особено релевантен за ова истражување е примерот 11, насловен „Имам став“ – симулација на парламентарна дебата. Во активноста учениците од деветто одделение се поставени во улога на парламентарци со цел да го разберат начинот на формирање и аргументирање став за определена јавна политика, како и функционирањето на парламентарната дебата во процесот на донесување закон.¹⁶¹ Под менторство на наставничката по Граѓанско образование, учениците прибирале податоци, формирале позиции „за“, „против“ или „воздржан“ и ја анализирале постапката на Собранието при разгледување предлог-закон, вклучувајќи дневен ред, излагање на предлагачот, земање збор, реплика и контрареплика.¹⁶²

Во завршната оценка на активноста се наведува дека ваквото лично искуство им овозможilo на учениците подобро да ја разберат улогата на парламентот, критички да размислуваат за законските решенија, да формираат ставови врз основа на податоци и да развиваат толеранција кон различни гледишта. Во дискусијата по симулацијата учениците посочиле и дека ја согледале одговорноста што ја носи преземената парламентарна улога, а изразиле интерес вакви дебати да се применуваат и на други прашања непосредно поврзани со нивното секојдневие.¹⁶³

Во контекст на ова истражување е индикативно што опишаната училишна активност го носи називот „Имам став“ и применува симулациска логика сродна со истоимената едукативна активност „Имам став!“ на Парламентарниот институт. Официјалните информации на Собранието ја определуваат активноста на Парламентарниот институт како симулација на процесот на разгледување предлог-закон и го лоцираат почетокот на нејзината реализација во февруари 2019 година.¹⁶⁴ Во описот на училишниот пример во публикацијата на МЦГО и Бирото за развој на образованието, сепак, не е наведена експлицитна врска со програмата на Парламентарниот институт. Поради тоа, сличноста меѓу двата формати не може да се третира како доказ за директно преземање на моделот, туку како показател за применливоста на парламентарната симулација и во училишен контекст.

Компаративниот дел од анализата на Дамјановски, Марковиќ и Спасов дополнително покажува дека политичкото образование не мора да биде организациски ограничено на посебен наставен предмет, туку може да биде интегрирано во поширока образовна и педагошка рамка. Особено релевантен е примерот на Данска, каде што политичкото образование е интегрирано во предметот Општествени науки и се заснова врз поврзување на теоретското знаење со актуелни политички и општествени проблеми, демократска дискусија и развивање способност за самостојно и аргументирано заземање став. Во практиката, авторите посочуваат и на често организирање посети на државни институции, меѓу кои и данскиот парламент. Ваквиот пример е значаен затоа што

---

¹⁶⁰ Македонски центар за граѓанско образование (МЦГО) и Биро за развој на образованието, *Примери на добри практики за ученички иницијативи* (Скопје: Македонски центар за граѓанско образование, 2020), 3.

¹⁶¹ Ibid., 41.

¹⁶² Ibid., 42.

¹⁶³ Ibid., 43.

¹⁶⁴ Собрание на Република Северна Македонија, „Имам став!“ – нова едукативна активност на Парламентарниот институт“, 2019, <<https://www.sobranie.mk/parlamentaren-institut-baner.nsp?x>>, пристапено на 11. 8. 2026 г.

покажува дека формалното политичко образование и непосредното институционално искуство не мора да претставуваат конкурентни модели, туку можат функционално да се надополнуваат.¹⁶⁵

Овие примери ја илустрираат можноста политичкото образование да се прошири надвор од пренесувањето фактографски знаења и да вклучи практикување демократски процедури. Преку симулација на парламентарна расправа учениците се соочуваат со потребата да прибираат информации, да формираат и аргументираат ставови, да слушаат спротивставени позиции и да донесуваат колективни одлуки. Во таа смисла, искуствените форми на политичко учење можат да претставуваат дополнување на формалното образование, без притоа да се претпоставува дека нивното присуство автоматски произведува трајни промени во политичките ставови или однесувањето.

Оттука, македонскиот контекст покажува дека, паралелно со формалното граѓанско образование, постојат практики што отвораат простор за искуствено и институционално втемелено политичко учење. Нивното постоење само по себе не докажува дека тие произведуваат трајни промени во политичките ориентации или во демократската политичка култура. Сепак, тие покажуваат дека знаењето за демократските институции може да се поврзе со практикување на нивните процедури и со непосредно искуство на учество. На тој начин се отвора и прашањето за улогата на самите институции, а особено на парламентот, како актери во политичкото образование.

2.7. Синтеза: политичкото образование меѓу институциите и политичката култура

Анализата во ова поглавје го постави политичкото образование како намерно организиран облик на политичко учење што не се исцрпува со пренесување информации за институциите и политичките процеси. Неговото значење се согледува во можноста преку различни формални и неформални образовни практики да придонесе кон развивање политичка писменост и политички компетенции. Во таа смисла, политичката писменост се однесува пред сè на разбирањето и интерпретацијата на политичката реалност, додека политичките компетенции ја опфаќаат и способноста поединецот да дејствува во неа на информиран, критички и одговорен начин.¹⁶⁶

Истовремено, анализата покажа дека ефектите од политичкото образование не произлегуваат автоматски од самото постоење на образовна програма. Тие зависат од нејзиниот дизајн, интензитетот и континуитетот на учењето, применетите педагошки методи и поширокиот институционален и општествен контекст. Оттука, политичкото образование не треба да се третира како непосредна причина за демократски ориентации или политичко учество, туку како еден од механизмите преку кои можат да се развиваат знаења, чувство на политичка ефикасност и способности за информирано учество.¹⁶⁷

Примената на оваа рамка во македонскиот контекст покажува сложена слика. Во формалниот образовен систем постојат содржини и наставни цели насочени кон граѓанското и политичкото образование, но истражувањата укажуваат на понерамномерна примена на искуствените и партиципативните форми на учење. Истовремено, податоците за младите покажуваат ограничена изложеност на организирано граѓанско образование и ниско ниво на практично граѓанско учество, без

---

¹⁶⁵ Дамјановски, Марковиќ и Спасов, *Политичко образование*, 35–37.

¹⁶⁶ Bernard Crick, *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools*, 7–10; Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 1, 38–40, 43–45.

¹⁶⁷ Steven E. Finkel, “Impact of Adult Civic Education Programmes,” 174–75.

притоа да овозможуваат воспоставување директна каузална врска меѓу двете појави.¹⁶⁸ Од друга страна, примерите на ученички иницијативи и парламентарни симулации покажуваат дека во образовната практика веќе постојат модели преку кои институционалното знаење може да се поврзе со непосредно искуство на дискусија, аргументација и одлучување.¹⁶⁹

Врз оваа основа, политичкото образование во ова истражување се третира како посреднички механизам меѓу институциите и политичката култура. Неговата улога не е механички да ги пренесува институционалните норми врз граѓаните, туку да создава образовен простор во кој правилата, процедурите и вредностите на демократскиот систем можат да бидат разбрани, интерпретирани и практикувани. Во таквиот однос институциите го обезбедуваат нормативниот и практичниот контекст на политичкото учење, додека образовниот процес овозможува тој контекст да се претвори во знаење и искуство. Какви политички ориентации ќе произлезат од тој процес останува условено од карактерот на образовната практика, од институционалното искуство и од пошироката средина во која се одвива политичката социјализација.

Ваквото разбирање го отвора следното аналитичко прашање: доколку институционалното искуство е релевантно за политичкото учење, каква улога можат да имаат самите демократски институции во неговото организирање? Оттука, во следното поглавје фокусот се поместува од образовниот процес кон институционалната перспектива и кон односот меѓу политичката култура и институциите. Посебно внимание ќе биде посветено на можноста институциите да дејствуваат како чинители на политичка социјализација, со што се создава теоретската основа за подоцнежната анализа на парламентот и неговите едукативни програми.

---

¹⁶⁸ Gorica Mickovska, Mitko Ceslarov, and Ana Mickovska Raleva, *Implementation of the Civic Education Subject in the Primary Schools*, 31–33; International Foundation for Electoral Systems (IFES), „Извештај за граѓанско образование и образование на гласачи во Северна Македонија“, слајдови 26, 32 и 67.

¹⁶⁹ Македонски центар за граѓанско образование (МЦГО) и Биро за развој на образованието, *Примери на добри практики за ученички иницијативи*, 3, 41–43.

3. ИНСТИТУЦИОНАЛНО ОБЛИКУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКАТА КУЛТУРА

Во првите две поглавја беше поставена аналитичката рамка за односот меѓу демократијата, политичката култура и политичкото образование. Првото поглавје го разгледа концептот на политичка култура и неговата поврзаност со демократската консолидација. Притоа беше нагласено дека стабилноста на демократијата не зависи само од формалното постоење на институциите или од апстрактно „демократски“ вредности, туку од нивната интеракција со политичките ориентации на граѓаните. Второто поглавје се насочи кон политичкото образование и политичката писменост како форми на политичка социјализација, преку кои демократските норми, знаења и практики можат да се учат и практикуваат, особено кај младите.

Во ова поглавје вниманието се префрла од политичките ориентации на поединците кон институционалната рамка во која тие се обликуваат. Се поаѓа од неоинституционалистичка перспектива, според која политичката култура не е статичен и однапред зададен „менталитет“, туку категорија што може да се менува под влијание на институционалните правила, практики и искуства. Наместо да се поставува прашањето дали „културата“ или „институциите“ се поважни, фокусот е на механизмите преку кои институциите можат да влијаат врз политичкото учење и ориентациите на граѓаните. Во таа рамка, политичкото образование се разгледува како еден од посредничките механизми преку кои институционалните норми и практики можат да станат предмет на намерно политичко учење.

Во таа насока, поглавјето најнапред ја разгледува класичната дилема за односот меѓу политичката култура и институциите, преку културалистичкиот и институционалистичкиот пристап. Потоа, политичкото образование се разгледува како посреднички механизам меѓу институционалниот контекст и политичката култура, а неоинституционалистичката перспектива го отвора прашањето за институциите како средини на политичко учење. Во завршниот дел, анализата се насочува кон постсоцијалистичките транзиции и кон политичката ресоцијализација во услови во кои новите демократски институции се соочуваат со претходно формирани политички ориентации и практики. На тој начин, поглавјето ја поставува теоретската основа за понатамошната анализа на парламентот како институција што, покрај своите формални функции, може да има улога и во процесите на политичко учење и социјализација.

3.1. Онтолошката дилема на демократизацијата: културата или институциите?

Едно од долгогодишните прашања во политичката наука, особено значајно за демократската транзиција и консолидација, е односот меѓу политичката култура и политичките институции. Дали демократската политичка култура е неопходен предуслов за стабилно функционирање на демократските институции или, обратно, самите институции преку своето функционирање можат да придонесат кон обликување на политичките ориентации на граѓаните? Во академската литература оваа дилема се развива низ две влијателни теоретски линии — културалистичката и институционалистичката. Нивниот однос е особено релевантен за транзициските општества, каде што формалната институционална промена не мора да биде проследена со подеднакво брза промена на политичките вредности, ставови и обрасци на однесување.

Културалистичкиот пристап, класично поврзан со Алмонд и Верба, го нагласува значењето на политичките ориентации на граѓаните за стабилноста и функционирањето на демократскиот поредок. Според нив, формалното воспоставување демократски

институции само по себе не е доволно: нивното стабилно функционирање зависи и од степенот на усогласеност меѓу политичката култура и институционалната структура.¹⁷⁰ Оваа теоретска линија подоцна ја развива Инглхарт, кој укажува дека општествата се карактеризираат со релативно трајни културни ориентации што имаат значајни политички последици и дека општествата со повисоки нивоа на граѓанска култура имаат поголема веројатност да бидат стабилни демократии.¹⁷¹ Притоа, кај Инглхарт односот меѓу културата, економскиот развој и политичките институции не е претставен како едноставна еднонасочна каузалност, туку како процес на заемно влијание.

Ваквата дилема не е нова во литературата за политичката култура. Пејтман уште во раните расправи за односот меѓу политичката култура и политичката структура укажува дека политичките структури можат, од една страна, да се разгледуваат како производи што ја одразуваат постојната политичка култура, но, од друга страна, и како институционални реалности што самите придонесуваат кон нејзиното обликување.¹⁷² Оваа двонасочност е особено значајна за аргументот на оваа дисертација, бидејќи го проблематизира едноставното поставување на културата и институциите како конкурентни објаснувања и отвора простор за анализа на механизмите преку кои институционалното искуство може да влијае врз политичките ориентации.

На културалистичкиот пристап му се спротивставуваат институционалистички критики што ја проблематизираат претпоставката за еднонасочно влијание од политичката култура кон институционалните и демократските исходи. Џекмен и Милер, преку повторна анализа на податоците користени во влијателните истражувања на Патнам и Инглхарт, ја оспоруваат емпириската основа за силно културалистичко објаснување и заклучуваат дека постојат ограничени докази за систематска поврзаност меѓу политичката култура и политичките и економските перформанси.¹⁷³ Нивната критика не подразбира дека културните ориентации се ирелевантни, туку дека забележаната поврзаност меѓу културните карактеристики и демократските исходи сама по себе не е доволна за утврдување на насоката на каузалноста. Со тоа се отвора простор за поголемо внимание кон институционалните правила, политичките услови и стимулациите што го структурираат однесувањето на актерите.

Оваа дебата добива особено значење во посткомунистичките општества, каде што новите демократски институции се воспоставуваат во средина обележана со претходни политички искуства и модели на социјализација. Мишлер и Роуз прават јасна разлика меѓу културалистичките објаснувања, според кои политичката доверба се вкоренува во релативно трајни норми и рани социјализациски искуства и институционалистичките објаснувања, според кои довербата е ендогена на политичкиот процес и во значителна мера зависи од оценката на граѓаните за функционирањето на институциите.¹⁷⁴ Според институционалната перспектива, институциите што функционираат успешно можат да поттикнат доверба, додека незадоволителните институционални перформанси придонесуваат кон скептицизам и недоверба. Особено

---

¹⁷⁰ Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture*, 498.

¹⁷¹ Ronald Inglehart, "The Renaissance of Political Culture," *American Political Science Review* 82, no. 4 (1988): 1203.

¹⁷² Carole Pateman, "Political Culture, Political Structure and Political Change," *British Journal of Political Science* 1, no. 3 (1971): 292. Види и Марија Андреева, „Влијанието на политичкиот дијалог врз политичката култура“, 31–32.

¹⁷³ Robert W. Jackman and Ross A. Miller, "A Renaissance of Political Culture?," *American Journal of Political Science* 40, no. 3 (1996): 632.

<<https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1050&context=poliscifacpub>>, пристапено на 12. 1. 2025 г.

¹⁷⁴ William Mishler and Richard Rose, "What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies," *Comparative Political Studies* 34, no. 1 (2001): 30–31.

значајно за транзициските општества е нивното очекување дека, кога претходните социјализациски искуства и актуелното институционално искуство се во конфликт, непосредните оценки за функционирањето на институциите можат да имаат посилено влијание врз политичката доверба.¹⁷⁵

Во рамките на овој труд, оваа дебата не се разрешува со прифаќање строг културен или институционален детерминизам. Се прифаќа нео-институционалистичка перспектива според која политичката култура не претставува непроменлива „заднина“ на политичкиот систем, туку може да се обликува и преобликува преку искуството на граѓаните со институциите, нивните правила и нивното реално функционирање.¹⁷⁶ Истовремено, постојните политички ориентации влијаат врз начинот на кој институциите се перципираат и практикуваат, поради што односот меѓу институциите и политичката култура треба да се разбере како интерактивен, а не како еднонасочен. За транзициските општества ова отвора особено значајно прашање: преку кои механизми институционалната промена и новите институционални искуства можат да придонесат кон постепено менување на политичките ориентации на граѓаните? Во оваа дисертација политичкото образование се разгледува како еден од таквите посреднички механизми, преку кој институционалните правила, демократските норми и практики можат да станат предмет на намерно политичко учење.¹⁷⁷

3.2. Политичкото образование како медијатор

Дебатата за односот меѓу политичката култура и политичките институции, разгледана во претходната подглава, го отвора прашањето за механизмите преку кои тие две димензии меѓусебно се поврзуваат. Доколку самото воспоставување демократски институции не е доволно автоматски да произведе демократски ориентации, а политичката култура не се третира како непроменлива и целосно предодредена категорија, тогаш аналитичкото внимание се насочува кон процесите преку кои институционалните правила, норми и практики се запознаваат, интерпретираат и усвојуваат од страна на граѓаните. Во овој контекст, политичкото образование во дисертацијата се разгледува како еден од посредничките механизми меѓу институционалниот контекст и политичката култура.

Политичкото образование во оваа дисертација се разбира како намерно организиран облик на политичко учење и социјализација, кој може да се одвива во формални и неформални образовни контексти. За разлика од пошироката политичка социјализација, која опфаќа и ненамерни влијанија од семејството, врсниците, медиумите и секојдневното институционално искуство, политичкото образование има експлицитна образовна цел. Во демократски контекст, неговата функција не е да наметнува однапред определени политички уверувања, туку да создава услови за развој на знаења и способности потребни за разбирање, критичко оценување и учество во демократскиот политички живот. Во оваа смисла, Гутман го поврзува демократското образование со можноста граѓаните свесно да учествуваат во обликувањето и преиспитувањето на општеството во кое живеат.¹⁷⁸

Во класичната теорија на политичката култура, Алмонд и Верба ја поврзуваат стабилноста на демократскиот систем со специфична комбинација на политички ориентации кај граѓаните. Нивниот концепт на граѓанска култура не претпоставува

---

¹⁷⁵ Ibid., 31.

¹⁷⁶ Ibid., 30-31.

¹⁷⁷ Steven E. Finkel, “Can Democracy Be Taught?,” *Journal of Democracy* 14, no. 4 (2003): 140–45.

¹⁷⁸ Amy Gutmann, *Democratic Education*, 41–45.

постојана и максимална политичка активност, туку рамнотежа меѓу партиципативните ориентации и елементите на поданичката и пароксијалната култура, при што граѓаните се свесни за својата улога во политичкиот систем и за можноста да влијаат врз него.¹⁷⁹ Од перспектива на оваа дисертација, значењето на ваквата концептуализација е во тоа што демократската политичка култура се изразува преку конкретни когнитивни, афективни и проценувачки ориентации, а не како апстрактна општествена особина. Оттука, за анализата на политичкото образование станува релевантно прашањето дали и под кои услови организираното политичко учење може да придонесе кон развој или менување на таквите ориентации.

Подоцнежните теории за културната промена дополнително укажуваат дека политичките ориентации не се непроменливи. Инглхарт и Велцл ја поврзуваат модернизацијата со постепено ширење на вредности на самоизразување, автономија и слободен избор, кои имаат значајни импликации за демократизацијата.¹⁸⁰ Притоа, образованието претставува еден од факторите поврзани со развојот на овие ориентации, но неговото влијание е вградено во поширок контекст на социоекономски услови, егзистенцијална сигурност и формативни животни искуства. Оттука, нивната перспектива е значајна за оваа анализа не затоа што директно го објаснува политичкото образование, туку затоа што ја поткрепува претпоставката дека политичките вредности и ориентации можат да се менуваат во процесите на социјализација и општествена промена.

Сепак, политичкото образование не треба да се третира како нормативно неутрален или автоматски демократски механизам. Вестхајмер и Кане покажуваат дека образовните програми насочени кон демократијата можат да се темелат врз различни претстави за тоа каков граѓанин треба да формираат, разликувајќи го лично одговорниот, партиципативниот и ориентиран кон правда граѓанин.¹⁸¹ Особено предупредуваат на ограничувањата на пристапите што граѓанството го сведуваат првенствено на лична одговорност, почитување на правилата и индивидуално корисно однесување, бидејќи таквите ориентации сами по себе не обезбедуваат политичка партиципација, критичко преиспитување или способност за справување со структурните причини на општествените проблеми. Наспроти тоа, партиципативните и кон правда ориентираните пристапи поголемо внимание посветуваат на колективното дејствување, разбирањето на институциите и критичката анализа на општествените и политичките односи.¹⁸² Оттука, демократскиот потенцијал на политичкото образование зависи не само од неговото постоење, туку и од неговите цели, содржини и начинот на кој го концептуализира граѓанското учество.

Во транзициските општества, условеноста на ефектите од политичкото образование добива дополнително значење. Демократските институции и норми во овие контексти се воведуваат во општества во кои граѓаните веќе имаат формирани политички ориентации и искуства стекнати во претходниот политички поредок. Истражувањето на Мишлер и Роуз во посткомунистичките општества покажува дека таквите социјализациски наследства не исчезнуваат со институционалната промена, но истовремено не го определуваат непроменливо односот на граѓаните кон новите демократски институции, бидејќи актуелното институционално искуство исто така има

---

¹⁷⁹ Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture*, 31–32.

¹⁸⁰ Ronald Inglehart and Christian Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 60–61.

¹⁸¹ Joel Westheimer and Joseph Kahne, “What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy,” *American Educational Research Journal* 41, no. 2 (2004): 239–40.

¹⁸² *Ibid.*, 241–43.

значајна улога.¹⁸³ Во такви услови, политичкото образование може да претставува еден од организираниите механизми на политичко учење, но неговите ефекти зависат од интензитетот, содржината и начинот на реализација на образовното искуство. Истражувањата на Финкел во новите демократии покажуваат токму дека ефектите од граѓанското образование не се автоматски, туку се поизразени кога изложеноста е почеста и кога се применуваат активни и партиципативни методи.¹⁸⁴ Оттука, во транзициски контекст политичкото образование е посоодветно да се разбере како потенцијален и условен механизам на политичка социјализација, а не како самостојна гаранција за демократска културна промена.

Оттука, во рамките на оваа дисертација, политичкото образование не се третира ниту како едноставен производ на институционалниот дизајн, ниту како самостојна сила способна автоматски да ја менува политичката култура. Напротив, тоа се концептуализира како еден од посредничките механизми преку кои граѓаните можат намерно да се запознаваат со демократските правила, норми и практики, да ги интерпретираат и критички да ги оценуваат. Неговото потенцијално влијание врз политичките ориентации зависи од целите, содржината, методите и поширокиот институционален и општествен контекст во кој се одвива. Ваквото разбирање овозможува надминување на строгата дихотомија меѓу културата и институциите и отвора аналитички простор за испитување на условите под кои организираното политичко учење може да придонесе кон развој и промена на демократските политички ориентации. Во следната подглава оваа перспектива се проширува кон поширокото прашање како самите институции, преку своите правила, практики и интеракции со граѓаните, можат да станат средини на политичко учење и социјализација.

3.3. Неоинституционализам: институциите како училница

Доколку политичката култура се разбира како динамична категорија што може да се менува низ политичкото и институционалното искуство, следното прашање е преку кои механизми институциите влијаат врз однесувањето и политичкото учење. Неоинституционалистичките пристапи нудат различни, но комплементарни перспективи за овој однос. Кај Норт, институциите се формални и неформални ограничувања што ја структурираат човечката интеракција и создаваат систем на стимулации. Марч и Олсен, пак, го нагласуваат значењето на правилата, улогите и рутините преку кои актерите го препознаваат она што во дадена институционална средина се смета за соодветно однесување. Кај нив, следењето на правилата не произлегува само од рационална пресметка на користа, туку тие можат да се учат и интернализираат преку процесите на социјализација и образование.¹⁸⁵ Оттука, институциите не се само неутрални арени на политичкото дејствување, туку можат да претставуваат и средини во кои се формираат очекувања, улоги и начини на разбирање на политичкото однесување. Во оваа дисертација, оваа перспектива служи како основа за испитување дали и под кои услови повторуваната интеракција со институционалните правила и практики може да придонесе кон политичко учење и промени во политичките ориентации.

Во основата на новата институционална економија на Норт е сфаќањето на институциите како формални и неформални правила и ограничувања што ја

¹⁸³ William Mishler and Richard Rose, "What Are the Origins of Political Trust?," 30–31.

¹⁸⁴ Steven E. Finkel, "Can Democracy Be Taught?," 140–45.

¹⁸⁵ Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, 3–5; James G. March and Johan P. Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, 21–23.

структурираат човечката интеракција. Преку нив се намалува неизвесноста и се создаваат стимулации што влијаат врз изборите и однесувањето на актерите.¹⁸⁶ Оттука, институционалниот контекст е важен не само затоа што ги определува формално дозволените постапки, туку и затоа што создава релативно стабилни очекувања за тоа кои облици на однесување се можни, поттикнувани или ограничувани. Сепак, од ова не следува автоматски дека промената на формалните правила непосредно произведува промена на политичките вредности. За таков заклучок е потребно да се земат предвид повторуваното институционално искуство, процесите на учење и односот меѓу формалните правила и веќе постојните неформални норми.

Институционалната перспектива дополнително укажува дека не сите институционални искуства имаат исто значење за политичките и општествените ориентации. Ротштајн и Столе, анализирајќи ги изворите на генерализираната доверба, посебно го нагласуваат значењето на институциите со кои граѓаните непосредно се среќаваат при примената на законите и јавните политики. Според нив, искуството со ефикасни, правични и непристрасни институции може да придонесе кон повисока генерализирана доверба, додека искуствата со корупција, пристрасност и неправичност можат да дејствуваат во спротивна насока.¹⁸⁷ Механизмот не се сведува на едноставно „копирање“ на институционалното однесување: функционирањето на институциите им обезбедува на граѓаните информации и сигнали за тоа како се применуваат правилата, како постапуваат другите актери и какви норми фактички важат во општеството. Оттука, институционалното искуство може да претставува еден од изворите на политичко и општествено учење, без притоа да се претпостави дека институциите автоматски произведуваат определени културни ориентации.

Мишлер и Роуз дополнително го конкретизираат овој механизам во посткомунистички контекст. Тие не го негираат влијанието на раната политичка социјализација, но укажуваат дека политичката доверба може да биде поврзана и со тековните оценки на граѓаните за функционирањето на институциите. Особено значајна е нивната претпоставка дека, кога наследените социјализациски влијанија и актуелното институционално искуство се во конфликт, понепосредните оценки на институционалните перформанси можат да имаат посилно влијание врз довербата.¹⁸⁸ Нивните резултати даваат значително поголема поддршка на институционалните, особено на микроинституционалните објаснувања, отколку на културалистичките објаснувања на политичката доверба. Ова не значи дека институциите автоматски создаваат доверба, туку дека политичките ориентации не мора да бидат целосно фиксирани од претходните социјализациски искуства.

Институционалното учење е особено видливо во самите политички институции, каде што актерите влегуваат во однапред структурирани улоги, правила и очекувања. Истражувањата на Сеаринг за британскиот парламентарен контекст покажуваат дека преминот во нови политички улоги може да биде проследен со процеси на социјализација преку кои се менуваат одредени ставови кон институционалните правила и политичкото однесување.¹⁸⁹ Овој пример е значаен затоа што покажува дека институциите не се само рамка во која актерите ги изразуваат однапред формираните ориентации, туку можат да претставуваат и средини во кои тие ориентации се приспособуваат низ искуството со институционалните улоги и практики. Сепак, ваквиот

---

¹⁸⁶ Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, 3–4.

¹⁸⁷ Bo Rothstein and Dietlind Stolle, “The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust,” *Comparative Politics* 40, no. 4 (2008): 448–50.

¹⁸⁸ William Mishler and Richard Rose, “What Are the Origins of Political Trust?,” 30–31.

¹⁸⁹ Donald D. Searing, “A Theory of Political Socialization: Institutional Support and Deradicalization in Britain,” *British Journal of Political Science* 16, no. 3 (1986): 341–42.

заклучок не треба автоматски да се проширува од политичките актери кон пошироката јавност. За граѓаните е потребно одделно да се идентификуваат механизмите преку кои институционалното искуство, јавниот ангажман и организираното политичко образование можат да придонесат кон политичкото учење.

Доколку институционалното искуство може да придонесе кон менување на веќе формирани политички ориентации, тогаш прашањето за политичката социјализација добива дополнителна димензија во општествата што поминале низ промена на политичкиот режим. Во такви контексти граѓаните и политичките актери не влегуваат во новиот демократски институционален поредок без претходни политички искуства, туку со ориентации, очекувања и модели на однесување формирани во претходниот систем. Оттука, аналитичкиот проблем повеќе не е само како се стекнуваат политички ориентации, туку и дали и како тие можат да се преиспитуваат и менуваат во нов институционален контекст. Токму ова го отвора прашањето за политичката ресоцијализација.

3.4. Од социјализација кон ресоцијализација

Во контекст на политичка транзиција, прашањето за институционалното учење добива дополнителна сложеност. Граѓаните и политичките актери не влегуваат во новиот демократски поредок без претходно формирани политички ориентации, туку со искуства, очекувања и модели на однесување стекнати во претходниот институционален контекст. Поради тоа, политичката социјализација во транзициските општества не се однесува само на стекнување нови демократски знаења, норми и практики, туку и на можноста за преиспитување и менување на веќе формираните ориентации. Во оваа дисертација, таквиот процес се разгледува како политичка ресоцијализација – процес во кој претходните политички ориентации можат да се приспособуваат, дополнуваат или менуваат под влијание на нови институционални искуства и процеси на политичко учење.

Ваквата концептуална логика има и значаен домашен истражувачки претходник. Симоска, анализирајќи ја политичката социјализација во период на изразена вредносна и политичка трансформација, укажува дека критичкото преиспитување на постојните вредности и барањето нови ориентации можат да доведат до постепено преминување на политичката социјализација во процес на ресоцијализација, при што и самите носители на процесот се модифицираат и приспособуваат. Ваквиот увид е особено релевантен за транзициските општества, бидејќи упатува дека промената на политичкиот и вредносниот контекст отвора потреба не само од нови институционални правила, туку и од адаптација на механизмите преку кои се одвива политичкото учење.¹⁹⁰

Посткомунистичките транзиции особено јасно го покажуваат значењето на претходните социјализациски искуства. Мишлер и Роуз укажуваат дека граѓаните влегуваат во новиот демократски поредок со политички ориентации формирани во претходниот недемократски режим, поради што институционалната промена не подразбира автоматско исчезнување на претходно стекнатите норми и очекувања.¹⁹¹ Влијанието на претходните институционални искуства врз подоцнежното политичко однесување може да се разгледува и преку концептот на зависност од патеката (*path dependence*). Кај Норт, институционалната промена е во значителна мера постепена и условена од претходно воспоставените институционални траектории, така што минатите

¹⁹⁰ Емилија Симоска, *Политичката социјализација на учениците*, 66.

¹⁹¹ William Mishler and Richard Rose, "What Are the Origins of Political Trust?," 31–32.

институционални избори можат да влијаат врз можностите и ограничувањата на понатамошната промена.¹⁹² Во транзициски контекст, тоа упатува на потребата новите формални институции да се анализираат заедно со наследените норми, очекувања и практики што можат да продолжат да влијаат врз начинот на кој тие се разбираат и користат.

Разликата меѓу формалната институционална промена и подлабоките промени во политичките ориентации е видлива и во моделот на Меркел, кој демократската консолидација ја разгледува на повеќе нивоа. Тој разликува уставна, репрезентативна, бихевиорална и граѓанско-културна консолидација, нагласувајќи дека станува збор за меѓузависни димензии на процесот на демократска консолидација.¹⁹³ Ваквата концептуализација е значајна за оваа дисертација бидејќи покажува дека воспоставувањето на демократските институции не треба да се поистоветува со целосна консолидација на демократскиот поредок. Промените на институционално ниво и промените во политичките ориентации се поврзани, но аналитички различни процеси и не мора да се одвиваат со еднаква динамика.

Во вакви услови, новите демократски институции можат да дејствуваат како агенти на дисконтинуитет, воспоставувајќи правила и практики што се разликуваат од оние на претходниот недемократски поредок. Ова не подразбира целосно прекинување со институционалните и културните наследства на минатото, ниту автоматско усвојување на нови демократски ориентации. Сепак, компаративната анализа на посткомунистичките транзиции на Банс покажува дека поуспешните процеси на демократизација биле поврзани со поизразен прекин со стариот поредок.¹⁹⁴ Во контекст на политичката ресоцијализација, значењето на таквиот дисконтинуитет е во создавањето нови институционални искуства преку кои претходно формираните очекувања и ориентации можат постепено да се преиспитуваат.

Сепак, потенцијалот на новите институции да воспостават дисконтинуитет со претходниот поредок зависи и од односот меѓу формалните и неформалните правила. Хелмке и Левицки укажуваат дека политичкото однесување и институционалните исходи не се обликуваат само од формалните правила, туку и од неформални институции што можат на различни начини да ги дополнуваат, приспособуваат, заменуваат или да им конкурираат на формалните институции.¹⁹⁵ Во посткомунистички контекст, авторите забележуваат дека практики како клиентелизмот, корупцијата и патримонијализмот можат да коегзистираат со новите демократски институции и во одредени случаи да го поткопуваат нивното функционирање. Оттука, формалната институционална промена сама по себе не гарантира дека практиките и очекувањата поврзани со претходниот институционален контекст ќе исчезнат. Истовремено, неформалните институции не треба однапред да се третираат исклучиво како пречка за демократизацијата, бидејќи нивниот ефект зависи од начинот на кој тие се поврзуваат со формалните правила. За политичката ресоцијализација ова е значајно затоа што граѓаните стекнуваат институционално искуство не само преку формално пропишаните правила, туку и преку начинот на кој тие правила фактички се применуваат во политичката практика.

Оваа интеракција меѓу формалните и неформалните правила е особено релевантна и во контекст на Западен Балкан. Истражувањето на Близнаковски, Ѓузелов

---

¹⁹² Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, 93–95.

¹⁹³ Wolfgang Merkel, "The Consolidation of Post-Autocratic Democracies: A Multi-level Model," *Democratization* 5, no. 3 (1998): 33–67.

¹⁹⁴ Valerie Bunce, "Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience," *World Politics* 55, no. 2 (2003): 167–192.

¹⁹⁵ Gretchen Helmke and Steven Levitsky, "Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda," *Perspectives on Politics* 2, no. 4 (2004): 725–28.

и Поповиќ укажува на распространетост на неформални партиски практики и клиентелистички односи во земјите од регионот, особено во пристапот до вработување, јавни позиции и други ресурси.¹⁹⁶ Податоците од истражувањето покажуваат и широко распространета перцепција кај граѓаните дека партиската припадност или поддршка може да има значење за пристапот до вработување, што укажува дека формалните институционални правила функционираат паралелно со неформални очекувања и практики.¹⁹⁷ За анализата на политичката ресоцијализација ова е значајно затоа што граѓаните ги оценуваат демократските институции не само според нивните формални правила, туку и според начинот на кој тие функционираат во секојдневната практика. Оттука, самото постоење демократски институции не е доволно за промена на претходно формираните политички ориентации доколку искуството со нив испраќа спротивставени сигнали.

Во ваков контекст, политичката ресоцијализација не треба да се разбира како процес што може едноставно да се произведе преку институционален дизајн или со еднократна образовна интервенција. Истражувањето на Мишлер и Роуз покажува дека актуелните оценки за функционирањето на институциите можат да влијаат врз политичката доверба, што остава простор за промена на претходно формираните ориентации и покрај влијанието на раната социјализација.¹⁹⁸ Истовремено, истражувањата на Финкел покажуваат дека граѓанското образование кај возрасните може да има ефекти врз политичкото учество, знаењето, политичката ефикасност и определени демократски ориентации, при што ефектите се поизразени кога изложеноста е почеста и кога се применуваат активни и партиципативни методи.¹⁹⁹ Земени заедно, овие наоди упатуваат на претпазливо разбирање на политичката ресоцијализација: новите институционални искуства и организираното политичко образование можат да придонесат кон преиспитување и менување на претходно формираните политички ориентации, но нивните ефекти се условени и не се автоматски. Оттука, политичкото образование може да се разгледува како еден од намерните механизми на политичка ресоцијализација, кој го дополнува, а не го заменува демократското функционирање на самите институции.

Оттука, во транзициските општества политичката ресоцијализација не може да се сведе ниту на автоматски ефект од воспоставувањето нов демократски институционален поредок, ниту на изолирано образовно дејствување. Таа е посоодветно да се разбере како условен процес во кој новите институционални искуства, начинот на кој формалните правила се применуваат во практиката и организираното политичко учење можат заеднички да придонесат кон преиспитување и менување на претходно формираните политички ориентации. Во таа смисла, демократските институции можат да создаваат средини на политичко учење, додека политичкото образование претставува еден од намерните механизми преку кои граѓаните се запознаваат со, ги интерпретираат и критички ги оценуваат демократските правила, норми и практики. Ваквото разбирање го отвора прашањето под кои услови институциите можат да се разгледуваат како чинители на политичка ресоцијализација и каде се границите на нивниот потенцијал да влијаат врз политичките ориентации на граѓаните.

---

¹⁹⁶ Jovan Bliznakovski, Borjan Gjuzelov, and Misha Popovikj, *The Informal Life of Political Parties in the Western Balkan Societies* (Skopje: Institute for Democracy “Societas Civilis” – IDSCS, 2017), 4–8.

< IDSCS-Informal-Life-of-Political-Parties-Report-27092017.pdf>, пристапено на 12. 8. 2026 г.

¹⁹⁷ Ibid., 8.

¹⁹⁸ William Mishler and Richard Rose, “What Are the Origins of Political Trust?,” 30–31.

¹⁹⁹ Steven E. Finkel, “Can Democracy Be Taught?,” 140–45.

3.5. Институциите како чинители на политичка ресоцијализација

Во ова поглавје беше развиена неоинституционалистичка перспектива за разбирање на односот меѓу институциите и политичката култура. Наместо политичката култура да се сфати како статичен „менталитет“ што однапред го определува функционирањето на демократските институции, таа се разгледува како динамична категорија што може да се менува во интеракција со институционалните правила, практики и искуства. Истовремено, врз функционирањето на институциите влијаат и постојните политички ориентации, бидејќи нивните правила се разбираат и применуваат во контекст на претходните искуства и очекувања на политичките актери и граѓаните. Оттука, односот меѓу институциите и политичката култура е посоодветно да се разбере како заемно условен процес, во кој институционалното функционирање може да создава искуства и сигнали што придонесуваат кон политичко учење и промена на ориентациите, без таквата промена да се претпоставува како автоматска.

Концептот на институционално учење овозможува попрецизно да се разгледа начинот на кој тековното искуство со институциите може да влијае врз политичката доверба, очекувањата и начините на политичко дејствување. Кога институциите се перципираат како предвидливи, правични и доследни во примената на правилата, таквото искуство може да создава поповолни услови за развој и одржување на довербата. Наспроти тоа, искуствата со пристрасност, корупција или непредвидлива примена на правилата можат да придонесат кон скептицизам и недоверба.²⁰⁰ Овие ефекти, сепак, не се механички ниту еднонасочни, бидејќи граѓаните ги интерпретираат институционалните искуства низ веќе формирани политички ориентации и поширокиот општествен контекст. Оттука, политичката култура не треба да се третира ниту како причина целосно независна од институционалниот поредок, ниту како едноставна реакција на неговото функционирање, туку како дел од поширок процес на заемно влијание меѓу институционалните искуства и политичките ориентации.

Во постсоцијалистичкиот контекст, оваа интеракција меѓу институциите и политичката култура добива дополнително значење. Демократската транзиција не започнува во општествен и политички вакуум, туку во услови на претходно формирани ориентации, институционални искуства и неформални практики што можат да продолжат да влијаат и по воспоставувањето на новиот институционален поредок. Поради тоа, самото воведување демократски институции не е доволно да обезбеди брза промена на политичките ставови и очекувања. Истовремено, претходните социјализациски искуства не ја определуваат непроменливо понатамошната политичка култура. Новите институционални искуства и организираните процеси на политичко учење можат, под определени услови, да придонесат кон преиспитување и менување на веќе формираните ориентации. Токму во оваа смисла политичката ресоцијализација претставува корисен концепт за разбирање на постепената адаптација кон нови демократски правила, норми и практики.

Од ова произлегува дека институциите во транзициските демократии можат да се разгледуваат не само како структури обликувани од постојните политички ориентации и практики, туку и како потенцијални чинители на нивното понатамошно менување. Нивниот ресоцијализирачки потенцијал, сепак, не произлегува од самото постоење на демократски правила, туку од начинот на кој тие правила се применуваат и се доживуваат во институционалната практика. Институции што функционираат транспарентно, отчетно, предвидливо и инклузивно можат да создаваат искуства што се

---

²⁰⁰ William Mishler and Richard Rose, “What Are the Origins of Political Trust?,” 30–31; Bo Rothstein and Dietlind Stolle, “The State and Social Capital,” 448–50.

усогласени со демократските норми, додека јазот меѓу формалните правила и нивната фактичка примена може да го ограничува таквиот потенцијал. Во оваа смисла, институциите можат да придонесуваат кон политичката ресоцијализација преку сопственото функционирање, но и преку намерно организирани механизми на политичко учење и комуникација со граѓаните. Политичкото образование претставува еден од таквите механизми, преку кој институционалните правила, демократските норми и практики можат да станат предмет на непосредно запознавање, интерпретација и критичко преиспитување.

Вака поставената теоретска рамка овозможува анализата да се насочи кон парламентот како конкретна демократска институција во која се пресекуваат формалните правила, политичките практики и непосредните односи со граѓаните. Прашањето што се поставува е дали и под кои услови парламентот, покрај своите уставни и претставнички функции, може да создава институционални искуства и организирани форми на јавен ангажман што придонесуваат кон политичко учење и развој на демократски ориентации. Пред да се анализира неговата потенцијална образовна улога, неопходно е да се разгледа пошироката трансформација на современиот парламентаризам, промените во односот меѓу парламентите и граѓаните и предизвиците поврзани со довербата, транспарентноста, јавниот ангажман и дигитализацијата. На оваа основа, следното поглавје го насочува вниманието кон современиот парламент и кон промените што го обликуваат неговото место во демократскиот политички систем.

4. ТРАНСФОРМАЦИЈА НА СОВРЕМЕНИОТ ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ

4.1. Криза на парламентарната супрематија и доверба

Ако во претходните глави ја поставивме теоретската основа за разбирање на институциите како чинители на политичко учење и социјализација, во оваа глава вниманието го насочуваме кон парламентот како една од централните институции на претставничката демократија. Современиот парламентаризам, меѓутоа, се развива во услови на изразен јаз меѓу широката нормативна поддршка за претставничката демократија и довербата во институциите што ја олицетворуваат. Истражувањето на Pew Research Center покажува дека мнозинствата во сите 24 опфатени држави ја оценуваат претставничката демократија како добар начин на владеење.²⁰¹ Истовремено, податоците на OECD покажуваат дека во опфатените земји само 37% од граѓаните изразуваат висока или умерено висока доверба во националниот парламент.²⁰² Овој јаз е препознаен и во глобалните анализи на парламентаризмот. Заедничкиот извештај на Интерпарламентарната унија и Програмата за развој на Обединетите нации ја идентификува недовербата како еден од заедничките предизвици со кои се соочуваат парламентите и го поврзува одржувањето на нивната релевантност со потребата од континуирана и институционализирана интеракција со јавноста.²⁰³

Еден од концептите релевантни за разбирање на овој јаз е „демократскиот дефицит“ (democratic deficit), особено разработен во литературата за Европската унија. Тој не треба да се изедначува единствено со ниската доверба во институциите, туку упатува на поширок сет слабости во демократското претставување, парламентарната контрола, политичката одговорност и поврзаноста меѓу преференциите на граѓаните и процесот на политичко одлучување.²⁰⁴ За анализата на парламентите на национално ниво, поконкретна аналитичка рамка нуди концептот на јаз во претставувањето меѓу граѓаните и политичките елити (mass–elite representation gap). Тој се однесува на несовпаѓањето меѓу политичките и јавнополитичките преференции на граѓаните, од една страна, и преференциите и позициите на нивните избрани претставници, од друга, при што поновата компаративна литература укажува дека ваквите јазови се присутни во различни политички и регионални контексти и можат да имаат негативни последици за квалитетот на демократското претставување.²⁰⁵

Јазот меѓу граѓаните и претставничките институции не се сведува само на субјективните перцепции за нивното функционирање, туку е поврзан и со подолгорочни промени во посредничката улога на политичките партии. Меир ја опишува оваа трансформација како постепено повлекување на партиите од сферата на граѓанското општество кон сферата на власта и државата. Според него, партиските организации стануваат послабо вкоренети во поширокото општество и посилно ориентирани кон институциите на власта, со што се зголемува дистанцата меѓу партиите и избирачите. Овој процес ја ослабува нивната традиционална посредничка функција и придонесува

---

²⁰¹ Pew Research Center, Representative Democracy Remains a Popular Ideal, but People Around the World Are Critical of How It's Working (Washington, DC: Pew Research Center, 2024), 7.

²⁰² OECD, Government at a Glance 2025 (Paris: OECD Publishing, 2025), 45.

²⁰³ Inter-Parliamentary Union and United Nations Development Programme, Global Parliamentary Report 2022: Public Engagement in the Work of Parliament (Geneva: IPU, 2022), 13–15, особено 14.

²⁰⁴ Andreas Føllesdal and Simon Hix, “Why There Is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik,” JCMS: Journal of Common Market Studies 44, no. 3 (2006): 534–538.

²⁰⁵ Jaemin Shim, “Global Mass–Elite Discrepancy: An Introduction,” in Mass–Elite Representation Gap in Old and New Democracies: Critical Junctures and Elite Agency, ed. Jaemin Shim (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2024), 1–3.

кон празнење на просторот во кој граѓаните и политичките претставници се поврзуваат.²⁰⁶

Во вакви услови, односот меѓу парламентот и граѓаните не се исцрпува со изборниот чин. Современото разбирање на парламентарната отчетност подразбира континуирана врска со јавноста, во која претставничките институции треба не само периодично да бараат изборна поддршка, туку и редовно да ги слушаат, информираат и вклучуваат граѓаните. Глобалниот парламентарен извештај на ИПУ и УНДП нагласува дека парламентите го црпат својот легитимитет од граѓаните и дека јавната разочараност може да го поткопа нивниот авторитет. Оттука, редовната и значајна интеракција меѓу претставниците и претставуваните се третира како важен услов за одржување на јавната доверба, а јавниот ангажман како неопходен елемент на современото парламентарно функционирање.²⁰⁷

4.1.1. Доверба, перцепција и парламентарна дебата

Претходната анализа покажа дека ниската доверба во парламентите не е специфичност на еден политички систем, туку дел од пошироките предизвици со кои се соочуваат институциите на претставничката демократија. Во таа смисла, и македонскиот случај е потребно да се разгледува во поширока компаративна рамка, но истовремено да се земат предвид специфичните политички и институционални услови во кои функционира Собранието. Затоа, во продолжение вниманието се насочува кон факторите што можат да ја продлабочат дистанцата меѓу парламентот и граѓаните, особено политичките кризи и поларизацијата, односот меѓу извршната и законодавната власт и перцепцијата на квалитетот на парламентарната дебата.

Во македонскиот институционален контекст, Собранието има централна улога во политичкиот дијалог. Марковиќ и Поповиќ го определуваат како формален и институционализиран простор за размена на политички идеи и како институционална основа за меѓупартиски дијалог, при што особено ја издвојуваат неговата делиберативна функција. Пленарните седници и работните тела создаваат различни можности за соочување на аргументите и расправа за прашања од поширок општествен интерес, а преку јавните расправи и други механизми постои можност во делиберативниот процес да се вклучи и пошироката јавност.²⁰⁸ Сепак, формалната институционална поставеност сама по себе не гарантира квалитетен политички дијалог. Авторите укажуваат дека собраниската дебата не секогаш прераснува во дијалог и дека искуството на политичките кризи во Македонија покажува тенденција дел од нивното разрешување да се поместува надвор од институциите на системот, особено од Собранието, најчесто преку лидерски средби.²⁰⁹

Овие институционални слабости се рефлектираат и во перцепциите на граѓаните. Квалитативните наоди од три фокус-групи, спроведени во Скопје, Штип и Гостивар во јуни 2025 година, покажуваат изразена недоверба во институциите и критичка перцепција за работата на Собранието. Учесниците не го доживуваат Собранието како место на суштинска дебата и вистинско застапување, туку во значителна мера како продолжение на интересите на политичките партии, при што ја нагласуваат зависноста

²⁰⁶ Peter Mair, *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy* (London: Verso, 2013), 83–88.

²⁰⁷ Inter-Parliamentary Union and United Nations Development Programme, *Global Parliamentary Report 2022*, 11–12.

²⁰⁸ Ненад Марковиќ и Миша Поповиќ, *Политички дијалог* (Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Република Македонија, во соработка со Институт за демократија „Societas Civilis“ – Скопје, 2015), 40–43.

²⁰⁹ Ibid., 8, 16–17.

на пратениците од партиските структури и недостатокот на отчетност пред избирачите.²¹⁰ Квалитетот на парламентарната дебата исто така е оценет како низок, а слабиот интерес за следење на работата на Собранието се поврзува со перцепцијата за повторливи и неконструктивни политички полемики кои не нудат доволно содржајна расправа.²¹¹

Квантитативните резултати од теренската анкета, на кои се надоврзуваат фокус-групите, дополнително ја потврдуваат оваа слика. На скала од 1 до 5, граѓаните ја оцениле работата на Собранието со средна оцена 2,5, што претставува мало подобрување во однос на претходните две години, иако мнозинството и понатаму има негативна перцепција за неговата работа.²¹² Истовремено, извештајот констатира дека, и покрај одреденото подобрување во перцепцијата за Собранието, неговата надзорна улога останува слабо видлива во очите на јавноста.²¹³ Ваквата перцепција се потврдува и преку ставовите за односот меѓу извршната и законодавната власт: 20% од испитаниците сметаат дека Владата има целосна контрола врз Собранието, додека само 4% сметаат дека Собранието има целосна контрола врз Владата. Дополнително, 94% од испитаниците не можеле да наведат друг облик на парламентарен надзор врз Владата и институциите во претходната година.²¹⁴ Значителен предизвик постои и во начинот на информирање за работата на Собранието: само 1% ја навеле официјалната веб-страница како извор на информации, додека 14% изјавиле дека воопшто не сакаат да добиваат информации за неговата работа. Помладите граѓани најчесто се информираат преку социјалните мрежи и интернет-порталите, додека официјалните канали на Собранието се слабо користени кај сите возрасни групи.²¹⁵

Набљудувачкиот извештај за квалитетот на дебатата во Собранието за периодот јули–декември 2025 година дополнително ги конкретизира овие перцепции преку анализа на самата парламентарна практика. Според Индексот за квалитет на дебатата (Discourse Quality Index – DQI), средната оцена изнесува 5,7 на скала од 1 до 10, идентично со првото полугодие на 2025 година и нешто повисоко од оцената 5,5 за периодот јуни–декември 2024 година. Сепак, извештајот оценува дека парламентарната дебата и натаму не го достигнува потребното ниво за да се смета за здрава, особено поради слабата аргументираност, ограничената отвореност кон аргументите на соговорниците и ниската подготвеност за преиспитување на сопствените позиции.²¹⁶ Структурата на дискусиите дополнително укажува на ограничена интеракција: 61% од набљудуваните излагања се говори, додека 22% се реплики и 16% контрареплики, поради што значителен дел од дебатата останува во форма на еднонаочно изнесување позиции. Од вкупните анализирани дискусии, 30% биле без аргументација, 49% биле слабо аргументирани, а во само 21% бил употребен барем еден аргумент. Разликите се уште поизразени според типот на излагањето: барем еден аргумент е регистриран во 33% од говорите, но само во 6% од репликите и 3% од контрарепликите.²¹⁷ Дополнително,

---

²¹⁰ Александра Јовевска Ѓорѓевиќ и Јоана Тренеска, *Анализа на јавно мислење бр. 7/2025 – Извештај од фокус групи: Јавната перцепција за работата на Собранието, довербата во јавните институции и политичките партии и квалитетот на животот во Северна Македонија* (Скопје: Институт за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје, 2025), 5.

²¹¹ Ibid., 23–24.

²¹² Ibid., 41.

²¹³ Ibid., 7.

²¹⁴ Ibid., 25.

²¹⁵ Ibid., 21.

²¹⁶ Александра Јовевска Ѓорѓевиќ и Јоана Тренеска, *Поглед на Собранието: Извештај од набљудувањето на квалитетот на дебатата во Собранието (јули – декември 2025)*, Извештај од набљудување бр. 1/2026 (Скопје: Институт за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје, февруари 2026), 15–16.

²¹⁷ Ibid., 20, 22–23.

пратениците соодветно ги адресирале аргументите на соговорниците во само 10% од излагањата, додека во 51% од случаите воопшто немало упатен аргумент или прашање од друг пратеник. Во набљудуваниот период не е регистриран ниту еден случај на промена на став поради подобар аргумент на соговорникот.²¹⁸

Сумирани, овие наоди покажуваат дека критичните перцепции за работата на Собранието не се однесуваат само на општото ниво на институционална доверба, туку се поврзуваат и со конкретни карактеристики на парламентарната дебата: ограничена интеракција меѓу говорниците, слаба аргументираност и ретко директно адресирање на аргументите на соговорниците. Ваквата комбинација укажува дека квалитетот на парламентарната комуникација е значаен елемент во односот меѓу институцијата и јавноста. Оттука, прашањето за општествената улога на парламентот не може да се сведе само на формалното извршување на законодавната и надзорната функција, туку ја отвора и потребата од разгледување на начините преку кои парламентот комуницира, објаснува и воспоставува посодржајна врска со граѓаните.

Пошироката слика за институционалната доверба дополнително ја потврдува ниската позиција на Собранието во перцепциите на граѓаните. Според истражувањето на Македонскиот центар за меѓународна соработка за 2024 година, доверба во Собранието изразуваат 24,5% од испитаниците, а во Владата 26,0%, со што двете институции се вбројуваат меѓу послабо оценетите институции во државниот сектор.²¹⁹ Во однос на 2021 година, довербата во Собранието е намалена од 40,9% на 24,5%, односно за 16,4 процентни поени.²²⁰ Во комбинација со претходно разгледаните наоди за перцепцијата на парламентарната дебата, ограничената интеракција и слабата аргументираност, овие податоци укажуваат на поширок предизвик во односот меѓу парламентот и граѓаните. Оттука, прашањето за довербата не се сведува единствено на институционалната ефикасност, туку го отвора и прашањето за начините на кои парламентот се претставува, комуницира и воспоставува врска со јавноста.

4.1.2. Од дефицит на доверба кон едукативна функција

Кризата на доверба и слабостите во парламентарната дебата го отвораат прашањето за пошироката општествена улога на современиот парламент. Подобрувањето на законодавната и надзорната ефикасност останува суштинско за неговото функционирање, но односот со граѓаните не се исцрпува со извршувањето на овие формални функции. Во услови на дистанца меѓу претставничките институции и јавноста, парламентот сè повеќе се соочува и со потребата да биде разбирлив, достапен и отворен простор во кој граѓаните можат да се информираат за политичките процеси, да ги разберат институционалните правила и да воспостават непосреден контакт со демократското претставување. Оттука, неговата поширока јавна улога може да се разгледува преку три меѓусебно поврзани димензии: институционална отвореност, едукативна функција и организирани форми на дијалог и учество.

Првата димензија се однесува на институционалната отвореност. Таа не подразбира само формална транспарентност и објавување документи, туку и достапност, разбирливост и создавање можности за континуирана комуникација со јавноста. Во современото разбирање на парламентарниот јавен ангажман, врската меѓу претставниците и претставуваните не завршува со изборниот чин, туку подразбира

---

²¹⁸ Ibid., 26–27.

²¹⁹ Фанија Ивановска, *Опишта доверба и доверба во институциите 2024* (Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка, февруари 2025), 12.

²²⁰ Ibid., 5.

редовно информирање, слушање и вклучување на граѓаните.²²¹ Отвореноста, според тоа, добива значење не само како принцип на транспарентност, туку и како предуслов граѓаните да можат да го разберат функционирањето на парламентот и начините на кои можат да стапат во интеракција со него.

Втората димензија е институционализирањето на едукативната функција преку систематски програми за информирање, политичко образование и развој на политичка писменост кај различни целни групи. Посетите, парламентарните симулации, младинските парламенти, работилниците и другите интерактивни формати создаваат организирани можности граѓаните непосредно да се запознаат со институционалните процедури и демократските правила и практики. Истражувањата за граѓанското и политичкото образование покажуваат дека ваквите образовни искуства можат да придонесат кон развој на политичко знаење, компетенции и чувство на политичка ефикасност, но дека нивните ефекти зависат од содржината, интензитетот, методите и поширокиот институционален контекст и не треба да се претпоставуваат како автоматски.²²² Во оваа смисла, парламентот може да дејствува како еден од институционалните чинители на политичката социјализација, создавајќи средини во кои демократските процедури не само што се објаснуваат, туку и практично се искусуваат.

Третата димензија се однесува на институционализираните форми на дијалог и консултација. Парламентарната арена располага со механизми преку кои различни политички и општествени позиции можат да бидат артикулирани, соочени и посредувани, вклучително преку пленарните и комисииските расправи, јавните расправи и учеството на граѓански организации, експерти и засегнати групи.²²³ Ваквите механизми имаат значење и од перспектива на политичката социјализација, бидејќи овозможуваат плурализмот, аргументираниот конфликт и барањето компромис да се појават како видливи практики на демократското одлучување. Во рамките на ова истражување, посебно аналитичко значење се придава и на прашањето дали учеството во парламентарните едукативни и партиципативни формати произведува конкретен исход (output) и дали постои понатамошно постапување или повратна информација (follow-up/feedback). Овие елементи се разгледуваат како можен механизам преку кој непосредното институционално искуство може да се поврзе со перцепцијата дека институцијата слуша и реагира, а не како однапред претпоставен ефект врз довербата.

Вака разбрана, едукативната функција не претставува замена за законодавната, претставничката или надзорната функција на парламентот, ниту може сама по себе да ја надмине кризата на институционална доверба. Нејзиното значење е во тоа што го проширува просторот во кој парламентот може да дејствува како институција на политичко учење и јавен ангажман. Токму тука се воспоставува врската со централната теза на дисертацијата: парламентарните едукативни програми и другите организирани форми на интеракција со јавноста можат да создаваат институционални можности за развој на политичка писменост, демократски компетенции и политичка ефикасност, без од тоа да се изведува директен и автоматски каузален ефект врз политичката доверба или демократската политичка култура. На оваа основа, во продолжение се разгледува пошироката рехабилитација на функциите на парламентот и теоретските основи на неговата јавна и едукативна улога.

---

²²¹ Inter-Parliamentary Union and United Nations Development Programme, *Global Parliamentary Report 2022*, 11–12.

²²² Steven E. Finkel, “The Impact of Adult Civic Education Programmes in Developing Democracies,” 174–75; Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, vol. 1, 38–40, 43–45.

²²³ Ненад Марковиќ и Миша Поповиќ, *Политички дијалог*, 40–43.

4.2. Рехабилитација на функциите на Парламентот

Преминот од кризата на доверба кон пошироката јавна и едукативна улога на парламентот бара повторно разгледување на неговите функции во рамките на претставничката демократија. Законодавната, претставничката и надзорната функција претставуваат основни димензии на парламентарното дејствување, но класичната теорија на парламентаризмот нуди пошироко разбирање на улогата на претставничкото тело. Парламентот не е само институција во која се донесуваат закони и се врши контрола врз извршната власт, туку и јавна политичка арена во која различните интереси и позиции се артикулираат, аргументите се соочуваат, а процесот на политичко одлучување станува видлив за јавноста. Токму оваа широка димензија овозможува парламентот да се разгледува и како институционална средина на политичко учење, во која граѓаните можат да го следат начинот на кој се формулираат, образложуваат и оспоруваат политичките позиции и одлуки. За теоретско образложување на оваа функција особено се релевантни класичните концепции на Волтер Беџот и Џон Стјуарт Мил, кои на парламентот му припишуваат значење што го надминува неговото формално учество во законодавниот процес.

Во класичната анализа на Беџот, функциите на Долниот дом се поставени пошироко од неговата законодавна улога. Како што ја реконструираат Бочел и Дефти, Беџот разликува пет функции: изборна (elective), преку која се формира и одржува извршната власт; изразна (expressive), преку која парламентот ги артикулира политичките ставови присутни во општеството; поучувачка (teaching); информативна (informing); и законодавна (legislative).²²⁴ За предметот на ова истражување особено е значајна поучувачката функција, преку која отворената парламентарна расправа има потенцијал да ја запознава јавноста со политички прашања и аргументи што претходно не ѝ биле познати, како и информативната функција, преку која парламентот ги прави видливи општествените интереси, проблеми и барања. Притоа, оваа класична типологија не треба да се третира како исцрпен современ каталог на парламентарните функции: подоцнежната литература ја дополнува и приспособува кон институционалните и политичките промени што настанале по XIX век.²²⁵ Токму нејзината поучувачка димензија, меѓутоа, е значајна за аргументот на оваа дисертација, бидејќи нуди рана теоретска основа за разбирање на парламентот како јавна институционална средина во која политичкото учење може да се одвива преку видливоста на дебатата, аргументите и политичкото одлучување.

Мил ја развива оваа линија од две меѓусебно поврзани перспективи. Од една страна, тој на политичкото учество му припишува изразена развојна и едукативна функција. Учесството на граѓанинот во јавните работи го поттикнува да разгледува интереси што ги надминуваат неговите непосредни приватни интереси, да се соочува со различни аргументи и да развива чувство за заедничките прашања; токму во оваа широка смисла Мил зборува за демократското учество како „училиште на јавниот дух“ (school of public spirit).²²⁶ Од друга страна, кога конкретно ја определува улогата на претставничкото собрание, Мил го опишува парламентот како национален „Committee

²²⁴ Hugh Bochel and Andrew Defty, *Welfare Policy under New Labour: Views from inside Westminster* (Bristol: Policy Press, 2007), 49.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, in *Collected Works of John Stuart Mill*, vol. XIX, *Essays on Politics and Society, Part II*, ed. John M. Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1977), 412; Alex Zakaras, “John Stuart Mill, Individuality, and Participatory Democracy,” in *J. S. Mill’s Political Thought: A Bicentennial Reassessment*, ed. Nadia Urbinati and Alex Zakaras (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 200–220.

of Grievances“ и „Congress of Opinions“ – јавна арена во која различните општествени позиции треба да можат да се артикулираат, да станат видливи и да бидат подложени на критичко соочување со спротивставени аргументи.²²⁷ Во оваа концепција, значењето на парламентарната расправа не се состои само во нејзината поврзаност со формалното одлучување, туку и во нејзината јавна и делиберативна функција. За аргументот на оваа дисертација, поврзувањето на воспитната вредност на политичкото учество со парламентот како „собрание на мислења“ е особено значајно, бидејќи обезбедува класична теоретска основа за разбирање на претставничката институција како простор во кој политичкото учење може да се одвива преку учество, набљудување и јавна размена на аргументи.

Во современата дигитална комуникациска средина, класичните концепции на Беџот и Мил добиваат дополнителна релевантност, но во значително изменети услови на политичко информирање. Дигиталните медиуми истовремено ги прошируваат можностите за пристап до информации, политичко изразување и учество и создаваат нови предизвици за демократската јавна сфера. Систематскиот преглед на Лоренц-Сприн и соработниците, заснован врз 496 емпириски истражувања, покажува дека ефектите на дигиталните медиуми не се еднозначни: покрај позитивните асоцијации со политичкото учество и потрошувачката на информации, литературата идентификува и поврзаност со намалување на политичката доверба, раст на популизмот и политичката поларизација, при што авторите нагласуваат дека значителен дел од расположливите докази е корелациски и зависен од политичкиот контекст.²²⁸ Во таква информациска средина, значењето на парламентот како јавен форум не произлегува од претпоставката дека тој автоматски може да ги коригира дезинформациите или поларизацијата, туку од неговиот институционален капацитет политичките тврдења и спротивставените позиции да ги направи јавно видливи и да ги постави во процедурално уредена средина на расправа и оспорување. Оттука, поучувачката и информативната функција идентификувани во класичната парламентарна теорија добиваат современо значење, но нивниот потенцијал зависи од квалитетот на самата парламентарна дебата и од способноста на институцијата таа дебата да ја направи достапна и разбирлива за јавноста.

Оваа потреба да се избегне технолошки детерминизам е нагласена и во анализата на Бенклер, Фарис и Робертс. Истражувајќи го американскиот политички медиумски екосистем, тие покажуваат дека дезинформациите и поларизацијата не можат да се објаснат првенствено како последица на интернетот, социјалните мрежи или алгоритамската селекција на содржините. Напротив, нивното дејствување е посредувано од подолгорочно формирани политички, институционални и медиумски структури, при што онлајн комуникациските модели во значителна мера се надоврзуваат врз претходно постојните односи на доверба, медиумска потрошувачка и политичка поларизација.²²⁹ Оттука, современите предизвици за демократската јавна сфера не треба да се толкуваат како исклучиво технолошки проблем. За анализата на парламентот ова е особено релевантно, бидејќи го насочува вниманието кон институционалниот контекст: неговата јавна и едукативна функција не претставува едноставен „противотров“ на дигиталните медиуми, туку е дел од пошироката мрежа на институции и практики преку кои граѓаните се информираат, ги интерпретираат политичките прашања и стекнуваат искуство со демократскиот процес.

---

²²⁷John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, 432

²²⁸ Philipp Lorenz-Spreen et al., “A Systematic Review of Worldwide Causal and Correlational Evidence on Digital Media and Democracy,” *Nature Human Behaviour* 7 (2023): 74–75.

²²⁹Yochai Benkler, Robert Faris, and Hal Roberts, *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics* (New York: Oxford University Press, 2018), 21–23, 329.

Кин, анализирајќи ги современите форми на деспотско владеење, посебно внимание посветува на медиумската моќ и контролата врз јавната комуникација. Новите деспотизми, според него, не се засноваат само на ограничување на информациите, туку активно ја користат медиумската видливост, политичкиот спектакл, надзорот и регулирањето на информациските текови за да го обликуваат начинот на кој власта е претставена и перципирана во јавноста.²³⁰ Во такви услови, ограничувањето на критичката јавна расправа може да се комбинира со интензивно медиумско присуство и со создавање контролирана слика за политичката и општествената реалност. За предметот на ова истражување, оваа анализа е релевантна не како доказ дека парламентот сам по себе може да ги неутрализира ваквите процеси, туку како дополнително образложение за значењето на институционализираните простори во кои политичките позиции можат јавно да се артикулираат, оспоруваат и изложуваат на плуралистичка расправа.

Во оваа рамка, поучувачката и информативната функција на парламентот, препознаени уште во класичните анализи на Беџот и Мил, добиваат дополнително значење во современиот институционален и комуникациски контекст. Парламентот не е само арена за претставување, законодавство и надзор, туку и јавна институционална средина во која политичките позиции се артикулираат, образложуваат и оспоруваат пред јавноста. Преку јавната дебата, достапноста на информации и организирани едукативни и партиципативни активности, тој може да создава можности за политичко учење, развој на политичка писменост и непосредно запознавање со демократските процедури и практики. Овој потенцијал, меѓутоа, не треба да се толкува како автоматски ефект врз политичката доверба или демократската политичка култура. Исто така, „рехабилитацијата“ на овие функции не подразбира повик за враќање кон некаква идеализирана епоха на парламентаризмот. Жирарде покажува дека политичкиот мит за „златното доба“ се гради токму околу претставата за изгубено време на хармонија и стабилност, кон кое сегашноста носталгично се свртува во услови на криза и промена.²³¹ Во ова истражување, затоа, рехабилитацијата се разбира поинаку: како современо актуализирање и институционално приспособување на јавната, информативната и едукативната функција на парламентот кон променетите услови на политичка комуникација и односите меѓу претставничките институции и граѓаните.

4.2.1. Вестминстер како „национална сцена“

Британскиот парламент во Вестминстер е особено релевантен за оваа анализа не како универзален модел на парламентаризам, туку како историски и институционален контекст во кој јавната видливост на парламентарното дејствување е силно развиена. Парламентарните расправи и седниците на работните тела се достапни преку различни комуникациски и медиумски канали, а значителен дел од јавноста доаѓа во контакт со парламентарните постапки непосредно или преку нивното медиумско пренесување. Според податоците наведени во истражувачкиот извештај на Долниот дом, во 2017 година 39% од испитаниците изјавиле дека гледале или слушале парламентарна дебата или седница на работно тело, наспроти 31% една година претходно.²³² Во оваа смисла, Вестминстер може да се разгледува како „национална сцена“ на која претставувањето, контролата на извршната власт и политичкиот конфликт стануваат видливи и надвор од самата парламентарна институција.

²³⁰ John Keane, *The New Despotism* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020), 114–16, 123, 133–39.

²³¹ Паул Жирарде, *Политички митови и митологије* (Београд: Библиотека XX век, 2000), 111–159.

²³² Elise Uberoi, *Public Engagement in the UK Parliament: Overview and Statistics*, House of Commons Library Briefing Paper CBP 8158 (London: House of Commons Library, 24 November 2017), 17.

Една од највидливите манифестации на оваа димензија се прашањата до премиерот (Prime Minister's Questions – PMQs), преку кои премиерот редовно и јавно одговара пред Долниот дом. Истовремено, нивната практика има изразена конфронтациона и партиско-натпреварувачка димензија. Компаративната анализа на Бејтс и соработниците за периодот од Тачер до Камерон покажува дека PMQs станале поинтензивно конфронтациски и сè повеќе доминирани од лидерите на главните партии.²³³ Оттука, нивната јавна видливост не треба автоматски да се изедначува со квалитетна делиберација или со политичко учење. За оваа анализа тие се позначајни како пример за тоа како механизмите на парламентарна отчетност и политичкиот конфликт стануваат видливи пред јавноста, при што нивната потенцијална информативна и едукативна вредност зависи од квалитетот на самата расправа.

Подиректна институционализација на едукативната функција може да се забележи во развојот на специјализираните активности за образование и јавен ангажман. Британскиот парламент постепено изградил инфраструктура што ги надминува традиционалните форми на парламентарно информирање и вклучува едукативни посети и работилници за ученици, теренски активности во училиштата и локалните заедници, програми за наставници, универзитетски програми и образовни ресурси.²³⁴ Во 2015 година бил отворен и посебен Едукативен центар, со цел значително да се прошири опфатот на училишните посети. Денешната понуда на британскиот парламент и понатаму комбинира посета на парламентарниот простор со структурирани и интерактивни работилници, а образовните услуги се дополнуваат со теренски програми, обуки за наставници и други формати за различни целни групи.

За предметот на ова истражување, особено е значајно што ваквите активности не се сведуваат на еднократни посети на парламентарната зграда. Во британскиот модел тие се организирани преку специјализирана институционална структура и преку програми што се приспособуваат на возраста и образовните потреби на учесниците. Извештајот за добри практики подготвен во рамките на соработката со Westminster Foundation for Democracy дополнително покажува дека училишните посети комбинираат водена посета со интерактивни работилници поврзани со наставните програми, додека поширокото портфолио опфаќа теренски активности, програми со членови на парламентот, специјализирани формати за ученици со посебни образовни потреби, обуки за наставници и UK Parliament Week.²³⁵ Документот е особено релевантен за македонскиот контекст затоа што неговите препораки не се формулирани како модел за непосредно копирање, туку експлицитно оставаат на Собранието да процени кои практики се соодветни на неговите интереси, капацитети и специфичен политички контекст.

Сепак, институционализацијата и разновидноста на овие активности не претставуваат сами по себе доказ за нивниот ефект врз политичката доверба или пошироките облици на политички ангажман. Како што се нагласува во истражувачкиот извештај на Долниот дом, промените во политичкиот ангажман не можат директно да им се припишат на парламентарните активности за јавен ангажман, бидејќи тие опфаќаат релативно ограничен дел од населението, а врз политичките ставови и однесувања влијаат бројни други фактори.²³⁶ Ваквата методолошка ограда е особено важна за ова истражување: примерот на Вестминстер не докажува дека парламентарното

---

²³³ Stephen R. Bates, Peter Kerr, Christopher Byrne, and Liam Stanley, "Questions to the Prime Minister: A Comparative Study of PMQs from Thatcher to Cameron," *Parliamentary Affairs* 67, no. 2 (2014): 253–280.

²³⁴ Elise Uberoi, *Public Engagement in the UK Parliament*, 18–20.

²³⁵ Westminster Foundation for Democracy, *Best Practice for Engaging Young People at UK Parliament for the Parliament of North Macedonia* (unpublished report, 2025).

²³⁶ Elise Uberoi, *Public Engagement in the UK Parliament*, 8.

образование автоматски произведува доверба или демократска политичка култура, туку покажува како парламентот може институционално да создава организирани и континуирани можности за политичко учење, информирање и непосредно запознавање со демократските процедури.

Во однос на македонското Собрание, затоа, Вестминстер не треба да се третира како модел за механичко пресликување. Неговата аналитичка вредност е во можноста да се идентификуваат конкретни димензии на институционализација на едукативната функција: постоење специјализирани организациски структури, континуитет и разновидност на програмите, интерактивни образовни методи, опфат на различни целни групи и поврзување на политичкото образование со пошироките механизми на јавен ангажман. Токму овие димензии претставуваат релевантна компаративна референтна точка за емпириската анализа во Глава 5, во која ќе се испитува како различни парламенти ја институционализираат едукативната функција преку организациски структури, програмски формати, целни групи и механизми на јавен ангажман, без претпоставка дека решенијата развиени во британскиот политички систем можат непосредно да се пренесат во поинаков политички и институционален контекст.

4.3. Од односи со јавност до јавен ангажман

Преминот од традиционалните форми на парламентарно информирање кон јавен ангажман не подразбира напуштање на комуникациската и информативната функција, туку нивно вклучување во поширок институционален однос со граѓаните. Во тој контекст, јавниот ангажман не се сведува на еднонасочно пренесување информации од парламентот кон јавноста, ниту, пак, може да се изедначи само со непосредна граѓанска партиципација. Глобалниот парламентарен извештај на ИПУ и УНДП го определува како поширок спектар на начини преку кои заедницата се вклучува во работата и одлучувањето на парламентот, опфаќајќи пет меѓусебно поврзани димензии: информирање, образование, комуникација, консултација и учество.²³⁷

Ова широко разбирање е дополнително разработено кај Лестон-Бандеира и Зифкен, кои јавниот ангажман го третираат како посебна институционална улога што во современите парламенти се развива покрај традиционалните функции на законодавство, надзор и претставување. Особено значајна е нивната аналитичка разлика меѓу самите активности на јавен ангажман, ефектите што тие можат да ги имаат врз граѓаните и пошироките демократски исходи кон кои се стремат.²³⁸ Постоењето образовна програма, јавна расправа или механизам за консултација, според тоа, не значи автоматски дека учесниците ќе се чувствуваат повеќе вклучени, ниту дека ќе се зголемат политичката доверба или легитимноста на институцијата. Ова разграничување е особено важно за оваа дисертација, бидејќи овозможува парламентарните едукативни активности да се анализираат како институционални механизми и можности за политичко учење, без однапред да им се припишуваат пошироки каузални ефекти врз политичката култура.

Во рамките на јавниот ангажман, образованието има посебно значење за предметот на ова истражување. Практиките развиени од парламентите опфаќаат образовни материјали, организирани посети, програми за ученици и наставници, младински парламенти, симулации и игри на улоги, при што информацијата и образованието претставуваат едни од најразвиените облици на парламентарен јавен

²³⁷ Inter-Parliamentary Union and United Nations Development Programme, *Global Parliamentary Report 2022: Public Engagement in the Work of Parliament* (Geneva: IPU, 2022), 7–8.

²³⁸ Cristina Leston-Bandeira and Sven T. Siefken, “The Development of Public Engagement as a Core Institutional Role for Parliaments,” *The Journal of Legislative Studies* 29, no. 3 (2023): 361–379.

ангажман.²³⁹ Преку ваквите формати, граѓаните, а особено младите, можат да се запознаваат не само со формалната структура и надлежностите на парламентот, туку и со процедурите на претставување, расправа, аргументирање и одлучување. Кај интерактивните формати, учесникот преминува од позиција на набљудувач кон поактивна улога во симулирана или организирана институционална средина, што овозможува парламентарната едукација да се разгледува и како форма на искусно политичко учење.

Сепак, квалитетот на јавниот ангажман не зависи само од бројот или разновидноста на активностите. Лестон-Бандеира и Зифкен укажуваат дека една од неговите клучни слабости се појавува кога активностите остануваат одвоени од основната работа на парламентот. Посетата што се сведува на архитектура и историја, без објаснување на функциите на институцијата, или консултацијата во која се прибираат ставови без тие понатаму да бидат поврзани со парламентарното одлучување, можат да имаат ограничена институционална вредност. Особено значајно е затворањето на повратната врска (feedback loop): граѓаните треба да можат да согледаат дали и на кој начин нивниот придонес бил разгледан, проследен или вклучен во понатамошната парламентарна работа.²⁴⁰ Ова не подразбира обврска парламентот да ги прифати изнесените ставови, туку институционално да покаже дека учеството има адреса и дека постои јасна врска меѓу ангажманот и парламентарниот процес.

Токму оваа поврзаност меѓу информирањето, образованието, интеракцијата и понатамошното институционално постапување ја открива педагошката димензија на јавниот ангажман. Парламентот може да создава ситуации во кои граѓаните се запознаваат со демократските процедури, ги следат или практикуваат процесите на аргументирање и одлучување и стекнуваат непосредно искуство со функционирањето на претставничката институција. Но од тоа не следува дека секоја форма на јавен ангажман произведува доверба, политичка ефикасност или демократска политичка култура. Напротив, поновите анализи предупредуваат дека несоодветно осмислениот ангажман, неисполнетите очекувања или отсуството на повратна информација можат дури и да предизвикаат дополнително разочарување. Поради тоа, неговата демократска и едукативна вредност треба да се оценува преку институционалниот дизајн, инклузивноста, поврзаноста со парламентарната работа, постоењето на видлив исход и механизми за понатамошно постапување.²⁴¹

4.3.1. Шкотскиот парламент и јавниот ангажман

Шкотскиот парламент претставува релевантен пример за парламент во кој јавниот ангажман постепено е институционализиран како составен дел од неговото функционирање, а не само како дополнителна комуникациска активност. Овој пристап особено јасно е изразен во освежената Стратегија за јавен ангажман, одобрена од Шкотското парламентарно корпоративно тело во март 2026 година. Стратегијата го поврзува јавниот ангажман со шест меѓусебно поврзани области: јасно артикулирање на јавниот глас и повратна информација, ангажман во локалните заедници, посебно вклучување на лицата под 16 години, партнерства, институционална промена на културата и систематско користење податоци за следење на тоа кој учествува и чии

---

²³⁹ Ibid.; Inter-Parliamentary Union and United Nations Development Programme, *Global Parliamentary Report 2022*, 22.

²⁴⁰ Leston-Bandeira and Siefken, "The Development of Public Engagement as a Core Institutional Role for Parliaments," 361–379.

²⁴¹ Ibid.

гласови недостасуваат.²⁴² Особено значајно за ова истражување е што образованието и развојот на разбирањето за работата на парламентот не се третираат одвоено од партиципацијата, туку како дел од пошироката инфраструктура што треба да им овозможи на граѓаните да учествуваат во парламентарните процеси со поголемо знаење и сигурност.

Една од најпрепознатливите форми на младински ангажман во шкотскиот контекст е Шкотскиот младински парламент (Scottish Youth Parliament – SYP), составен од околу 160 демократски избрани млади претставници (MSYPs) на возраст од 14 до 25 години.²⁴³ Иако претставува посебна младинска организација, неговата врска со Шкотскиот парламент е институционализирана преку формално партнерство чија цел е ставовите на децата и младите да бидат поврзани со работата на парламентот. Во јануари 2025 година, претставници на SYP, на пример, учествувале како сведоци пред Комисијата за образование, деца и млади, а во официјалниот запис е потврдено и постоењето на партнерскиот договор меѓу двете институции. Во 2024 година повеќе од 150 членови на SYP одржале повеќедневно заседание во самата парламентарна сала, а една од работилниците од тој процес подоцна била поврзана со предлог што бил разгледуван во рамките на парламентарна дебата.²⁴⁴ Таквите форми се особено релевантни за ова истражување затоа што покажуваат дека младинското учество може да надмине симболична посета и да воспостави видлива институционална врска меѓу изразените ставови и понатамошната парламентарна работа.

Паралелно со партиципативните механизми, Шкотскиот парламент развива и структурирана образовна понуда за ученици и студенти. Актуелните програми комбинираат едукативна сесија со посета на парламентот, можност за следење парламентарна работа, активности поврзани со комисијата контрола и зависно од достапноста, средби со пратеници. Тематските програми ги опфаќаат функциите на парламентот, изборите, улогата на пратениците, надзорот врз извршната власт, парламентарните комисии и можностите граѓаните да се вклучат преку петиции, законодавни процеси и парламентарни истраги.²⁴⁵ Дел од програмите експлицитно се поврзани и со правата на децата и со член 12 од Конвенцијата на ОН за правата на детето, односно со правото нивните ставови да бидат слушнати во прашањата што ги засегаат.

Образовната функција притоа не е ограничена на физичкиот простор на парламентот. Шкотскиот парламент нуди онлајн сесии приспособени на различни образовни нивоа, како и активности што се реализираат непосредно во училиштата. Во обновената стратегија од 2026 година оваа насока дополнително се засилува: се предвидува проширен теренски ангажман низ локалните заедници, додека најголем дел од образовните сесии веќе се реализираат во училиштата или онлајн.²⁴⁶ Овој развој е во

---

²⁴² Scottish Parliamentary Corporate Body, “Public Engagement Strategy,” SPCB (2026) Paper 21 (Edinburgh: Scottish Parliament, 12 March 2026), 1–3, <<https://www.parliament.scot/-/media/files/spcb/spcb-papers/spcb-papers-2026/12-march/spcb-2026-paper-21.pdf>>, пристапено на 14. 8. 2026 г.

²⁴³ Scottish Youth Parliament, “SYP Elections 2026,” <<https://syp.org.uk/elections-2026/>>, пристапено на 14. 8. 2026 г.

²⁴⁴ Scottish Parliament, Education, Children and Young People Committee, *Official Report*, 22 January 2025, 1–2, 23–24, <<https://www.parliament.scot/api/sitecore/CustomMedia/OfficialReport?meetingId=16223>>, пристапено на 14. 8. 2026 г.

²⁴⁵ Scottish Parliament, “Visits to the Parliament: Scottish Schools,” <<https://www.parliament.scot/get-involved/education/education-sessions/visits-to-the-parliament/scottish-schools>>, пристапено на 14. 8. 2026 г.; Scottish Parliament, “Online Sessions,” <<https://www.parliament.scot/get-involved/education/education-sessions/online-sessions>>, пристапено на 14. 8. 2026 г.

²⁴⁶ Scottish Parliamentary Corporate Body, “Public Engagement Strategy,” 2–3, <<https://www.parliament.scot/-/media/files/spcb/spcb-papers/spcb-papers-2026/12-march/spcb-2026-paper-21.pdf>>, пристапено на 14. 8. 2026 г.

согласност и со анализата на Армстронг за постепеното проширување на дигиталните и другите иновативни форми на јавен ангажман во Шкотскиот парламент.²⁴⁷ Ваквата комбинација на физички, теренски и дигитални формати е значајна бидејќи го проширува пристапот до парламентарното образование надвор од групите што можат непосредно да ја посетат институцијата, но истовремено го отвора и прашањето за квалитетот и длабочината на различните форми на интеракција.

Шкотскиот пример, според тоа, е релевантен не затоа што докажува дека јавниот ангажман или парламентарното образование сами по себе создаваат доверба или демократска политичка култура, туку затоа што покажува како овие функции можат институционално да се поврзат. Специјализираните образовни програми, формалното партнерство со младински претставнички структури, можностите младите непосредно да учествуваат во парламентарни процеси и механизмите за повратна информација создаваат организирана средина во која политичкото учење и учеството можат да се надополнуваат. Во таа смисла, аналитичката вредност на шкотскиот случај за ова истражување е во степенот на институционализација и интеграција на јавниот ангажман, а не во претпоставка за автоматски демократски ефекти. Истовремено, растечкото значење на онлајн и дигиталните формати го отвора следното прашање – како дигиталната трансформација го менува односот меѓу парламентите и јавноста.

4.4. Дигитална трансформација на парламентите

Дигиталната трансформација претставува една од најзначајните промени во современото функционирање на парламентите, но не треба да се сведува само на воведување нови технологии или дигитализација на постојните административни процеси. Во современото разбирање на е-парламентот, дигиталната трансформација опфаќа поширока промена на начинот на кој парламентот работи, управува со информации, ги поддржува пратениците и службите и комуницира и воспоставува интеракција со јавноста. Светскиот извештај за е-парламент од 2024 година, заснован врз податоци од 115 парламенти или парламентарни домови од 86 држави и наднационални парламенти, покажува дека дигитализацијата сè повеќе се третира како стратешко институционално прашање: 68% од парламентите имаат повеќегодишна дигитална стратегија, а 73% формална програма за дигитална модернизација.²⁴⁸

За потребите на ова истражување, дигиталната трансформација може аналитички да се разгледува низ три меѓусебно поврзани димензии. Првата се однесува на дигитализацијата на внатрешното работење – управувањето со законодавните документи, седниците, гласањето, архивирањето и другите парламентарни процеси. Втората ја опфаќа транспарентноста и јавната достапност на парламентарните информации преку веб-страници, отворени податоци, дигитални архиви и преноси на седниците. Третата, која е особено релевантна за оваа дисертација, се однесува на дигитално посредуваниот јавен ангажман – користењето на онлајн алатки за комуникација, консултација, образование и различни облици на учество на граѓаните. Овие димензии не претставуваат линеарни „фази“ низ кои секој парламент мора последователно да помине; парламентот може да биде високо развиен во една, а

---

²⁴⁷ Emma Armstrong, “Digital Innovation and Public Engagement at the Scottish Parliament,” *Australasian Parliamentary Review* 37, no. 2 (2022): 56–58, <<https://www.aspg.org.au/wp-content/uploads/2022/11/Digital-Innovation-and-Public-Engagement.pdf>>, пристапено на 14. 8. 2026 г.

²⁴⁸ Inter-Parliamentary Union, *World e-Parliament Report 2024* (Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2024), 5–7, 13–16, <<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2024-10/world-e-parliament-report-2024>>, пристапено на 15. 8. 2026 г.

значително послаб во друга димензија. Токму ваквата нерамномерност ја покажува и Индексот на дигитална зрелост на ИПУ.

4.4.1. Од пасивно следење кон активно учество

Една од највидливите последици на дигитализацијата е значителното проширување на можностите граѓаните да ја следат парламентарната работа. Преносите во живо, веб-страниците, дигиталните архиви и социјалните медиуми овозможуваат парламентарните активности да бидат достапни надвор од физичкиот простор на институцијата. Во 2024 година 98% од парламентите опфатени со истражувањето на ИПУ користеле социјални медиуми за комуникација со јавноста, додека 87% овозможувале пренос во живо на пленарните седници.²⁴⁹ Сепак, дигиталната видливост не треба да се изедначува со јавен ангажман. Кај работата на парламентарните комисии, на пример, само 37% од парламентите ги користеле веб-страниците или социјалните медиуми за непосредно вклучување на јавноста, додека 49% преку веб-страници и 42% преку социјални медиуми прибирале поднесоци, коментари или мислења. Оттука, преминот од „следење“ кон „учество“ не произлегува автоматски од присуството на дигитална технологија, туку зависи од начинот на кој таа е интегрирана во парламентарните процедури.

Особено значајно за ова истражување е проширувањето на дигиталната комуникација и образовните содржини насочени кон младите. Според истиот извештај, 51% од парламентите користат дигитални комуникациски алатки специјално за комуникација со младите, а дополнителни 30% планираат или размислуваат за нивно воведување. Истовремено, 44% располагаат со дигитални ресурси за образование и јавен ангажман.²⁵⁰ Овие податоци не покажуваат дека сите такви парламенти применуваат интерактивни симулации или дека дигиталните активности сами по себе произведуваат политичко учење, но потврдуваат дека дигиталното опкружување станува значаен канал преку кој парламентите ги развиваат своите образовни и комуникациски активности кон младите.

Дигитализацијата истовремено отвора можности за поширок и поинклузивен пристап до парламентарните информации. Во 2024 година 72% од парламентите пријавиле дека обезбедуваат содржини приспособени за лица со попреченост, преку решенија како компатибилност со читачи на екран, поедноставени формати, толкување на знаковен јазик или титлување на видеосодржините.²⁵¹ Во таа смисла, дигитализацијата може да ја намали физичката и комуникациската дистанца меѓу парламентот и делови од јавноста, но само доколку техничката достапност е придружена со разбирливост, употребливост и соодветно приспособување на содржината.

4.4.2. Дигитална нерамномерност во глобалната парламентарна пракса

Иако дигиталната трансформација е глобален процес, нејзиниот развој е изразито нерамномерен. Индексот на дигитална зрелост на ИПУ покажува дека економската развиеност на државата е најсилниот предиктор на дигиталната зрелост на парламентот. Парламентите од земјите со високи приходи се значително повеќе застапени меѓу дигитално најразвиените, додека 63% од парламентите од земјите со ниски приходи и 52% од оние од земјите со пониски средни приходи се наоѓаат меѓу триесетте најниско рангирани. Регионално, европските и американските парламенти се позастапени меѓу

²⁴⁹ Ibid., 21, 29, 56–57.

²⁵⁰ Ibid., 54–55.

²⁵¹ Ibid., 51–53.

највисоките нивоа на дигитална зрелост, додека значителен дел од парламентите во супсахарска Африка и Пацификот се наоѓаат во пониските категории.²⁵²

Овие разлики не се сведуваат само на поседувањето технологија. Недоволното финансирање е наведено како пречка од 59% од парламентите, а недостатокот на искусен кадар од 48%. Кај онлајн јавниот ангажман дополнителен проблем претставуваат дигиталните нееднаквости меѓу самите граѓани: 42% од парламентите го посочуваат недостатокот на вештини за користење дигитални алатки, а 41% ограничениот пристап до интернет. Истовремено, новите технологии брзо се шират: 68% од парламентите веќе користат некаков облик на cloud-услуги, а 29% пријавиле пошироко воведување на вештачката интелигенција, особено за транскрипција, превод и кибербезбедност.²⁵³ Овие трендови покажуваат дека технолошката иновација сама по себе не ја отстранува нееднаквоста во пристапот и учеството; нејзиниот демократски потенцијал зависи и од институционалните, човечките и општествените капацитети за нејзино користење.

4.4.3. Дигиталната трансформација на Собранието

Во македонскиот контекст, дигиталната трансформација на Собранието во последните години добива поизразена стратешка и институционална димензија. Во Стратешкиот план на Собранието за периодот 2025–2029, „Дигитално Собрание“ е утврдено како една од шесте стратешки цели. Во нејзини рамки се предвидени дигитализација на услугите и процесите, безбедност на мрежата, модернизација на информатичката и хардверската опрема, подобрување на комуникациските и интернет-врските и унапредување на аудио-видео опремата.²⁵⁴

Корисна надворешна референтна точка за оценување на овие процеси нуди Индексот на дигитална зрелост на ИПУ од 2024 година. Во него Северна Македонија се наоѓа во петтиот децил според вкупната дигитална зрелост, но резултатите значително варираат меѓу поединечните димензии: трет децил за дигитално управување и стратегија, шести за инфраструктура, седми за парламентарни системи, прв за поддршка на корисниците во парламентот, шести за дигитална содржина и објавување и трет за јавен ангажман.²⁵⁵ Овие податоци не треба да се читаат како оценка на „успешноста“ на Собранието, туку како показател за нерамномерноста на дигиталниот развој. Дополнително, податоците врз кои е конструиран индексот биле собрани меѓу октомври 2023 и јануари 2024 година, поради што не ги опфаќаат поновите дигитални решенија воведени во 2025 и 2026 година.

Токму во периодот по ова мерење се развиени повеќе алатки што ја прошируваат дигиталната димензија на јавниот ангажман. Во април 2025 година беа презентирани платформите „Дигитален мост“ и веб-платформата за канцелариите за контакт со граѓаните, развиени во рамките на Програмата за парламентарна поддршка и произлезени, меѓу другото, од парламентарен хакатон со учество на млади.²⁵⁶ Веб-платформата <kancelarii.sobranie.mk>, активна од мај 2025 година, овозможува

²⁵² Ibid., 22–25.

²⁵³ Ibid., 5–7, 55–57.

²⁵⁴ Собрание на Република Северна Македонија, *Стратешки план 2025–2029 на Собранието на Република Северна Македонија* (Скопје: Собрание на Република Северна Македонија), 5, <<https://www.sobranie.mk/strateshki-plan.nsp?x>>, пристапено на 15. 8. 2026 г.

²⁵⁵ Inter-Parliamentary Union, *World e-Parliament Report 2024*, 25.

²⁵⁶ Центар за управување со промени, „Презентирани две нови веб платформи за унапредување на отвореноста и дигиталната комуникација на законодавниот дом“, 17 април 2025 г., <<https://cup.org.mk/events/two-new-web-platforms-presented-to-promote-openness-and-digital-communication-in-the-legislature-2025-04-17>>, пристапено на 15. 8. 2026 г.

дигитално закажување средби со пратеници, доставување предлози и иницијативи и следење статистички податоци за работата на канцелариите. Заклучно со 16 април 2026 година преку неа биле евидентирани 702 средби, 920 случаи, 9 иницијативи и 372 настани.²⁵⁷ Овие бројки не се индикатор за ефект врз довербата или политичката партиципација, но покажуваат дека дигитално посредуваниот контакт меѓу претставниците и граѓаните веќе има оперативна примена.

Во 2026 година портфолиото е дополнето и со апликацијата „Прашај ВИ асистент“, развиена преку парламентарен хакатон со студенти, која користи вештачка интелигенција за анализа и пребарување на содржините од пленарните седници.²⁵⁸ Нејзиното значење за ова истражување е првенствено во зголемувањето на пристапноста и разбирливоста на обемните парламентарни материјали, а не како механизам на партиципација сам по себе.

Оттука, дигиталната трансформација на Собранието е посоодветно да се опише како **нерамномерен, но динамичен процес**, отколку како завршено преминување низ однапред утврдени фази. Развиената дигитална инфраструктура и парламентарните системи се надополнуваат со понови инструменти за комуникација, пристап до информации и контакт со граѓаните. Нивниот поширок демократски и едукативен потенцијал, меѓутоа, ќе зависи од степенот на нивното користење, нивната пристапност и разбирливост, постоењето повратна информација и нивната поврзаност со редовните парламентарни процеси.

4.4.4. Педагошкиот потенцијал на е-парламентот

За предметот на ова истражување особено е значајна можноста дигиталните технологии да ја прошират едукативната функција на парламентот надвор од физичкиот простор на институцијата. Дигиталните архиви, преносите на седници, системите за следење на законодавната постапка, објаснувачките видеосодržини, визуелизациите и онлајн образовните ресурси можат да им овозможат на граѓаните да го следат не само конечниот исход на политичкото одлучување, туку и процедурите, аргументите и институционалните правила преку кои се доаѓа до него. Во таа смисла, дигиталната транспарентност може да создава дополнителни можности за политичко учење, доколку информациите се презентирани на разбирлив и образовно употреблив начин.

Податоците од 2024 година покажуваат дека 44% од парламентите веќе располагаат со дигитални ресурси за образование и outreach, а 51% користат дигитални комуникациски алатки специјално насочени кон младите.²⁵⁹ Овие практики се особено релевантни за младите кои не можат физички да го посетат парламентот или за кои дигиталните формати претставуваат вообичаен начин на пристап до јавни информации. Сепак, постоењето на дигитална содржина не е исто што и политичко образование: нејзината педагошка вредност зависи од квалитетот на содржината, интерактивноста, приспособеноста кон различни целни групи и поврзаноста со пошироки образовни и партиципативни активности.

²⁵⁷ Центар за управување со промени, „Зајакнување на претставничката демократија преку дигитална алатка kancelarii.sobranie.mk“, 17 април 2026 г., <<https://cup.org.mk/events/strengthening-representative-democracy-through-a-digital-tool-kancelarii-sobranie.mk-2026-04-17>>, пристапено на 15. 8. 2026 г.

²⁵⁸ Институт за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје, „Швајцарската Програма за поддршка на Собранието: Дебатата во Собранието е оценета со 5,7, нови дигитални алатки и образовни иницијативи за поголема транспарентност и учество“, 15 април 2026 г., <<https://idscs.org.mk/mk/2026/04/15/psp-nastan-sobranie/>>, пристапено на 15.8.2026 г.

²⁵⁹ Inter-Parliamentary Union, *World e-Parliament Report 2024*, 54–55.

Истовремено, дигиталниот простор носи и ограничувања. Покрај нееднаквоста во пристапот и дигиталните вештини, ИПУ укажува дека социјалните медиуми можат да придонесат и кон поларизирана комуникација и ширење дезинформации, поради што нивното користење бара внимателен институционален пристап.²⁶⁰ Оттука, во ова истражување педагошкиот потенцијал на е-парламентот се третира како дополнителен канал преку кој парламентот може да создава услови за политичко учење, политичка писменост и запознавање со демократските процедури, а не како самостоен механизам што автоматски произведува доверба или промена на политичката култура.

4.4.5. Естонија и Нов Зеланд: дигитална инфраструктура и парламентарна едукација

Естонија претставува релевантен компаративен пример за дигитализацијата на парламентот, особено во постсоцијалистички европски контекст. Во Индексот на дигитална зрелост на ИПУ, естонскиот парламент се наоѓа во осмиот децил според вкупната дигитална зрелост, со особено високи резултати во парламентарните системи (десетти децил), дигиталната содржина – деветти и инфраструктурата – деветти, додека јавниот ангажман е во петтиот децил.²⁶¹ Оваа распределба е значајна затоа што уште еднаш покажува дека високиот степен на техничка и процесна дигитализација не е идентичен со степенот на дигитален јавен ангажман. Риигикогу, сепак, располага и со формализирани дигитално поддржани механизми за учество, меѓу кои можноста граѓаните да поднесат колективен предлог до парламентот со најмалку 1.000 потписи.²⁶²

Естонскиот пример има и непосредна институционална врска со македонското Собрание. Во октомври 2019 година делегација од Собранието реализирала студиска посета на Риигикогу, во рамките на која биле разгледувани е-парламентот, порталот за отворени податоци, системот за управување со документи, веб-страницата и системот за електронски петиции.²⁶³ Поради тоа, Естонија е релевантна не како модел што треба механички да се преслика, туку како еден од конкретните извори на институционално учење во процесот на дигитална модернизација на Собранието.

Нов Зеланд претставува поинаков пример. Според Индексот на ИПУ, парламентот на Нов Зеланд е во петтиот децил според вкупната дигитална зрелост и во третиот според дигиталниот јавен ангажман, поради што не би било прецизно да се квалификува како глобален „дигитален пионер“.²⁶⁴ Сепак, неговиот образовен сегмент нуди релевантни дигитални практики. Во 2024 година парламентот повторно ја активирал онлајн образовната платформа *Karaehe Kaewa: Wandering Classroom*, која содржи достапни и интерактивни модули за функционирањето на парламентот, квизови и задачи, со содржини на англиски и на маорски јазик. Платформата е наменета и за ученици кои немаат можност непосредно да го посетат парламентот.²⁶⁵

Разгледани заедно, Естонија и Нов Зеланд покажуваат дека дигиталната зрелост и парламентарната едукативна функција се поврзани, но не и идентични категории. Естонија покажува висок степен на дигитализација на парламентарните системи и

---

²⁶⁰ Ibid., 52–58.

²⁶¹ Ibid., 25.

²⁶² Riigikogu, “Submit Collective Proposal,” <<https://www.riigikogu.ee/en/introduction-and-history/have-your-say/submit-collective-proposal/>>, пристапено на 15. 8. 2026 г.

²⁶³ Центар за управување со промени, „Студиска посета на Парламентот на Естонија“, 29 октомври 2019, <<https://cup.org.mk/events/study-visit-to-the-parliament-of-estonia-2019-10-29>>, пристапено на 15. 8. 2026 г.

²⁶⁴ Inter-Parliamentary Union, *World e-Parliament Report 2024*, 25.

²⁶⁵ New Zealand Parliament, “Learn about Parliament from Your Classroom,” 14 October 2024, <<https://www3.parliament.nz/mi/get-involved/features/learn-about-parliament-from-your-classroom/>>, пристапено на 15. 8. 2026 г.

инфраструктурата, додека новозеландскиот пример е особено корисен за илустрација на начинот на кој дигиталните ресурси можат да се користат за структурирано парламентарно образование. За предметот на оваа дисертација токму ова разграничување е важно: технологијата обезбедува инфраструктура и нови канали, но нивната социјализирачка и едукативна вредност зависи од тоа како тие се институционално и педагошки осмислени.

Оттука, клучното прашање за современиот парламент не е само колку информации се дигитализирани и објавени, туку дали тие се достапни, разбирливи и употребливи за граѓаните. Токму ова прашање ја поврзува дигиталната трансформација со поширокиот концепт на отворен парламент, кој е предмет на следната подглава.

4.5. Отворен парламент: од транспарентност кон разбирливост

Паралелно со дигиталната трансформација, во последните децении се развива и концептот на „отворен парламент“, како дел од пошироките настојувања за зголемување на транспарентноста, отчетноста и учеството на граѓаните во работата на јавните институции. Значајна улога во оваа насока има Партнерството за отворена власт (Open Government Partnership – OGP), основано во 2011 година, чија Декларација за отворена власт ги поврзува пристапот до информации, граѓанското учество, интегритетот на институциите и употребата на новите технологии.²⁶⁶ Во парламентарен контекст, овие принципи го отвораат прашањето не само дали информациите се јавно достапни, туку и дали граѓаните располагаат со реални можности да ги разберат, користат и поврзат со работата на претставничката институција.

Ова разграничување е особено значајно за предметот на ова истражување. Формалната транспарентност (објавување закони, амандмани, стенограми, дневни редови, гласања и други парламентарни документи) претставува неопходен предуслов за отвореност, но сама по себе не обезбедува разбирање на парламентарниот процес. Современите рамки за парламентарен јавен ангажман токму затоа ги разгледуваат информирањето, образованието, комуникацијата, консултацијата и учеството како различни, но меѓусебно поврзани димензии на односот меѓу парламентот и јавноста.²⁶⁷ Од оваа перспектива, преминот од транспарентност кон разбирливост подразбира информациите да бидат не само достапни, туку и контекстуализирани и презентирани во форми што овозможуваат различни групи граѓани да го разберат нивното значење.

Токму тука се појавува врската меѓу отвореноста и едукативната функција на парламентот. Јавниот пристап до парламентарната информација создава основа за политичко учење, но таа можност станува посодржајна кога институцијата дополнително објаснува што значи информацијата, во која фаза од парламентарната постапка се наоѓа одредено прашање, кои актери учествуваат во одлучувањето и на кои начини јавноста може да се вклучи. Во оваа смисла, едукативните материјали, визуелните објаснувања, водичите, образовните програми и интерактивните формати можат да функционираат како посреднички механизми меѓу институционалната транспарентност и политичкото разбирање. Тоа не значи дека поголемата разбирливост автоматски произведува доверба или учество, туку дека создава поповолни услови граѓаните информираше да го следат и оценуваат парламентарниот процес.

²⁶⁶ Open Government Partnership, *Open Government Declaration* (2011), <<https://www.opengovpartnership.org/how-we-work/joining-ogp/open-government-declaration/>>, пристапено на 16. 8. 2026 г.

²⁶⁷ Inter-Parliamentary Union and United Nations Development Programme, *Global Parliamentary Report 2022: Public Engagement in the Work of Parliament* (Geneva: IPU, 2022), 7–8.

Слично разграничување е потребно и кај отворените податоци. Објавувањето парламентарни податоци во машински читливи формати, како CSV, JSON или XML, ја зголемува можноста тие да бидат пребарувани, обработувани, анализирани и повторно користени од истражувачи, новинари, граѓански организации и други посредници. Сепак, машинската читливост не треба да се изедначува со разбирливост за пошироката јавност. За демократската и едукативната функција на отворените податоци е значајно тие да бидат придружени со објаснувачки содржини, визуелизации и контекст што им овозможуваат и на граѓаните без специјализирани знаења да го разберат нивното значење. Оттука, отвореноста во рамките на ова истражување се разбира како спој на достапност, употребливост и разбирливост, а не само како количина на објавени информации.

4.5.1. Национален контекст: Акциски план за Партнерство за отворена власт

Во македонскиот контекст, институционалната рамка за развој на концептот на отворен парламент е содржана во Вториот акциски план на Собранието за Партнерство за отворена власт 2024–2026.²⁶⁸ Неговото значење за ова истражување е пред сè во тоа што отвореноста се поставува како планирана институционална политика, а не само како збир на поединечни комуникациски или технички активности. Во тој поглед, Акцискиот план треба да се разгледува во поширокиот реформски процес насочен кон транспарентност, пристапност, употреба на отворени податоци и развој на механизми преку кои јавноста може полесно да ја следи работата на Собранието.

За предметот на ова истражување особено е значајно што Акцискиот план не ја сведува парламентарната отвореност на објавување информации. Во рамките на заложбата за информирање на јавноста преку Собранискиот ТВ канал се предвидуваат законодавни вести, кратки мултимедијални содржини со објаснувачка функција, дебатни емисии и едукативни содржини за законодавната власт. Планот предвидува и практично информирање на граѓаните за пристап до Отворениот ден и до едукативните активности, меѓу кои експлицитно се наведуваат „Детски парламент“ и „Имам став!“. Со тоа, транспарентноста се поврзува не само со достапноста на информациите, туку и со нивното објаснување и со создавањето пристап до структурирани образовни формати.²⁶⁹

Уште подиректна врска меѓу отвореноста, едукацијата и јавниот ангажман воспоставува заложбата за Парламентарен караван. Таа поаѓа од физичките, практичните и економските ограничувања што дел од граѓаните ги имаат за непосреден пристап до Собранието во Скопје и предвидува теренски формат преку кој институцијата се приближува до граѓаните. Меѓу неговите експлицитни цели е едукацијата на возрасните, младите и децата за законодавните, надзорните и другите парламентарни процеси, додека предвидениот формат вклучува едукативна презентација, непосреден контакт со пратеници и модерирана сесија за прашања и одговори. На тој начин, јавниот ангажман се поврзува со политичкото учење и со проширување на географскиот досег на парламентарната едукација надвор од физичкиот простор на законодавниот дом.²⁷⁰

²⁶⁸ Собрание на Република Северна Македонија, *Акциски план за Партнерство за отворена власт 2024–2026* (Скопје: Собрание на Република Северна Македонија, 2024), <<https://www.sobranie.mk/akciski-plan-rov.nsrpx>>, пристапено на 16. 8. 2026 г.

²⁶⁹ Собрание на Република Северна Македонија, *Акциски план за Партнерство за отворена власт 2024–2026*, 10–12.

²⁷⁰ Ibid., 18–22.

Сепак, постоењето институционални механизми за отвореност не значи дека тие автоматски се користат од широк круг граѓани. Податоците од истражувањето на јавната перцепција од 2025 година се особено илустративни: и во 2024 и во 2025 година само 10% од граѓаните изјавиле дека ја користеле веб-страницата на Собранието за добивање информации. Меѓу оние што ја користеле, 73% биле донекаде задоволни од нејзината корисност и функционалност, а 16% многу задоволни. Истовремено, граѓаните покажуваат интерес и за поинтерактивни содржини: 21% би следеле говори на пратеници и јавни расправи, 20% би сакале можност да поставуваат прашања до пратениците, 18% непосредна комуникација со нив, а 15% увид во начинот на кој гласале по одредени прашања.²⁷¹

Овие податоци ја покажуваат разликата меѓу формалната достапност и реалниот досег на парламентарните информации. Нискиот процент на користење на официјалната веб-страница не значи дека дигиталната отвореност е неефективна сама по себе, но покажува дека објавувањето информации мора да биде придружено со нивна подобра видливост, функционалност, разбирливост и приспособување кон потребите на различни групи граѓани. Во таа смисла, особено индикативен е и интересот за едукативни содржини поврзани со законодавниот процес и работата на Собранието, идентификуван во истото истражување.

Оттука, концептот на отворен парламент има непосредно значење за тезата на ова истражување. Неговата релевантност не се исцрпува во објавувањето документи или податоци, туку во создавањето институционална средина во која граѓаните можат полесно да пристапат до парламентарната информација, да ја разберат и, каде што постојат соодветни механизми, да реагираат на неа или да учествуваат во парламентарните процеси. Во таква рамка, политичкото образование не е замена за транспарентноста, туку еден од механизмите преку кои транспарентноста може да стане разбирлива и употреблива за граѓаните.

Истовремено, можностите за развој на отворен парламент не се определени само од техничките алатки и формалните реформски планови. Тие зависат и од поширокиот институционален и политички контекст во кој парламентот функционира – неговиот однос со извршната власт, степенот на партиска поларизација, институционалниот капацитет и наследените модели на однос меѓу граѓаните и претставничките институции. Поради тоа, анализата на отвореноста и јавниот ангажман во македонскиот случај треба да се постави и во поширокиот контекст на спецификите на постсоцијалистичките парламенти, што е предмет на следната подглава.

4.6. Спецификите на постсоцијалистичките парламенти

Претходната анализа покажа дека дигитализацијата, отвореноста и јавниот ангажман можат да ги прошират начините на кои парламентот комуницира и воспоставува интеракција со граѓаните. Сепак, овие механизми не функционираат во институционален вакуум. Во постсоцијалистичките демократии тие се развиваат во контекст обележан со истовремена политичка, институционална и општествена трансформација. Компаративните истражувања на посткомунистичките парламенти покажуваат дека нивниот развој не следел единствен модел: по почетната транзиција се појавиле значајни разлики во степенот на институционализација, односот со извршната власт, внатрешната организација и способноста на парламентите да развијат автономен

---

²⁷¹ Александра Јовевска Ѓорѓевиќ и Јоана Тренеска, *Извештај од фокус групи*, 23

институционален профил.²⁷² Поради тоа, постсоцијалистичкото наследство е посоодветно да се третира како релевантен историски и институционален контекст, а не како детерминистичко објаснување за современото функционирање на парламентите.

Во првите години на демократизацијата, новите парламенти се соочиле со двојна задача. Од една страна, тие станале централни арени на политичкиот плурализам и натпреварот меѓу новоформирани или трансформирани политички партии; од друга, морале истовремено да развиваат процедури, комисииски структури, административна експертиза и нови односи меѓу парламентарното мнозинство, опозицијата и извршната власт. Аг токму парламентите ги идентификува како едни од централните институционални простори на посткомунистичката трансформација, при што нивното консолидирање се одвивало паралелно со развојот на новите партиски системи.²⁷³ Оттука, почетната институционална нестабилност не треба да се изедначува со трајна слабост на парламентот, туку со процес на создавање и стабилизирање нови правила и организациски практики.

Особено значајна за разбирањето на овие процеси е променливата рамнотежа меѓу законодавната и извршната власт. Копецки покажува дека во раните фази на транзицијата парламентите во дел од источноевропските демократии располагале со значителна политичка тежина, додека со стабилизирањето на партиските системи и владите во повеќе случаи дошло до поместување на рамнотежата во корист на извршната власт.²⁷⁴ Оттука, извршната доминација не треба да се третира како непроменлива карактеристика на постсоцијалистичкиот парламентаризам. Таа е поврзана со конкретната институционална архитектура, партиската организација, односите во парламентарното мнозинство и способноста на парламентот да ги користи своите законодавни и надзорни инструменти.

Ова разграничување е важно и за македонскиот случај. Како што беше покажано претходно, политичките кризи во македонскиот контекст во повеќе наврати се разрешувале преку процеси и лидерски средби надвор од редовните парламентарни механизми, што го ограничува капацитетот на Собранието да се појави како централно место на институционален политички дијалог. Истовремено, истражувањето на јавната перцепција од 2025 година покажува изразена перцепција дека извршната власт има поголемо влијание врз Собранието отколку Собранието врз Владата.²⁷⁵ Овие показатели не докажуваат дека македонскиот парламент е институционално немоќен, но укажуваат на контекст во кој неговата формална уставна положба и јавната перцепција за неговата политичка тежина не мора секогаш да се совпаѓаат.

Токму тука постсоцијалистичкиот контекст станува непосредно релевантен за предметот на ова истражување. Доколку парламентот настојува преку јавен ангажман и едукативни програми да придонесува кон политичкото учење на граѓаните, таквата функција не може да се гради само врз формално претставување на неговите уставни надлежности. Парламентарната едукација мора да обезбеди реалистично и плуралистичко разбирање на начинот на кој функционира претставничката демократија: односот мнозинство–опозиција, контролата врз извршната власт, политичкиот конфликт, компромисот, улогата на парламентарните процедури и ограничувањата со

---

²⁷² David M. Olson and Gabriella Ilonszki, eds., *Post-Communist Parliaments: Change and Stability in the Second Decade* (London: Routledge, 2012).

²⁷³ Attila Ágh, "The Experiences of the First Democratic Parliaments in East Central Europe," *Communist and Post-Communist Studies* 28, no. 2 (1995): 203–214.

²⁷⁴ Petr Kopecký, "Power to the Executive! The Changing Executive–Legislative Relations in Eastern Europe," *The Journal of Legislative Studies* 10, nos. 2–3 (2004): 142–153.

²⁷⁵ Ненад Марковиќ и Миша Поповиќ, *Политички дијалог*, 16–17; Александра Јовевска Ѓорѓевиќ и Јоана Тренеска, *Извештај од фокус групи*, 25.

кои институцијата се соочува. Во спротивно, институционалната едукација ризикува да се претвори во еднонасочна промоција на парламентот, наместо во простор за демократско политичко учење.

Оттука, специфичноста на постсоцијалистичкиот контекст не ја намалува релевантноста на едукативната функција на парламентот; напротив, ја прави нејзината институционална и педагошка поставеност уште позначајна. Во средина во која довербата, институционалниот авторитет и местото на парламентот во процесот на политичко одлучување се предмет на континуирано преиспитување, јавниот ангажман и политичкото образование можат да создаваат можности граѓаните непосредно да ги запознаваат демократските правила, процедури и облици на учество. Нивниот придонес, сепак, зависи од тоа дали се засновани врз отвореност, плурализам, интеракција и автентична поврзаност со реалната парламентарна работа. Токму од оваа перспектива во следната подглава парламентот се разгледува како **институционален педагог**.

4.7. Парламентот како институционален педагог

Анализата во оваа глава покажа дека улогата на современиот парламент не се исцрпува со неговите законодавни и надзорни функции. Како централна институција на претставничката демократија, парламентот истовремено претставува простор во кој политичкиот конфликт станува јавно видлив, различните интереси се артикулираат, извршната власт се повикува на одговорност, а граѓаните можат непосредно или посредувано да се запознаваат со правилата и практиките на демократското одлучување. Во оваа поширока смисла може да се зборува за **педагошка димензија на парламентот** – не како негова посебна уставна функција, туку како институционален потенцијал за создавање организирани можности за политичко учење.

Поимот „институционален педагог“, употребен во ова истражување, токму затоа не подразбира дека парламентот треба да им пренесува на граѓаните однапред определени политички ставови или да промовира одредена политичка опција. Напротив, неговата демократска едукативна вредност произлегува од можноста граѓаните да се запознаваат со плурализмот, политичкото несогласување, процедурите, претставувањето, одговорноста и легитимните облици на учество. Оттука, парламентарната едукација може да се разгледува како форма на институционално посредувана политичка социјализација само доколку е заснована врз политичка непристрасност, плурализам, интеракција и реалистично претставување на демократскиот процес.

Во текот на главата беа идентификувани повеќе механизми преку кои оваа потенцијална улога може институционално да се изрази. Јавниот ангажман ја проширува комуникацијата од еднонасочно информирање кон различни форми на дијалог и учество; едукативните и младинските активности создаваат непосредни можности за запознавање со парламентарната работа; дигиталните технологии го прошируваат пристапот до институцијата надвор од нејзиниот физички простор; а концептот на отворен парламент укажува дека самата достапност на информациите не е доволна доколку тие не се истовремено разбирливи и употребливи за граѓаните. Ниту еден од овие механизми сам по себе не гарантира поголема доверба, учество или промена на политичката култура. Нивното значење е во тоа што создаваат институционални услови во кои политичкото учење може да се одвива.

Шкотскиот пример дополнително покажа како јавниот ангажман, парламентарното образование, работата со младите и различните физички и дигитални формати можат да бидат поврзани во релативно кохерентна институционална рамка. Од

друга страна, анализата на дигиталната зрелост, отвореноста и македонскиот случај укажа дека постоењето инфраструктура, документи или формални механизми не значи автоматски и нивно широко користење или ефективно поврзување со граѓаните. Оттука, за ова истражување особено значајни стануваат степенот на институционализација, континуитетот на програмите, нивната интерактивност и инклузивност, поврзаноста со реалната парламентарна работа и постоењето механизми преку кои учеството добива видлив институционален исход или повратна информација.

Овие прашања добиваат дополнителна тежина во постсоцијалистичкиот контекст. Историското наследство, променливиот однос меѓу законодавната и извршната власт, партиската динамика и јавните перцепции за политичката релевантност на парламентот влијаат врз средината во која се развиваат неговите образовни и партиципативни активности. Токму затоа парламентарната едукација во вакви услови не треба да функционира како институционална самопромоција, туку како можност младите и другите граѓани да стекнат пореалистично разбирање за функционирањето на претставничката демократија – вклучително и за нејзините конфликти, ограничувања и механизми на контрола и одговорност.

Оттука, основниот аргумент на оваа глава не е дека парламентот автоматски ја обликува демократската политичка култура, туку дека **може да дејствува како институционален чинител на политичка социјализација преку создавање организирани можности за политичко учење, развој на политичка писменост, демократски компетенции и непосредно искуство со демократските правила и практики.** Дали и во која мера современите парламенти навистина го институционализираат овој потенцијал преку конкретни едукативни програми претставува емпириско прашање. Токму кон него се насочува следната глава.

5. ПАРЛАМЕНТАРНА ЕДУКАЦИЈА И ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА: КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

5.1. Вовед и аналитичка поставеност

Во претходните поглавја беше развиена теоретска рамка што ја поврзува демократската политичка култура со процесите на политичка социјализација и политичко образование, при што институциите беа разгледани не само како контекст на политичкото однесување, туку и како средини што можат да посредуваат норми, очекувања и обрасци на демократско учество. Во таа рамка, парламентот беше анализиран како една од клучните институции на претставничката демократија, но и како потенцијален институционален „педагог“ кој преку јавен ангажман, едукативни програми, симулации и други интерактивни формати може да создава организирани можности за учење демократија во практика.

Врз ова теоретско поаѓалиште, оваа глава го прави следниот аналитички чекор. Нејзината цел не е да докаже каузално влијание на парламентарните едукативни програми во строга експериментална смисла, ниту врз основа на поединечни активности да изведува заклучоци за долгорочна промена на политичката култура. Наместо тоа, се испитува дали и на кој начин современите парламенти развиваат програми, структури и механизми што создаваат услови за политичко учење, развој на политичко знаење, демократски компетенции, ориентации кон плурализам и чувство на политичка ефикасност кај младите. Оттука, примарниот аналитички фокус е ставен врз институционалниот дизајн на парламентарната едукација, степенот на нејзина организациска институционализација, педагошкиот дизајн, интерактивноста и инклузивноста, како и врз постоењето видливи исходи и механизми за понатамошно постапување и повратна информација.

Истовремено, анализата не останува исклучиво на ниво на институционален опис. Иако нејзиниот доминантен пристап е компаративна документарна анализа, во рамките на националниот случај се користат и дополнителни интерни евалуациски извори, вклучително и инструменти со pre/post компонентата. Тие овозможуваат ограничен, но аналитички релевантен увид во непосредните образовни и мотивациски исходи поврзани со конкретни едукативни активности. Таквите податоци не се третираат како основа за силни каузални тврдења, туку како дополнителен слој на анализа што овозможува попрецизна проценка на непосредните промени кај учесниците и на капацитетот за евалуација и унапредување на програмите.

Емпииската анализа е конципирана како компаративна анализа на парламентарните едукативни практики, организирана околу споредливи димензии и индикатори. Во неа се интегрирани неколку меѓусебно поврзани компоненти на парламентарната едукација: демократски и посетителски центри како институционална инфраструктура; програмски портфолија наменети за деца и млади; парламентарни симулации и формати засновани врз игра на улоги; младински парламенти и сродни партиципативни модели; и, конечно, националниот случај на Собранието на Република Северна Македонија и неговото типолошко позиционирање во рамките на компаративната анализа. Ваквата поставеност овозможува истовремено да се идентификуваат пошироки компаративни обрасци и подетално да се анализира националниот случај преку истите аналитички категории.

Главниот емпииски корпус го сочинуваат одговорите на четири компаративни барања во рамките на Европскиот центар за парламентарно истражување и документација (ECPRD), кои опфаќаат различни аспекти на парламентарната едукација.

Тие се дополнети со релевантни компаративни парламентарни публикации и со национални документи и евалуациски извори за практиките на Собранието. Изборот на ECPRD како основен извор овозможува пристап до стандардизирани информации обезбедени непосредно од парламентарните администрации и создава основа за споредување на институционалните решенија во различни национални контексти.

ECPRD претставува мрежа за размена на парламентарно знаење и експертиза, чии основни механизми на работа се компаративните барања и експертските семинари. Според последниот објавен извештај за активностите, мрежата опфаќа 63 парламентарни комори од 52 држави, заедно со европските парламентарни институции. Нејзината функција е размена на информации, искуства и добри практики меѓу парламентарните администрации, што ја прави особено релевантен извор за компаративна анализа на институционалните и програмските практики.²⁷⁶ Официјалниот извештај на ECPRD ги идентификува компаративните барања и семинарите како двата основни столба на работата на мрежата.

Вклучувањето на македонскиот случај има двојна аналитичка функција: од една страна, да го позиционира домашниот модел во однос на пошироките европски обрасци, а од друга, да овозможи неговите институционални потенцијали, специфичности и празнини да се разгледуваат преку истите индикатори што се применуваат во компаративната анализа. На тој начин, националниот случај не се третира како издвоен опис, туку како составен дел од компаративната рамка. Во продолжение оваа аналитичка логика се операционализира преку истражувачкиот дизајн, изборот на корпусот и примерокот, кодирањето и ограничувањата на истражувањето.

5.2. Истражувачки дизајн и методологија

Емпириската анализа е заснована на компаративна документарна анализа, со квалитативно кодирање на документи и стандардизирани одговори од парламентарните администрации, надополнета со национална студија на случај.

Документарната анализа овде се применува како систематска постапка на избор, преглед, категоризација и интерпретација на институционални документи и стандардизирани парламентарни одговори, со цел од нив да се издвојат споредливи аналитички категории и повторливи обрасци.²⁷⁷

Истражувачкиот дизајн е насочен кон систематско испитување на институционалните аранжмани, програмските формати и механизмите преку кои парламентите ја организираат својата едукативна функција. Целта не е експериментално мерење на причинско-последично влијание врз ставовите или политичката култура на младите, туку идентификација и споредба на институционални практики што создаваат услови за политичко учење, развој на демократски компетенции и политичка ефикасност.

5.2.1. Истражувачки дизајн и пристап

Истражувањето е поставено како компаративна документарна анализа, надополнета со национална студија на случај. Ваквиот дизајн овозможува

---

²⁷⁶ European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD), *Activity Report: January 2023–December 2024* (European Parliament and Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 20 January 2025), 4, 8.

²⁷⁷ Glenn A. Bowen, “Document Analysis as a Qualitative Research Method,” *Qualitative Research Journal* 9, no. 2 (2009): 27–29.

парламентарната едукација да се анализира истовремено на две нивоа: компаративно, преку идентификување повторливи институционални и програмски обрасци во различни парламенти, и национално, преку подетално разгледување на организациската поставеност, програмското портфолио и евалуациските практики на Собранието на Република Северна Македонија.

Основната цел не е статистичко тестирање причинско-последични врски ниту генерализација на наодите врз сите европски парламенти. Акцентот е ставен врз аналитичка споредливост: дали во различни институционални контексти се појавуваат слични форми на организациска поддршка, програмски дизајн, интерактивност, инклузивност, евалуација и механизми за конкретен исход и понатамошно постапување. Оттука, анализата овозможува да се процени кои институционални аранжмани и програмски карактеристики се конзистентни со поголем потенцијал за политичко учење, без од нивното постоење автоматски да се изведува ефект врз политичката култура.

Во таа смисла, истражувањето ги поврзува компаративната политичка анализа, институционалната анализа и анализата на едукативни програми. Парламентарната едукација не се третира како изолирана или периферна активност, туку како можеен институционализиран механизам на политичка социјализација, чиј потенцијал се разгледува преку степенот на институционална поддршка, разновидноста и континуитетот на програмите, нивниот педагошки дизајн, интерактивноста, пристапноста, евалуацијата и постоењето институционални патеки за понатамошно постапување.

5.2.2. Истражувачки корпус и извори

Главниот компаративен корпус го сочинуваат одговорите на четири барања во рамките на Европскиот центар за парламентарно истражување и документација (ECPRD), избрани затоа што опфаќаат комплементарни димензии на парламентарната едукација:

1. **ECPRD Request 5558 – *Survey on democracy centres and democracy education in parliaments*** – демократски и посетителски центри, институционална и просторна инфраструктура, услуги, дигитални ресурси и пристапност;
2. **ECPRD Request 3851 – *Questionary on the existence and functioning in Parliaments of programs especially dedicated to children and/or young people*** – програмско портфолио за деца и млади, организациски и ресурсни модели, партнерства и активности надвор од парламентот;
3. **ECPRD Request 4147 – *Role-play games as a tool for political engagement by parliaments*** – парламентарни симулации и активности засновани врз игра на улоги како форми на искусствено политичко учење;
4. **ECPRD Request 6013 – *Youth Parliament*** – младински парламенти и сродни партиципативни формати, начини на избор на учесниците, програмски исходи и механизми за понатамошно постапување.

Корпусот е дополнет со публикации и насоки на Интерпарламентарната унија и други релевантни парламентарни извори, национални документи и годишни извештаи на Парламентарниот институт, интерни евалуациски извештаи и едукативни материјали на Одделението за едукација и комуникација, како и со документи што ја осветлуваат поврзаноста меѓу парламентарната едукација и формалниот образовен систем.

Во рамките на националниот случај, интерните евалуациски извори се користат како дополнителен аналитички слој. Особено релевантни се инструментите што комбинираат проценка на учесничкото искуство со pre/post компонентата за непосредно следење на знаењето или други програмски исходи. Таков пример е евалуацијата на

семинарот „Собранието однатре: Дом на парламентарното право“, во која е применет структуриран модел со pre/post тест, скалести проценки и анализа на постигнатоста на програмските цели. Конкретните резултати од овие инструменти се анализираат во рамките на националната студија на случај, а овде тие се третираат првенствено како извор што го проширува институционалниот опис со податоци за непосредни образовни исходи.

Комбинирањето на овие извори овозможува триангулација на извори: компаративните ECPRD податоци обезбедуваат поширок институционален контекст, додека националните документи и евалуациските материјали овозможуваат подетално процесно читање на еден конкретен случај. Притоа, интерните извори не се третираат како независна потврда на институционалните тврдења, туку како дополнителен извор што овозможува попрецизна анализа на организациските практики, евалуацискиот капацитет и непосредните програмски исходи.

5.2.3. Опфат на корпусот и избор на случаи

Корпусот не претставува статистички репрезентативен примерок на европските парламенти. Неговиот опфат е условен од учеството на парламентарните администрации во конкретните ECPRD барања и од обемот и деталноста на информациите содржани во нивните одговори. Поради тоа, единица на анализа е парламентот или парламентарната комора за која во конкретниот корпус постојат доволно податоци за примена на релевантните аналитички индикатори.

Наодите од поединечните корпуси се анализираат синтетички и типолошки, при што не се претендира на статистичка генерализација, туку на идентификување повторливи институционални и програмски обрасци. Националниот случај на Собранието на Република Северна Македонија се анализира преку истата основна аналитичка рамка, со цел неговите карактеристики да можат да се позиционираат во однос на пошироките компаративни обрасци.

5.2.4. Кодирање и аналитичка рамка

За потребите на анализата, одговорите во рамките на ECPRD барањата се систематизирани и кодирани според заедничка аналитичка рамка. Кодирањето се темели на претходно дефинирана кодна книга (види Додаток 2) и на правила за конзервативно и конзистентно кодирање (види Додаток 3).²⁷⁸

Кодната книга содржи заеднички индикатори што се применуваат низ повеќе корпуси, како што се институционалната поставеност, разновидноста на програмското портфолио и целните групи, интерактивноста, вклученоста на пратеници, дигиталните ресурси, достапноста и инклузивноста, евалуацијата, конкретниот исход и понатамошното постапување, како и индикатори специфични за секој од четирите ECPRD корпуси. Примената на заедничка кодирачка рамка овозможува споредливост меѓу различните типови парламентарни едукативни практики и создава основа за идентификување повторливи институционални и програмски обрасци. Националниот случај на Собранието на Република Северна Македонија е анализиран преку истата основна рамка, со што се обезбедува аналитичка конзистентност меѓу компаративниот дел и студијата на случај.

Кодирањето се води од принципот на конзервативна интерпретација: се евидентира само карактеристика за која во изворот постои експлицитен или

---

²⁷⁸ Margrit Schreier, *Qualitative Content Analysis in Practice* (London: SAGE, 2012), 58–79.

недвосмислен доказ. Недостигот од информација не се изедначува со докажано отсуство на карактеристиката. Кога изворот не обезбедува доволно информации за сигурно кодирање, случајот не се интерпретира како негативен наод за конкретниот индикатор. На овој начин се ограничува ризикот разликите во обемот и деталноста на парламентарните одговори да бидат погрешно протолкувани како реални институционални разлики.

Индикаторите се кодирани на едноставни скали, најчесто од 0 до 2 или од 0 до 3, а кај одделни индикатори и на пошироки скали или преку описни категории. Повисоките вредности означуваат повисок степен на присуство, развиеност или формализација на конкретната карактеристика. Притоа, овие вредности не претставуваат апсолутна оценка на „квалитетот“ на парламентот или програмата, ниту се користат за нивно механичко рангирање. Нумеричките кодови служат како аналитички ориентир што овозможува дисциплинирана и транспарентна споредба на институционалните карактеристики меѓу различните случаи.

Кодната книга претставува аналитичка рамка што се применува при обработката на целиот компаративен корпус и ја структурира наративната анализа во следните потпоглавја. Матриците приложени во додатоките имаат дополнителна аналитичка и илустративна функција и ја прикажуваат примената на оваа рамка врз националниот случај на Собранието на Република Северна Македонија и врз референтниот компаративен случај на Парламентот на Обединетото Кралство. Целокупниот ECPRD корпус, пак, во главниот текст се обработува синтетички преку заедничките и специфичните индикатори, со цел да се идентификуваат повторливи институционални и програмски обрасци и да се изведе нивно типолошко групирање.

Аналитичкиот процес се одвива во три поврзани чекори:

1. дескриптивно мапирање на институционалните структури, програмските формати и нивната распространетост;
2. споредбена анализа на повторливи обрасци и односи меѓу индикаторите, особено институционализацијата, интерактивноста, евалуацијата, дигиталните ресурси, конкретните исходи и механизмите за понатамошно постапување;
3. типолошко групирање на практиките и моделите според нивните доминантни институционални и програмски карактеристики.

Типолошкото групирање има аналитичка, а не рангирачка функција. Неговата цел е различните институционални и програмски практики да се организираат во споредливи модели и на тој начин да се утврди како парламентите ја институционализираат и практикуваат својата едукативна улога.

Ваквата аналитичка постапка овозможува јасно следење на патеката од изворниот материјал до изведените наоди. Секој аналитички заклучок се поврзува со претходно дефинирани индикатори и правила за кодирање, а компаративните обрасци се изведуваат врз основа на повеќе случаи, наместо од изолирани примери. На тој начин се обезбедува поголема транспарентност на истражувачкиот процес и се ограничува можноста теоретските очекувања да бидат ретроспективно приспособувани кон емпириските наоди. Истата логика овозможува и националниот случај да биде анализиран во рамките на заедничкиот компаративен модел, а неговите специфики да се толкуваат во однос на пошироките институционални и програмски обрасци. Целокупната аналитичка постапка е синтетички прикажана во Шема 2.

Ваквата поставеност овозможува и јасно разграничување меѓу описот на институционалните практики, нивната споредбена интерпретација и оценувањето на работните хипотези. Со тоа, шемата не претставува само визуелен преглед на методолошките чекори, туку и синтетички приказ на логиката преку која емпирискиот материјал се поврзува со теоретската рамка на истражувањето.

Шема 2. Истражувачки дизајн и аналитички процес

Извор: авторска разработка.

5.2.5. Ограничувања и валидност

Истражувачкиот дизајн има неколку ограничувања што се земаат предвид при интерпретацијата на наодите.

Прво, одговорите во рамките на ECPRD имаат институционално самоописен карактер, бидејќи ги подготвуваат парламентарните администрации. Тие претставуваат релевантен извор за организациските структури, програмските формати и институционалните практики, но не претставуваат независна проценка на нивниот квалитет или ефективност. Поради тоа, во ова истражување тие се користат како извори за анализа на институционални аранжмани и декларирани практики, а не како непосреден доказ за ефектите на програмите врз учесниците.

Второ, опфатот на компаративните корпуси е нерамномерен. Не сите парламенти одговараат на сите ECPRD барања, а одговорите се разликуваат по обем, деталност и достапност на информациите. Дополнително, четирите ECPRD барања не се реализирани во иста временска точка, поради што одделни институционални практики можеле да се променат во периодот меѓу нивното спроведување. Овие ограничувања се ублажуваат преку споредување само на случаи за кои постојат доволно и споредливи информации и преку конзервативно читање на изворите, но анализата не претендира на статистичка репрезентативност на сите европски парламенти.

Трето, компаративната документарна анализа не овозможува директно мерење на промените во политичките ставови, довербата или политичката ефикасност кај учесниците во едукативните програми. Анализата се фокусира на институционалните услови, програмските формати и механизмите што, во согласност со теоретската рамка, можат да создаваат можности за политичко учење и развој на демократски компетенции. Оттука, заклучоците се однесуваат првенствено на институционални механизми и

потенцијали, а не на долгорочни или популациски измерени ефекти врз демократската политичка култура.

Слична методолошка претпазливост е присутна и во домашните истражувања на политичката социјализација. Симоска, иако располага со анкетни податоци за вредносните ориентации на 700 ученици од десет општини, експлицитно нагласува дека утврдениот вредносен модел е резултат на повеќе извори и носители на политичката социјализација и затоа не може да се третира како исклучива последица од дејствувањето на училиштето.²⁷⁹

Во националниот случај ова ограничување делумно се надополнува со интерни евалуациски извори, вклучително и инструменти со pre/post компонента. Тие овозможуваат увид во непосредни образовни и мотивациски исходи од конкретни активности, но нивниот опфат и дизајн не дозволуваат од нив да се изведуваат пошироки каузални заклучоци или тврдења за трајна промена на политичките ориентации.

Четврто, националната студија на случај ја вклучува и позиционираноста на истражувачот во полето на парламентарната едукација. Таквата позиција претставува предност во поглед на институционалното знаење, пристапот до релевантни материјали и разбирањето на организациската логика на програмите, но истовремено создава ризик од интерпретативна наклонетост. Поради тоа, анализата настојува јасно да ги разграничи фактичкиот опис, аналитичката интерпретација и нормативните препораки, а националните наоди, каде што е возможно, се потпираат на повеќе документарни и евалуациски извори.

Петто, кодирањето е спроведено од еден истражувач, поради што не е применета независна проверка на меѓукодерска согласност. Ова ограничување се ублажува преку употреба на претходно дефинирана кодна книга, јасни оперативни дефиниции, конзервативни правила за доделување кодови и примена на истата аналитичка логика врз сите корпуси и случаи. Особено значајно е правилото според кое недостигот од информации не се третира како доказ за отсуство на конкретна карактеристика.

За ублажување на наведените ограничувања се применуваат триангулација на изворите, стандардизирана кодирачка рамка, конзервативна интерпретација и јасно разграничување меѓу дескриптивните наоди, аналитичките заклучоци и нормативните препораки. Валидноста на истражувањето, оттука, не се темели на амбиција за статистичка генерализација или експериментална каузална идентификација, туку на аналитичка конзистентност, транспарентност на постапката, споредливост на единиците на анализа и усогласеност меѓу теоретските концепти, применетите индикатори и изведените заклучоци.

5.2.6. Истражувачки прашања и хипотези

Методолошката рамка е непосредно поврзана со теоретскиот аргумент на дисертацијата. Парламентот во ова истражување се разгледува како можен институционален чинител на политичка социјализација и политичко учење, при што неговиот едукативен потенцијал не се претпоставува однапред, туку се испитува преку институционалните структури, програмските формати и механизмите на јавен и едукативен ангажман што ги развива.

Емпириската анализа е водена од следниве истражувачки прашања:

1. Како парламентите ја концептуализираат и практикуваат својата едукативна улога кон младите?

---

²⁷⁹ Емилија Симоска, *Политичката социјализација на учениците*, 58–59.

2. До кој степен парламентарната едукативна функција е институционализирана, ресурсно поддржана и програмски развиена?
3. Какви механизми постојат за поврзување на едукативните програми со конкретни исходи, понатамошно постапување и повратна информација од институцијата?
4. Во кој типолошки модел се позиционира Собранието на Република Северна Македонија и кои се неговите институционални силни страни, ограничувања и развојни можности?

Во согласност со овие прашања, се формулираат три работни хипотези. Тие не претставуваат строги каузални предвидувања, туку теоретски засновани институционални очекувања што ја насочуваат компаративната анализа и интерпретацијата на националниот случај.

X1: Парламентите со повисок степен на институционализација на едукативната функција почесто развиваат поразновидни, поинтерактивни и поодржливи едукативни програми, придружени со развиени материјали, дигитални ресурси и механизми за евалуација.

Оваа хипотеза ја поврзува организациската и ресурсната стабилност со програмската развиеност. Таа не претпоставува дека институционализацијата сама по себе произведува подобри демократски исходи, туку дека создава поповолни услови за континуитет, разновидност и развој на посложени едукативни формати.

X2: Парламентарните едукативни програми во кои младинскиот придонес добива конкретен исход, понатамошно институционално постапување и повратна информација имаат поголем потенцијал да ја поддржат надворешната политичка ефикасност кај младите отколку програмите во кои таквите механизми отсутствуют.

X2 се операционализира преку постоењето конкретен исход (output), понатамошно институционално постапување и повратна информација (follow-up/feedback). Овие индикатори не претставуваат непосредно мерење на надворешната политичка ефикасност кај учесниците, туку индиректни институционални показатели за тоа дали младинскиот придонес останува ограничен на едукативната активност или добива видлива институционална трага преку објавување, доставување, разгледување или институционален одговор.

X3: Собранието на Република Северна Македонија покажува карактеристики на хибриден модел на парламентарна едукација, во кој институционализираните неформални едукативни активности се поврзуваат со формалниот образовен процес преку наставни содржини, наставници и образовни материјали.

X3 е насочена кон националниот случај и овозможува да се испита дали парламентарната едукација функционира изолирано од формалниот образовен систем или воспоставува функционални врски со него. Хипотезата не претпоставува дека таквото поврзување е целосно институционализирано. Аналитички се испитуваат присуството и степенот на развиеност на врските со наставните содржини, работата со наставници и развојот на образовни материјали применливи во училишната средина.

На овој начин, истражувачките прашања и работните хипотези ја поврзуваат теоретската рамка со кодирањето и последователната емпириска анализа. Тие ја насочуваат идентификацијата на институционалните и програмските обрасци, без компаративниот материјал да се користи за изведување строги причинско-последични заклучоци. Оттука, Глава 5 претставува аналитичка проверка на тоа дали и на кој начин институционалниот дизајн и практиката на парламентарната едукација се конзистентни со теоретското разбирање на парламентот како можен чинител на политичко учење и политичка социјализација.

5.3. Демократски и посетителски центри

5.3.1. Концептуална улога

Центрите за посетители и центрите за демократска едукација претставуваат една од највидливите форми преку кои парламентите ја институционализираат својата едукативна функција. Нивното значење, меѓутоа, не произлегува само од постоењето на посебен физички простор, туку од поврзувањето на посетителската инфраструктура со организирани програми, едукативни материјали, интерактивни формати и други механизми на јавен ангажман. Компаративниот корпус ECPRD 5558 ја потврдува оваа разновидност: од 36 парламентарни комори што одговорице на истражувањето, 17 пријавиле некаков вид посетителски или демократски центар отворен за јавноста, додека организирани посети и други едукативни активности се присутни и во парламенти што немаат посебно воспоставен центар.

Оттука, аналитички е покорисно посетителските и демократските центри да се разгледуваат како дел од поширока институционална инфраструктура на парламентарната едукација, а не како единствен нејзин организациски модел. Нивната функција може да се движи од прием, информирање и организирање водени посети до структурирани едукативни програми што вклучуваат работилници, изложби, симулации, интерактивни медиуми и непосредно запознавање со парламентарните процедури. Во поразвиените модели, посетата на парламентот на тој начин се надградува од еднонасочно пренесување информации во организирано искуство на политичко учење, преку кое посетителите можат да ги запознаат функциите на парламентот, логиката на претставничката демократија, процедурите на одлучување и различните облици на демократско учество.

Различните организациски решенија во корпусот дополнително покажуваат дека повисок степен на институционализација на едукативната функција не мора да биде поврзан со единствен институционален модел. Австрискиот парламент, на пример, ја организира демократската едукација преку поширок систем што ги поврзува Центарот за посетители „Demokratikum – Experience Parliament“, демократските работилници (Democracy Workshops), младински и ученички парламенти, водени посети и теренски активности, при што самиот австриски одговор нагласува дека не станува збор за еден единствен центар, туку за повеќе меѓусебно поврзани едукативни понуди во и надвор од парламентарната зграда. Од друга страна, Центарот за едукација на Парламентот на Обединетото Кралство (UK Parliament Education Centre) е посспецифично насочен кон училишни и младински групи и ги поврзува водената посета, работилницата и можноста за непосреден разговор со пратеник. Овие разлики укажуваат дека институционализацијата треба да се проценува според функциите и капацитетите на моделот, а не само според неговиот формален назив или просторна поставеност.

Во рамките на ова истражување, затоа, центрите за посетители и демократска едукација се анализираат преку повеќе поврзани димензии: постоење на наменска инфраструктура и организациски носител, разновидност и континуитет на едукативните програми, степен на интерактивност, достапност на едукативни и дигитални ресурси, пристапност и инклузивност, како и постоење механизми за евалуација. На тој начин, корпусот ECPRD 5558 овозможува X1 да се разгледува пошироко од едноставното прашање дали парламентот располага со формален посетителски центар: аналитички релевантно е дали едукативната функција е организациски поддржана, континуирана и поврзана со разновидни форми на политичко учење.

5.3.2. Типови и распространетост

Податоците од ECPRD 5558 покажуваат дека посетителските и демократските центри не претставуваат униформен институционален модел. Од 36 парламентарни комори опфатени со одговорите, 17 пријавиле постоење на некаков вид центар отворен за јавноста, додека во уште три случаи центар бил во фаза на планирање или изградба. Истовремено, организирани посети и други форми на парламентарна едукација се присутни и во парламенти што немаат посебно воспоставен посетителски центар. Овој наод упатува дека формалното постоење на центар е само една димензија на институционализацијата и дека компаративната анализа треба да ги земе предвид и неговата функција, програмската содржина и поврзаноста со пошироката едукативна архитектура на парламентот.

Врз основа на одговорите може аналитички да се разграничат три основни модели, кои не треба да се разбираат како строго меѓусебно исклучиви категории, туку како идеалтипски позиции во поширок спектар на институционални решенија. Првиот е **приемно-информативниот модел**, во кој центарот првенствено служи како точка за пристап до парламентот, информирање на посетителите и организирање водени посети. Токму овој облик е најчест во корпусот, при што центрите функционираат како „welcome“ простори, почетни точки за тури и места за добивање основни информации и материјали. Карактеристичен пример е латвискиот Центар за посетители и информации на Саеимата (Saeima Visitor and Information Centre), чија основна функција е да обезбедува информации за работата на парламентот, законодавните постапки, пратениците, пленарните седници и можностите за организирани посети.

Вториот модел може да се определи како **едукативно-интерактивен центар**, каде физичкиот простор е непосредно поврзан со структурирани образовни активности, изложбени содржини, симулации, игри на улоги и други форми на искусствено учење. Австрискиот „Demokratikum“, на пример, располага со 1.500 m² простор и 27 интерактивни медиумски станици преку кои парламентарните процеси и историјата на парламентаризмот се претставуваат на пристапен и искусствен начин. Слично, Центарот за посетители на литванскиот Сејмас ги комбинира водените посети со едукативни сесии, дискусии и симулации на пленарни и комисиjsки седници, а располага и со посебни програми приспособени на различни возрастни групи. Овде посетителската функција веќе не е само средство за физички пристап до институцијата, туку е дел од структуриран педагошки процес.

Третиот модел е **интегриран или дистрибуиран модел на парламентарна едукација**, во кој едукативната функција не е концентрирана во една просторија или организациска единица, туку е распределена низ повеќе меѓусебно поврзани центри, програми и канали на јавен ангажман. Европскиот парламент е јасен пример за ваков пристап: неговата посетителска стратегија ги поврзува Parliamentarium, пленарната сала, House of European History, Info Hub, Europa Experience и други физички и децентрализирани формати во поширок систем за информирање и ангажирање на граѓаните. Parliamentarium, како централна компонента на овој систем, е интерактивно конципиран простор за запознавање со функционирањето на Европскиот парламент и со парламентарната демократија, додека останатите формати ја прошируваат едукативната функција кон различни публики и форми на учење.

Покрај функционалната типологија, корпусот покажува и разновидност во просторната организација. Центрите можат да бидат непосредно поврзани со влезот во парламентарната зграда, да се наоѓаат во посебен простор во парламентарниот комплекс или да функционираат во одделна зграда во непосредна близина. Литванскиот Центар за посетители, на пример, се наоѓа во посебна двокатна зграда спроти парламентот и

содржи изложбени простори, простории за состаноци и активности за деца. Просторната поставеност, сепак, сама по себе не го определува степенот на институционализација; нејзиното аналитичко значење произлегува од тоа како е поврзана со програмите, персоналот, интерактивноста, пристапноста и останатите елементи на едукативната функција.

Оттука, компаративниот корпус не поддржува едноставна поделба меѓу парламенти „со“ и „без“ центар. Поважна е разликата меѓу модели во кои посетителската функција останува претежно информативна и логистичка и модели во кои таа е интегрирана со структурирана демократска едукација, интерактивни методи и пошироко програмско портфолио. Во однос на X1, ова упатува дека степенот на институционализација треба да се проценува преку комбинацијата на организациска поддршка, инфраструктура и програмска развиеност, а не преку формалното постоење на посетителски центар како единствен индикатор.

5.3.3. Педагошки и организациски карактеристики

Компаративниот материјал покажува дека разликите меѓу посетителските и демократските центри не се исцрпуваат со нивната физичка поставеност или формалниот организациски статус. Аналитички позначајни се начините на кои инфраструктурата е поврзана со педагошки методи, дигитални ресурси, активности надвор од парламентот, човечки и финансиски капацитети, пристапност и механизми за евалуација. Токму комбинацијата на овие елементи овозможува да се разликува центар што првенствено обезбедува пристап и информации од пошироко институционализиран систем на парламентарна едукација.

Првата значајна димензија е **интерактивноста на едукативното искуство**. Во поразвиените модели, информациите за парламентот не се пренесуваат исклучиво преку водени посети или изложбени текстови, туку преку симулации, игри на улоги, интерактивни медиуми и активности во кои посетителите активно учествуваат. Австрискиот „Demokratikum“, на пример, користи 27 интерактивни медиумски станици, додека поширокото австриско едукативно портфолио вклучува и симулација на законодавниот процес преку младински парламенти (Youth Parliament и Apprentice Parliament). Европскиот парламент применува слична искуствена логика преку игра со улоги (Role Play Game), во која учесниците преземаат улоги на европатеници, работат во политички групи и комисии, преговараат и минуваат низ поедноставена верзија на законодавната постапка. Во аналитичката рамка на овој труд, ваквата интерактивност е релевантна не како доказ за непосредна промена на политичките ставови, туку како институционално создадена можност за искуствено политичко учење и развивање компетенции поврзани со аргументација, преговарање и разбирање на демократските процедури.

Втората димензија е **проширувањето на едукативната функција надвор од непосредната физичка посета**. ECPRD 5558 покажува дека повеќето парламенти обезбедуваат онлајн информации и едукативни ресурси за ученици и училишта, вклучително виртуелни тури, видеа, анимации, аудиосодржини, квизови и специјализирани образовни портали. Австрискиот модел, на пример, ја надополнува физичката понуда со „Democracy Workshop Virtual“ и специјализирани интернет-содржини за деца, родители и наставници, додека дел од работилниците се достапни и во онлајн формат. Во Обединетото Кралство, покрај физичките посети и работилници, се обезбедуваат и онлајн ресурси и виртуелни формати. Дигиталната компонента, оттука, може да се третира како индикатор за способноста на институцијата да ја

прошири достапноста на парламентарната едукација надвор од временските и просторните ограничувања на посетата на парламентарната зграда.

Посебна димензија претставуваат **теренските активности и непосредната комуникација со училиштата**. За разлика од дигиталните ресурси, посетите на парламентарни тимови во училиштата се поретка практика во корпусот, но се присутни во повеќе различни организациски модели. ECPRD ги издвојува, меѓу другите, британската програма „We'll visit you“, активности во Канада и Полска, програмите „Back to school“ и European Parliament Ambassador School, како и онлајн средбите со пратеници организирани од Парламентот на Црна Гора во периодот на пандемијата. Австрискиот парламент дополнително реализира работилници во училишта и предучилишни установи во рамките на „The Parliament comes to you“. Ваквите активности аналитички се релевантни бидејќи ја намалуваат зависноста на парламентарната едукација од физичкото доаѓање во парламентот и ја зголемуваат институционалната достапност кон различни групи. Нивното постоење, сепак, не се третира како директна мерка на политичка ефикасност, туку како показател за потенцијалот на парламентот активно да воспоставува контакт со младите надвор од сопствената институционална средина.

Компаративниот материјал покажува дека педагошката развиеност е поврзана и со **организациски и ресурсни предуслови**. Во одговорите на ECPRD како значајни се повторуваат стабилното финансиско планирање, доволните и обучени човечки ресурси, соодветниот простор, пристапноста за лица со попреченост, јасното дефинирање на целните групи и внимателното планирање на содржините и услугите. Австрискиот одговор, на пример, меѓу клучните предуслови за воспоставување нов посетителски центар ги наведува пристапниот и доволен простор, времето и финансиските ресурси, додека британскиот одговор ја нагласува потребата од разновидна и инклузивна образовна средина. Овие елементи се значајни за X1 бидејќи покажуваат дека институционализацијата не е само формално организациско прашање, туку подразбира капацитет програмите да се одржуваат, приспособуваат и реализираат за различни целни групи.

Конечно, **евалуацијата и континуираното приспособување** претставуваат дополнителна димензија на институционалната развиеност, но корпусот не дава основа да се претпостави дека тие се подеднакво развиени во сите парламенти. Наместо тоа, индивидуалните одговори покажуваат различни практики. Европскиот парламент наведува дека дел од неговите програми и активности систематски се оценуваат и анализираат, а пристапноста на Еуропа Experience центрите се проверува и преку посебни процени на пристапноста. Австрискиот одговор, пак, наведува дека услугите на новоотворениот центар ќе бидат евалуирани и, доколку е потребно, приспособувани. Поради тоа, постоењето евалуација во ова истражување се третира како дополнителен индикатор на институционална развиеност, а не како претпоставка што автоматски произлегува од постоењето на посетителски или демократски центар.

Гледани заедно, овие карактеристики потврдуваат дека институционализацијата на парламентарната едукација е повеќедимензионална. Физичката инфраструктура обезбедува организациска основа, но нејзиниот аналитички потенцијал станува позначаен кога е поврзана со интерактивни методи, дигитални и теренски формати, човечки и финансиски ресурси, инклузивност и механизми за евалуација. Оттука, во контекст на X1, компаративната анализа не го третира постоењето на центар како самостоен показател за развиена парламентарна едукација, туку ја разгледува **конфигурацијата на институционални и програмски карактеристики** преку кои едукативната функција добива континуитет и поширок опфат.

5.3.4. Национален случај: Одделението за едукација и комуникација

Националниот случај покажува дека институционализацијата на парламентарната едукација не мора да биде организирана преку посебен посетителски центар со развиена изложбена инфраструктура. Во одговорот на Собранието на Република Северна Македонија на ЕCPRD 5558, како носител на оваа функција е идентификувано Одделението за едукација и комуникација во рамките на Парламентарниот институт. Одделението реализира едукативни активности и активности на јавен ангажман за различни целни групи, вклучувајќи ученици од основното и средното образование, студенти, како и други категории корисници. Во таа смисла, организациската поставеност на македонскиот случај е поблиска до моделите во кои едукативната функција е институционализирана преку специјализирана парламентарна единица, отколку до моделите засновани првенствено врз посебен изложбено-посетителски центар.

Ваквата организациска логика не е изолирана во компаративниот корпус. Во Парламентот на Црна Гора, на пример, Едукативниот центар функционира во рамките на Парламентарниот институт и реализира демократски работилници, симулации и други програми за деца и млади. Во полскиот Сејм, сродната функција ја извршува Биро за јавна комуникација (Bureau of Public Communication), организациска единица задолжена, меѓу другото, за организирање посети, промовирање на парламентаризмот и ширење знаења за парламентот. Овие случаи покажуваат дека организациското „сидро“ на парламентарната едукација може да има различни институционални називи и форми, поради што степенот на институционализација не може да се определува само според формалната ознака „центар“, туку според функциите, ресурсите и континуитетот на едукативната практика.

Во однос на инфраструктурната и педагошката димензија, македонскиот одговор наведува постоење на едукативен простор со капацитет од 30 места, опремен со аудио, видео, презентациска и преведувачка опрема, а посетите во рамките на едукативните активности вклучуваат и организирана обиколка на парламентарната зграда. Како дигитална компонента е наведена и виртуелната тура на Собранието. Интерактивната компонента е присутна преку програмите „Детски парламент“ и „Имам став!“, кои вклучуваат играње улоги, дебата, аргументација и симулација на парламентарно одлучување. Оттука, националниот случај не се сведува на посетителско-информативна функција, туку поврзува организациска структура, наменски едукативен простор, дигитален ресурс и интерактивни програмски формати.

Компаративното позиционирање, сепак, покажува разлики во степенот и формата на развиеност на одделните димензии. За разлика од случаи како австрискиот „Demokratikum“ или литванскиот центар за посетители, во Собранието не е воспоставена посебна изложбено-интерактивна инфраструктура наменета за самостојно посетителско искуство, со трајни изложби, интерактивни станици или повеќефункционални посетителски простори. Литванскиот модел, на пример, располага со посебна двокатна зграда со изложбени простори, простории за настани и содржини за деца, додека австрискиот центар користи 27 интерактивни медиумски станици. Ова упатува дека специјализираната просторна и изложбена компонента останува поограничена димензија на македонскиот модел, без тоа да значи отсуство на организациска или програмска институционализација.

Развој се забележува и кај активностите што се реализираат надвор од парламентарната зграда. Во одговорот на ЕCPRD 5558 од 2023 година е наведено дека теренските посети во училиштата во тој момент сè уште не биле воспоставени како редовна практика. Пошироката институционална практика подоцна ја проширува оваа

димензија преку „Парламентарниот караван – мобилен парламент за директна комуникација на пратениците со граѓаните“, предвиден во рамките на Отворен парламент како формат со едукативна, информативна и комуникациска компонента, наменет да го доближи Собранието до граѓаните надвор од неговата физичка локација. Во 2026 година Караванот е реализиран и во повеќе универзитетски средини, преку формати што вклучуваат непосредна комуникација меѓу пратениците и студентите, дискусија и други интерактивни елементи. Овие активности не се третираат како доказ за ефект врз политичките ставови на учесниците, туку како индикатор дека институционалниот досег постепено се проширува од модел во кој целните групи претежно доаѓаат во Собранието кон модел што вклучува и организирани форми на јавен ангажман надвор од парламентарната зграда.

Оттука, во рамките на X1, македонскиот случај покажува **организациска институционализација на парламентарната едукативна функција, проследена со повеќе програмски и интерактивни елементи, дигитална компонента и проширување на теренскиот досег, но со поограничена специјализирана посетителска инфраструктура во споредба со дел од центрите идентификувани во компаративниот корпус**. Овој наод дополнително покажува дека степенот на институционализација не може да се сведе на бинарна поделба меѓу парламенти што имаат или немаат формален посетителски центар, туку произлегува од конкретната конфигурација на организациски структури, ресурси, програми и канали преку кои парламентот ја реализира својата едукативна функција. Подеталното типолошко позиционирање на националниот случај, врз основа на поширокиот корпус на едукативни практики, се разработува во потпоглавјето 5.7.

5.4. Програми за деца и млади

5.4.1. Програмско портфолио како концепт

Додека претходното потпоглавје ги разгледа центрите за посетители и едукативните единици како организациска и инфраструктурна основа на парламентарната едукација, ова потпоглавје ја поместува аналитичката перспектива кон **програмското портфолио**: кои конкретни програми парламентите ги развиваат за деца и млади, на кои целни групи им се обраќаат, како се организирани, колку се повторливи и институционално поддржани и преку кои механизми создаваат можности за политичко учење и непосредно запознавање со парламентарните правила и практики.

Програмското портфолио овде не се разбира како едноставен збир на активности. Аналитички е релевантна комбинацијата на различни формати и нивната меѓусебна поврзаност: организирани посети, семинари и работилници, симулации, младински и детски парламенти, натпревари, активности со наставници, дигитални ресурси и теренски формати. Во таа смисла, широко и постабилно портфолио може да укажува на повисок степен на институционализација на едукативната функција, особено кога програмите имаат јасен организациски носител, редовен календар, обезбедени ресурси и развиени едукативни материјали. Сепак, разновидноста сама по себе не се третира како доказ за поголем образовен ефект, туку како институционална карактеристика што треба да се разгледува заедно со дизајнот и содржината на конкретните програми.

Од аспект на теоретската рамка на дисертацијата, ваквите програми можат да создаваат можности за политичко учење на неколку поврзани нивоа. **Когнитивната димензија** се однесува на запознавањето со улогата на парламентот, претставничката демократија и процедурите на одлучување. **Компетенциската димензија** опфаќа

активности преку кои учесниците можат да практикуваат аргументација, јавно говорење, активно слушање, преговарање, тимска работа и формулирање ставови и предлози. **Ориентациската димензија** се однесува на потенцијалот на програмите да придонесат кон перцепцијата дека политичкиот процес е разбирлив и достапен и дека институцијата располага со канали преку кои младинскиот глас може да биде изразен. Последната димензија во ова истражување не се третира како директно измерена промена на политичките ставови или политичката ефикасност, туку како институционален потенцијал што се проценува преку карактеристиките на програмскиот дизајн.

ECPRD 3851 е особено погоден за ваква анализа бидејќи не се ограничува на прашањето дали парламентот располага со програма за деца или млади. Прашалникот бара податоци за целните групи, периодичноста, организацискиот носител, партнерствата, финансирањето, начинот на избор на темите и вклученоста на пратениците, но и за конкретниот исход од работата на учесниците и за тоа дали парламентот презема понатамошни активности во однос на тие резултати. На тој начин, корпусот овозможува програмите да се споредуваат не само според нивното постоење и формат, туку и според степенот на организациска поддршка, интерактивноста и постоењето институционална трага по завршувањето на активностата.

Како референтна точка на самиот прашалник служи португалскиот Младински парламент, организиран како повеќефазна програма што се реализира во текот на учебната година во соработка со образовните институции и вклучува дебати во училиштата, избори, училишни и регионални сесии и завршна национална сесија во парламентот. Неговото значење за ова истражување не е во тоа да функционира како нормативен „идеален модел“, туку како почетна референтна конструкција во однос на која ECPRD 3851 ја прави видлива значителната разновидност на организациските и програмските решенија во различни парламенти.

Оттука, анализата на ECPRD 3851 во следните потпоглавја е насочена кон три меѓусебно поврзани прашања: **какви формати сочинуваат парламентарното програмско портфолио; како тие се организациски и ресурсно институционализирани; и дали програмите создаваат конкретни исходи и механизми за понатамошно постапување и повратна информација.** Првите две димензии се непосредно релевантни за X1, додека последната овозможува да се испита X2 преку индиректни институционални показатели на потенцијалот за надворешна политичка ефикасност, без од нив да се изведува тврдење за непосредна или долгорочна промена на политичките ставови на учесниците.

5.4.2. Формати на програмското портфолио

Одговорите во ECPRD 3851 покажуваат значителна разновидност во начинот на кој парламентите ги организираат едукативните активности за деца и млади. Во дел од случаите постои една препознатлива носечка програма, додека во други е развиено пошироко портфолио што комбинира посети, работилници, симулации, натпревари, активности со наставници и дигитални ресурси. Германскиот Бундестаг, на пример, во истиот институционален систем комбинира посети приспособени на различни возрастни групи, кратки и целодневни симулации, тематски семинари и програми што вклучуваат средби со пратеници. Ваквата разновидност покажува дека аналитички е покорисно програмите да се разгледуваат како портфолио од меѓусебно поврзани формати, отколку секоја активност да се третира изолирано.

- **Организираны посети и тури со водич – непосреден институционален контакт**

Посетата на парламентарната зграда претставува еден од основните формати на парламентарната едукација, но корпусот покажува значителни разлики во нејзиниот педагошки дизајн. Таа може да остане на ниво на запознавање со просторот и основните функции на институцијата, но може и да биде надградена со задачи, дискусии, гласање или други интерактивни елементи. Особено јасен пример е израелскиот Кнесет, каде програмите се приспособуваат според возраста, а поголемиот дел од посетите подразбираат претходна подготовка во училиштето со материјали доставени до наставникот и во дел од случаите, активности по посетата. Кај помладите ученици посетата вклучува игри и воведување во основни демократски поими, додека повозрасните учесници практикуваат елементи на изборен и законодавен процес. Така, аналитичкото значење на посетата не произлегува само од физичкиот контакт со парламентот, туку од степенот во кој тој контакт е педагошки структуриран.

- **Семинари и работилници – продлабочување на когнитивната и компетенциската димензија**

Семинарите и работилниците овозможуваат едукативната активност да се помести од основно информирање кон подетално разбирање и активно разработување на парламентарни и демократски теми. Во германскиот случај, на пример, различни возрасни групи учествуваат во полудневни програми што комбинираат посета, квизови и кај повозрасните ученици, разговор со пратеник, а се организираат и посебни тематски семинари. Аналитички, овие формати се релевантни затоа што овозможуваат континуум меѓу пренесување знаење и практикување на демократски компетенции, без притоа секоја работилница нужно да претставува симулација на парламентарна постапка.

- **Симулациски елементи – учење преку практикување институционални улоги**

Симулациите се поинтензивна форма на политичко учење затоа што учесниците не остануваат само приматели на информации, туку преземаат улоги и практикуваат делови од парламентарниот процес. ECPRD 3851 покажува широк распон – од кратки симулации вградени во посетата до повеќедневни програми на законодавен процес. Германскиот Бундестаг, на пример, пријавува и 45-минутна симулација на пленарна седница и целодневни и повеќедневни симулации во кои учесниците преземаат фиктивни парламентарни улоги. Италијанскиот Сенат, пак, преку програмата „Еден ден во Сенатот“ (*Un giorno in Senato*) бара од учениците претходно да изработат предлог-закон, а изб. Pew Research Center раните групи потоа го дебатираат во комисијска просторија и се среќаваат со сенатори и парламентарни службеници. Во рамките на ова истражување, ваквите формати се третираат како институционално создадени можности за практикување на аргументација, преговарање и процедурално одлучување, а не како директен доказ дека учеството само по себе ја менува политичката ефикасност.

- **Натпревари и носечки периодични програми – повторливост и институционална видливост**

Во дел од парламентите, едукативното портфолио вклучува периодични натпревари, ученички парламенти или други носечки програми што се повторуваат во рамките на учебната година или во подолги циклуси. Италијанскиот Сенат, на пример, реализира повеќе програми приспособени на различни образовни нивоа: учениците можат да подготвуваат сопствени предлог-закопи, да разработуваат прашања од областа на човековите права или да создаваат мултимедијални производи поврзани со уставни теми, а програмите се повторуваат секоја учебна година. Аналитичката важност на ваквата периодичност е во тоа што едукативната активност добива предвидливост и

континуитет, што е релевантно за проценката на степенот на институционализација во рамките на X1.

- **Програми со наставници и образовни институции – поврзување со формалното образование**

Посебен формат претставуваат активностите што не се насочени само кон учениците, туку го вклучуваат наставникот и образовниот систем како посредници на парламентарното учење. Ирскиот парламент, на пример, наведува развој на наставни материјали во соработка со наставнички организации и професионален развој на наставници, паралелно со училишни посети, симулирани дебати и други активности за ученици. Израелскиот пример дополнително покажува дека наставникот може да има важна улога и во подготовката и во обработката на парламентарното искуство пред и по посетата. Овие практики се аналитички значајни затоа што ја прошируваат парламентарната едукација надвор од еднократниот институционален контакт и создаваат можност таа да биде поврзана со поширокиот образовен процес.

- **Дигитални, дистанциски и теренски компоненти – проширување на досегот**

Дел од програмските портфолија вклучуваат и формати што овозможуваат политичкото учење да се одвива надвор од непосредната физичка посета на парламентот. Во Канада, на пример, Модел-парламентот е развиен како онлајн ресурс преку кој наставниците добиваат материјали, сценарија и активности за симулирање на законодавната постапка во училиница. Ирскиот парламент наведува и видеоконференции со претседателот на домот, покрај материјалите и активностите во парламентот. Во Хрватска, пак, подготовката за симулираната пленарна седница вклучува и работа со училиштата пред завршната парламентарна активност. Ваквите компоненти може да го прошируваат географскиот и образовниот досег на парламентарната едукација, но нивното присуство се третира како карактеристика на програмскиот дизајн, а не како автоматски показател за поголем ефект.

Разграничувањето на овие формати има првенствено аналитичка функција. Во практиката тие често се преклопуваат: една програма може истовремено да вклучува подготовка во училиштето, дигитални материјали, посета на парламентот, работилница, симулација и производство на конкретен исход. Токму **начинот на кој различните формати се комбинираат во стабилно програмско портфолио** е релевантен за X1. Оттука, анализата не претпоставува хиерархија според која еден формат е по дефиниција „подобар“ од друг, туку испитува колку програмските решенија се разновидни, повторливи и организациски поддржани и какви можности за политичко учење создаваат.

5.4.2.1. Организациски и ресурсни модели

Една од аналитички значајните димензии на ECPRD 3851 е организациската поставеност на програмите: кој ја презема одговорноста за нивното планирање и реализација, дали постојат институционализирани партнерства и на кој начин се обезбедуваат потребните ресурси. Одговорите покажуваат различни комбинации на парламентарни служби, образовни институции, министерства и граѓански или младински организации. Врз основа на овие разлики, за потребите на компаративната анализа може да се разграничат три основни организациски модели. Тие имаат аналитичка, а не строго класификациска функција, бидејќи поединечни програми можат да содржат карактеристики на повеќе од еден модел.

1. Внатрешно-воден модел – парламентот како главен организациски носител

Во првиот модел, главната одговорност за програмата ја има парламентарната администрација, најчесто преку специјализирана служба за едукација, комуникација или посетители. Парламентот го определува програмскиот дизајн, обезбедува кадар и инфраструктура и целосно или во најголем дел го финансира спроведувањето. Данскиот Младински парламент, на пример, се реализира без надворешни партнери и се финансира од парламентот, додека паралелната програма Училишни избори се организира во партнерство со Министерството за образование и Данскиот младински совет, што покажува дека дури и во рамките на еден парламент можат да коегзистираат различни организациски решенија. Во германскиот Бундестаг, концептот и организацијата на широкото портфолио за млади се во надлежност на Службата за посетители, а програмите располагаат и со посебна буџетска ставка, иако за дел од посложените симулации се користи поддршка од специјализирана надворешна агенција.

Овој модел е релевантен за Х1 затоа што јасно го идентификува парламентот како институционален носител на едукативната функција. Сепак, самото постоење на внатрешна служба или буџет не се третира како доказ за повисок квалитет или ефект на програмите; аналитички се разгледува дали таквата организациска поддршка е придружена со континуитет, разновидност на формати, развиени материјали и други елементи предвидени во кодирачката рамка.

2. Партнерски модел – парламентот и образовни или други јавни институции како заеднички носители

Вториот модел се заснова на поделена организациска одговорност меѓу парламентот и институции од образовниот или поширокиот јавен систем. Хрватската симулирана пленарна седница за средношколци претставува јасен пример: програмата ја организира парламентарната Служба за граѓани во соработка со Агенцијата за образование и обука на наставници, која настапува во име на ресорното министерство. Партнерите заеднички учествуваат во организацијата, изборот на темата и финансирањето, додека подготовката опфаќа и работа со училиштата пред завршната симулирана седница. Слично, Италијанскиот сенат има стабилно партнерство со Министерството за образование, а за одделни програми се вклучуваат и Домот на пратениците и други партнери; трошоците зависно од програмата ги покрива Сенатот самостојно или заеднички со партнерските институции.

Ваквата поставеност е особено релевантна за поврзувањето на парламентарната едукација со формалниот образовен систем. Партнерството може да овозможи подготовката, наставните материјали и реализацијата да се прошируваат надвор од парламентарната зграда и да се интегрираат со училишните активности. Сепак, во ова истражување самото постоење партнерство не се третира како индикатор за повисок степен на институционализација; релевантни се неговата стабилност, распределбата на одговорностите и степенот во кој програмата има континуитет и институционална поддршка.

3. Надворешно-воден модел со парламентарна поддршка

Во третиот модел, основната иницијатива и значителен дел од организацијата се наоѓаат надвор од парламентот, додека парламентарната институција обезбедува простор, логистичка поддршка, пристап до парламентарните процедури или контакт со пратениците. Словенечкиот Детски парламент, на пример, се организира на иницијатива на Здружението на пријатели на младите, кое е одговорно за пошироката програма, додека Националното собрание обезбедува парламентарен простор, логистичка поддршка и учество на пратениците. Програмата опфаќа повеќе од 200 основни училишта, а темите се развиваат низ дебати што започнуваат на училишно ниво. Сроден образец е присутен и во Грузија, каде парламентот нема сопствена програма од овој тип,

но на младинска невладина организација ѝ овозможува користење на комисииските простории и пленарната сала, како и средби и дебати со пратеници.

Овој модел покажува дека парламентарното учење може да се одвива и без парламентот да биде непосреден организатор на целата програма. Во аналитичка смисла, затоа е важно да се разликува институционалната поддршка од непосредната организациска одговорност за програмата: обезбедувањето простор и пристап до пратениците создава парламентарна компонента, но не е идентично со постоење трајна парламентарна структура што ја планира и спроведува програмата.

Компаративно гледано, трите модели покажуваат дека институционализацијата на парламентарната едукација може да се постигнува преку различни организациски конфигурации. Поради тоа, анализата не претпоставува дека внатрешно-водениот модел е по дефиниција „подобар“ од партнерскиот или надворешно-водениот модел. Во контекст на X1, релевантно е дали конкретната организациска поставеност обезбедува **јасен носител, континуитет, предвидливи ресурси и можност за повторливо спроведување на програмите**, и дали овие карактеристики во корпусот се поврзуваат со поразновидни и поинтерактивни програмски формати.

5.4.3. Исходи и понатамошно постапување

Една од аналитички најзначајните разлики меѓу програмите опфатени со ECPRD 3851 се однесува на тоа дали учеството на децата и младите завршува со самата едукативна активност или создава конкретен резултат што на некаков начин продолжува да се движи низ институционалната средина. Прашалникот експлицитно бара податоци и за **исходот од работата на учесниците (output)** и за начинот на кој парламентот **понатаму постапува со тие резултати (follow-up)**. Овие две димензии треба да се разграничат: постоењето конкретен продукт не значи дека автоматски постои и институционално понатамошно постапување.

Конкретниот исход може да има различни форми: предлог, препорака, декларација, извештај, предлог-закон, резултат од гласање или друг структуриран продукт на учесниците. Но од аспект на X2, посебно значење има прашањето **што се случува со тој продукт по завршувањето на програмата**. Во ова истражување, под понатамошно постапување и повратна информација (*follow-up/feedback*) не се подразбира педагошката повратна информација што учесниците ја добиваат за сопствената изведба, туку постоењето видлива институционална патека преку која нивниот резултат се објавува, доставува, разгледува или добива одговор од парламентарен или друг релевантен институционален актер.

Корпусот покажува дека овие механизми можат аналитички да се распоредат на неколку нивоа. На основното ниво, програмата може да има **нема или да има само симулиран исход**, без понатамошна институционална трага. Германскиот Бундестаг, на пример, експлицитно наведува дека целта на неговите симулации не е учесниците да подготвуваат вистински предлози за парламентот, туку преку различни методи да го разберат неговото функционирање; резултатите од симулациите се фиктивни. Ова е важна методолошка нијанса: отсуството на понатамошно постапување не претставува нужно слабост ако програмата јасно се дефинира како едукативна симулација.

Следното ниво се јавува кога постои **конкретен исход, но без последователно институционално разгледување**. Данскиот Младински парламент, на пример, произведува предлог-закони што му се предаваат на премиерот, но во одговорот експлицитно се наведува дека не постои понатамошно постапување. Слично, во поранешните програми на полскиот Сенат резултатите од гласањето понекогаш биле предавани на претседателот на Сенатот, но без понатамошни последици. Овие случаи

јасно ја покажуваат аналитичката разлика меѓу **создавање младински продукт и институционално продолжување на неговиот пат.**

На повисоко ниво се наоѓаат модели во кои резултатите **систематски се дистрибуираат до парламентарни или други релевантни институции**, иако без задолжително формално разгледување или одговор. Во Финска, извештајот од Младинскиот парламент ги опфаќа пленарната сесија и активностите на училишните клубови, записникот се доставува до сите пратеници, а материјалите се категоризираат и се испраќаат до институции како Народниот правобранител за деца, Националната агенција за образование и младински организации. Во латвиската Сасеима, усвоените декларации на Младинскиот парламент се доставуваат до пратениците за информирање и можат да бидат користени во нивната понатамошна работа. Тука веќе постои препознатлива институционална трага, но од самите одговори не може да се заклучи дека секој младински предлог задолжително добива формален одговор.

Најизразената форма во корпусот се појавува кога е воспоставена **структурирана патека за понатамошно разгледување или институционален одговор**. Европскиот младински настан (EYE), на пример, ги систематизира идеите на учесниците во извештај што се доставува до сите европратеници, а избрани идеи потоа се дискутираат на последователни младински сослушувања во парламентарните комисии. Во Швајцарија, предлозите усвоени на Младинската сесија му се предаваат на претседателот на Националниот совет, се разгледуваат во рамките на парламентарните сесии, а посебна младинска група по завршувањето на сесијата го следи нивниот понатамошен пат и застапува за нив во парламентот. Британскиот Младински избран комитет претставува сроден пример на институционален одговор: извештајот од неговата истрага за телесната слика бил проследен со формален одговор на Владата, а двата документа биле објавени преку парламентот.

Францускиот Детски парламент покажува и поретка, поинтензивна можност: дел од предлозите усвоени од децата биле преземени од пратеници како вистински законски предлози, а некои подоцна станале закони. Овој пример не треба да се третира како очекуван исход на парламентарните едукативни програми, туку како илустрација дека во одредени институционални конфигурации може да се воспостави и непосредна врска меѓу младинскиот продукт и формалниот законодавен процес.

Овие разлики се особено релевантни за X2. Хипотезата не претпоставува дека постоењето конкретен исход или механизам за понатамошно постапување директно ја зголемува надворешната политичка ефикасност на учесниците. Наместо тоа, **output и follow-up/feedback се третираат како индиректни институционални показатели за потенцијалот на програмата да покаже дека изразениот младински глас може да добие видлива институционална трага**. Колку е таа трага појасна — од објавување и доставување, преку институционално разгледување, до повратен одговор — толку е појасен и институционалниот сигнал дека учеството не завршува нужно со завршувањето на самата едукативна активност.

Истовремено, корпусот укажува и на потребата од јасно разграничување меѓу **симулирано учество и реално политичко влијание**. Особено поучлив е норвешкиот случај: младинскиот парламент од 2013 година бил критикуван затоа што кај учесниците создавал очекувања за реално политичко влијание што програмата фактички не го обезбедувала. Подоцнежните препораки биле насочени кон појасно едукативно конципирање на програмата како работилница за демократија, наместо како имитација што може да создаде впечаток на вистинско институционално учество. Овој пример дополнително ја потврдува потребата механизмите за понатамошно постапување да се анализираат не само според нивното постоење, туку и според тоа колку јасно на учесниците им е комунициран нивниот институционален статус.

5.4.4. Инклузивност, достапност и досег

Покрај организациската поставеност и програмскиот дизајн, важна димензија на парламентарната едукација е и прашањето **кој реално може да пристапи до програмите и под кои услови**. ЕCPRD 3851 не содржи посебен сет прашања за инклузивноста и пристапноста, поради што корпусот не овозможува целосна и стандардизирана споредба на парламентите според оваа димензија. Сепак, дел од националните одговори содржат релевантни информации за јазичната достапност, географскиот опфат, начинот на селекција на учесниците и покривањето на трошоците за учество. Поради тоа, овие елементи во анализата се користат како **дополнителни квалитативни показатели**, а отсуството на информација не се толкува како отсуство на конкретна практика.

Еден аспект е **јазичната и возрастната достапност**. Кнесетот, на пример, наведува дека неговите програми за деца и млади се приспособени на различни возрастни групи од 5 до 18 години и се достапни на хебрејски и арапски јазик. Овој пример покажува дека достапноста не се однесува само на физичката можност за посета, туку и на приспособувањето на содржината кон различни групи учесници. Сепак, бидејќи ЕCPRD 3851 не поставува систематско прашање за јазичната достапност, ваквата практика не може да се користи за рангирање или непосредна споредба со парламентите што во своите одговори едноставно не доставиле такви информации.

Втора значајна димензија е **географскиот досег**. Португалскиот Младински парламент е структуриран така што училишта од континенталниот дел на земјата, автономните региони и прекуокеанските изборни единици можат да се вклучат во повеќефазниот процес, кој започнува во училиштата, продолжува на регионално ниво и завршува со национална сесија во парламентот. Норвешкиот пример, иако се однесува на претходни пилот-програми, исто така покажува настојување кон територијална застапеност преку учесници избрани од различни окрузи. Овие модели покажуваат дека географскиот досег може да биде вграден во самиот механизам на селекција и организација на програмата, наместо да зависи исклучиво од способноста на поединечно училиште да организира посета на главниот град.

Со географската достапност непосредно е поврзана и **финансиската и логистичката димензија на учеството**. Португалскиот парламент ги покрива транспортот, храната и сместувањето за учесниците на националната сесија, додека дел од трошоците на регионално ниво ги покриваат партнерските институции. Во канадските примери се среќаваат слични механизми: Модел-парламентот на Онтарио ги покрива транспортните трошоци за учесници што живеат на повеќе од 50 километри од Торонто, додека програмата „Пратеник за еден ден“ во Алберта ги покрива патните трошоци, сместувањето и оброците. Ваквите решенија се релевантни бидејќи трошоците за патување и престој можат фактички да влијаат врз можноста младите од подалечните средини да учествуваат во програми концентрирани во парламентарниот центар.

Националниот одговор од 2018 година нуди корисен контраст. Програмата Детски парламент била наменета за ученици од целата држава и учеството било бесплатно, со обезбедени едукативни материјали, оброк и освежување, но транспортните трошоци до и од местото на одржување ги покривале самите учесници. Овој пример покажува зошто формалната отвореност на една програма и нејзината фактичка достапност не мора целосно да се совпаѓаат: националниот опфат може да биде програмска цел, додека логистичките и финансиските услови сепак да влијаат врз можноста за учество на различни групи.

Во однос на **пристапноста за лица со попреченост и други специфични потреби**, ЕCPRD 3851 не обезбедува доволно систематски податоци за да се изведе

валидна компаративна оценка. Поради тоа, оваа димензија не се кодира како да е подеднакво измерена кај сите случаи. Нејзината важност останува релевантна за пошироката анализа на парламентарната едукација, но конкретните споредби треба да се темелат само на корпусите или институционалните извори во кои таквите податоци експлицитно се наведени.

Оттука, инклузивноста, достапноста и досегот во анализата на ECPRD 3851 не се третираат како самостојна скала на „развиеност“ на парламентите. Тие служат како дополнителна димензија преку која се проценува **до кој степен институционално организираниите програми создаваат реални можности за учество на различни групи млади**. Оваа димензија ја дополнува X1, бидејќи институционализацијата не се изразува само преку бројот и разновидноста на програмите, туку и преку организациските и ресурсните решенија што го прошируваат или ограничуваат нивниот досег.

5.4.5. Национален случај: програмско портфолио на Собранието

Одговорот на Собранието на Република Македонија на ECPRD 3851 од 2018 година покажува дека уште во тој период едукативната функција била организациски концентрирана во Одделението за едукација и комуникација при Парламентарниот институт. Одделението било одговорно за реализација на повеќе активности за различни целни групи, меѓу кои еднодневните семинари „Демократијата и Собранието“ за ученици од основното и средното образование, едукативен семинар за студенти и новововедениот Детски парламент. Во истиот одговор се најавува и воведување на симулациската програма „Имам став!“, како адаптација на модел применуван во швајцарскиот парламент. Оттука, ECPRD 3851 го регистрира националниот случај во релативно рана фаза на развој на портфолиото, но веќе со јасно определен организациски носител и со повеќе различни едукативни формати.

Во однос на организациските модели разгледани во 5.4.2.1, националниот случај најсоодветно може да се определи како **внатрешно-воден модел со развиена партнерска компонента**. Парламентарниот институт, преку Одделението за едукација и комуникација, ја има основната организациска одговорност за планирањето и спроведувањето на едукативните активности, додека нивниот развој и реализација во одредени сегменти се надополнуваат преку соработка со меѓународни и други партнерски организации. Таквата соработка може да опфаќа финансиска, експертска, методолошка и програмска поддршка, без притоа да се менува основниот карактер на моделот како институционално воден од Собранието.

Во рамките на вака поставеното програмско портфолио, Детскиот парламент претставува илустративен пример за комбинирање различни едукативни формати во рамките на една активност. Според одговорот од 2018 година, програмата вклучувала организирана посета на зградата на Собранието, аудиовизуелна содржина за законодавната постапка, средба и дискусија со пратеници, играње улоги и групна креативна работа. Била наменета за ученици од деветто одделение од различни делови на државата и во тој период се реализирала двапати годишно, со намера нејзината периодичност понатаму да се зголемува. Овој пример покажува дека програмското портфолио не мора да се состои исклучиво од целосно одвоени активности: поединечна програма може да поврзува информативни, интерактивни и симулациски компоненти и на тој начин да создава повеќеслојно едукативно искуство.

Од аспект на X1, македонскиот одговор е релевантен затоа што покажува врска меѓу постоењето јасна организациска структура и постепено проширување на програмското портфолио. Сепак, од самиот документ од 2018 година не може да се

изведе заклучок за долгорочниот ефект на овие активности врз политичките ставови или политичката култура на учесниците. Она што може да се утврди е постоење институционализирана основа за повторливи едукативни активности, со различни целни групи и со интерактивни елементи што создаваат можности за политичко учење.

Националниот случај е особено интересен и во однос на X2. Во рамките на Детскиот парламент, учениците дискутирале и гласале во симулиран процес, формулирале пораки и други креативни продукти и непосредно ги изнесувале своите ставови пред пратеници. Во одговорот се наведува и намера резултатите од гласањето и создадените продукти да бидат доставени до генералниот секретар и до пратениците. Сепак, документот не наведува постоење на формализирана постапка преку која тие резултати потоа задолжително се разгледуваат или преку која учесниците добиваат институционална повратна информација. Во рамките на аналитичката скала применета во ова истражување, затоа станува збор за **видлив младински исход и предвидено институционално доставување, но не и за документирана структурирана патека на понатамошно постапување.**

Токму ова разграничување е важно за компаративното позиционирање. За разлика од случаите во кои младинскиот продукт останува целосно во рамките на симулацијата, националниот модел предвидува негово доставување до институционални актери. Но, во споредба со моделите како ЕУЕ на Европскиот парламент или швајцарската Младинска сесија, каде постојат појасни последователни механизми за разгледување, националниот случај покажува простор за понатамошно формализирање на оваа институционална трага. ЕУЕ предвидува доставување на извештајот до сите европратеници и последователни сослушувања во комисии, додека во Швајцарија младинските предлози се разгледуваат во парламентарни сесии и нивниот понатамошен пат го следи посебна младинска група.

Гледано развојно, одговорот од 2018 година претставува значајна **почетна институционална точка**: во него веќе се видливи организациски носител, повеќе целни групи, различни едукативни формати и почетоци на интерактивни и симулациски активности. Подоцнежното проширување на портфолиото, неговиот обем, евалуациските механизми и современата позиција на националниот случај се анализираат подетално во 5.7. На ова место, ECPRD 3851 е важен пред сè затоа што овозможува националниот случај да се постави во иста компаративна рамка со другите парламенти и истовремено да се утврди неговата развојна основа.

5.4.6. Премин кон поинтензивни модели на учество

Анализата на програмското портфолио покажува дека парламентарната едукација опфаќа различни степени на активно вклучување на учесниците. Во информативните и посетителските формати младите првенствено се запознаваат со институцијата и нејзините функции, додека кај интерактивните програми нивната улога постепено се проширува преку дискусија, аргументација, преземање институционални улоги и учество во структуриран процес на одлучување. Во оваа смисла, „интензитетот на учество“ не претставува оценка на квалитетот на програмата, туку аналитичка димензија што го означува степенот до кој учесникот преминува од примател на информации кон активен учесник во едукативно моделирана демократска практика.

Во рамките на таквиот континуум, симулациите и младинските парламенти заслужуваат посебна анализа. Симулациските формати овозможуваат младите да практикуваат парламентарни улоги, правила и процедури и затоа се особено релевантни за искусственото учење и развојот на демократски компетенции. Младинските парламенти и сродните формати, пак, можат дополнително да создадат простор за

структурирано формулирање на младински ставови, препораки или други конкретни исходи, со можност тие да добијат и понатамошна институционална трага. Сепак, ниту едниот ниту другиот формат сам по себе не претставува доказ за промена на политичките ставови или политичката ефикасност; нивниот потенцијал зависи од конкретниот програмски дизајн и од механизмите што ја придружуваат активноста.

Оттука, ECPRD 3851 овозможува широка слика за програмските портфолија, додека следните два корпуса овозможуваат подетална анализа на формати со поизразена активна улога на младите. Во 5.5 анализата се насочува кон парламентарните симулации и учењето преку улоги врз основа на ECPRD 4147, со фокус на нивниот дизајн и педагошките механизми. Потоа, во 5.6, ECPRD 6013 се користи за анализа на младинските парламенти и сродните форми на структурирано младинско учество, со посебно внимание на нивните исходи и механизмите за понатамошно постапување и повратна информација.

5.5. Парламентарни симулации и role-play програми

5.5.1. Концептуална улога

Парламентарните симулации и програмите со играње улоги (*role-play*) претставуваат интерактивна форма на парламентарна едукација во која учесниците не се ограничени на примање информации за институцијата, туку преземаат улоги и практикуваат елементи од парламентарните правила, процедури и процеси на одлучување. Во зависност од програмскиот дизајн, тоа може да вклучува работа во политички (партиски) групи или комисии, формулирање и образложување ставови, преговарање, предлагање измени, дебата и гласање. На тој начин, симулацијата ја пренесува парламентарната постапка од ниво на објаснување во структурирано искуство и ја поврзува парламентарната едукација со принципот на искуствено учење (*learning by doing*).

Од перспектива на политичката социјализација, значењето на овој формат произлегува од неговата способност да ги поврзе когнитивната и компетенциската димензија на политичкото учење. Учесниците можат истовремено да се запознаваат со функциите на парламентот, улогата на пратениците, работата на комисиите и логиката на законодавната постапка и да практикуваат вештини релевантни за демократското учество: аргументација, јавно изразување, активно слушање, почитување процедура, соочување со различни позиции, преговарање и донесување колективна одлука. Институционалните правила, оттука, не се само предмет на информација, туку стануваат дел од активност во која учесникот треба да постапува во нивните рамки.

Особено релевантна за теоретската рамка на ова истражување е врската меѓу ваквото практикување и внатрешната политичка ефикасност. Внатрешната политичка ефикасност се однесува на перцепцијата на поединецот дека располага со знаење и способности потребни за разбирање и учество во политичкиот процес. Симулациите создаваат услови за практикување токму на компетенции што се концептуално поврзани со оваа димензија: разбирање на процедурата, формулирање став, јавно образложување, преземање институционална улога и учество во процес на колективно одлучување. Меѓутоа, од самото постоење или учество во симулациска програма не може да се заклучи дека внатрешната политичка ефикасност кај учесниците фактички и трајно се зголемила. За таков заклучок би биле потребни непосредни емпириски мерења на промената кај учесниците.

Врската со надворешната политичка ефикасност е уште поиндиректна. Симулацијата по својата природа репродуцира или поедноставува институционален процес, но не создава нужно реална можност за влијание врз одлучувањето. Затоа е аналитички важно да се разликува **учеството во симулирана постапка од реалното институционално учество**. Контактот со пратеници, можноста за поставување прашања или постоењето институционална реакција на резултатите од активноста можат дополнително да сигнализираат отвореност на парламентот, но тие претставуваат одделна димензија од самата симулација. Ова разграничување е особено важно за да не се изедначат педагошката автентичност на симулацијата и реалното политичко влијание на учесниците.

Од аспект на демократската политичка култура, симулациите се релевантни затоа што создаваат организирани можности за практично запознавање со начинот на кој демократските институции го структурираат несогласувањето. Правилата на говорење и гласање, ограничувањата на времето, потребата од образложување на позициите и (во дел од форматите), барањето мнозинство или компромис ја претставуваат демократијата како процес во кој конфликтот меѓу различни интереси и ставови се обработува преку однапред утврдени процедури. Во таа смисла, симулацијата може да создаде услови за практикување демократски компетенции и за подобро разбирање на процедурната страна на демократијата, но не се третира како механизам што сам по себе произведува промена на демократската политичка култура.

Притоа, автентичноста на симулацијата не мора да подразбира буквално пресликување на актуелните политички односи. Една програма може да ја задржи реалната логика на парламентарната процедура, а истовремено да користи фиктивни партии, улоги или политички ситуации. Таквата комбинација овозможува институционалните механизми да се практикуваат во контролирана едукативна средина, без нужно да се репродуцираат конкретните партиски поделби од реалниот политички процес. Како што ќе покаже анализата на ECPRD 4147, токму односот меѓу **процедуралната реалистичност и политичката фикционализација** претставува една од важните компаративни димензии на симулациските модели.

Во продолжение, оваа концептуална рамка се применува врз одговорите од ECPRD 4147 – *Role-play games as a tool for political engagement by parliaments*. Прашалникот овозможува споредба на видовите симулации, целните групи, времетраењето, просторот во кој се реализираат, степенот на поврзаност со реалната парламентарна постапка, организацискиот носител и финансиската поддршка. Бидејќи ECPRD 4147 не содржи стандардирани прашања за исходите, понатамошното постапување или повратната информација, овие елементи во ова потпоглавје се разгледуваат само кога се експлицитно наведени во одделни национални одговори, а нивната систематска анализа останува првенствено поврзана со корпусите во кои тие се директно опфатени.

5.5.2. Формати и распространетост

Одговорите во рамките на ECPRD 4147 покажуваат дека симулациите и програмите со играње улоги се присутни во различни парламентарни контексти, но не претставуваат униформна ниту универзална практика. Дополнително, самите парламентарни администрации не го користат поимот *role-play* на целосно ист начин: дел од нив експлицитно идентификуваат посебна симулациска програма, додека други формално одговараат дека немаат таква програма, но потоа опишуваат активности што содржат елементи на симулација, дебата, преземање улоги или моделирање на парламентарна постапка. Шпанскиот Конгрес на пратениците, на пример, наведува дека

не нуди *role-play* програми во потесна смисла, но истовремено опишува помали симулации и дебатни формати за ученици и студенти. Поради тоа, распространетоста во ова истражување не се сведува на едноставна бинарна поделба „има/нема симулација“, туку се анализира преку конкретните карактеристики на активностите.

Врз основа на нивниот дизајн и степенот на опфат на парламентарниот процес, во корпусот можат аналитички да се разграничат четири пошироки формати. Овие категории не се меѓусебно исклучиви и поединечна програма може да комбинира карактеристики од повеќе од еден формат.

- **Кратки симулациски компоненти во рамките на посетителска или едукативна програма**

Во првиот формат, играњето улоги претставува интерактивна компонента на поширока посета или работилница, а не самостојна повеќефазна програма. Особено илустративен е Кнесетот, каде активностите се приспособуваат на возраста: кај помалите деца се користат поедноставени улоги, додека средношколците, војниците и студентите симулираат комисијска расправа со улоги на пратеници, претседател на комисија, претставници на министерства и граѓански организации. Комисијската симулација трае околу 45 минути и е интегрирана во пошироката едукативна посета. Сроден образец се среќава во Естонија, каде во рамките на релативно кратка активност учениците се делат во парламентарни групи, подготвуваат тема, дебатираат и гласаат.

Овој формат покажува дека симулацијата не мора да биде програмски издвоена за да воведо активна компонента во парламентарното учење. Нејзината аналитичка специфичност е во тоа што практикувањето на улогите и процедурите се вградува во поширока информативна и посетителска структура.

- **Структурирани симулации на законодавниот и парламентарниот процес**

Вториот формат опфаќа поразвиени сценарија во кои учесниците минуваат низ повеќе фази на парламентарната постапка: работа во групи или комисии, разгледување предлог, преговарање, дебата и гласање. Данската програма „Политичар за еден ден“ (*Politician for a Day*), на пример, ги води учениците низ повеќе читања на фиктивни предлог-закони, работа во четири политички групи и процес што ја следи логиката на вистинската законодавна постапка. Исландскиот модел на сличен начин ги дели учесниците во фиктивни владејачки и опозициски групи кои разгледуваат предлог-закони и ја следат утврдената процедура до конечното гласање.

Германскиот Бундестаг претставува посложена варијанта на истиот образец. Во редовните симулации учесниците го следат законодавниот пат според правила засновани врз Деловникот на Бундестагот, додека во четиридневната програма „Млади и парламент“ (*Youth and Parliament*) се симулираат парламентарни групи, комисии и пленарни седници во услови што во значителна мера ја репродуцираат институционалната средина.

Овие програми не се разликуваат само по времетраењето, туку по **процесната комплексност**: учесникот не практикува една изолирана активност, туку следи повеќе поврзани фази на парламентарното одлучување.

- **Симулации на политичка конкуренција, избори и формирање мнозинство**

Во третата група, тежиштето не е исклучиво на законодавната постапка, туку и на политичката конкуренција што ѝ претходи или ја структурира. Програмите можат да вклучуваат формирање партии, изработка на позиции или манифести, изборна кампања, гласање, коалициско преговарање и формирање мнозинство. Во образовната понуда на Парламентот на Обединетото Кралство, на пример, играњето улоги опфаќа законодавство и дебатирање, но и изборна кампања, гласање и формирање влада. Во унгарските симулации, пак, кај дел од програмите учесниците однапред формираат

сопствени групи, создаваат партиски профили и подготвуваат предлог-закон, по што следуваат преговори и можност за формирање коалиција.

Овој формат е аналитички значаен затоа што ја проширува сликата за парламентот надвор од самата пленарна дебата. Учесниците се соочуваат и со логиката на различни интереси, мнозинство и опозиција, политичко преговарање и потребата колективната одлука да се произведе во услови на конкуренција.

▪ **Големи периодични симулации и формати блиски до младински парламент**

Четвртиот формат опфаќа годишни, двогодишни или други периодични програми со поголем број учесници, подолга подготовка и поформализирана институционална структура. Во Австрија, младинскиот и ученичкиот парламент симулираат законодавен процес преку парламентарни групи, комисии, прес-конференции и завршна пленарна седница, при што учесниците претходно се подготвуваат во училиштата. Грчкиот Младински парламент оди уште подалеку: подготовката е поврзана со активности во текот на учебната година, а програмата кулминира со петдневна сесија во парламентот, работа во групи и завршна пленарна презентација.

Овие случаи ја покажуваат и границата меѓу симулациската програма и младинскиот парламент. Во рамките на ECPRD 4147 тие се релевантни затоа што користат играње улоги и симулација како метод, но нивната поширока институционална структура, селекцијата на учесниците и можните исходи се разгледуваат подетално во 5.6.

Покрај овие формати, корпусот открива уште една важна компаративна димензија: **симулациската практика може да се разликува и меѓу двата дома (комори) на ист парламент**. Германија е особено илустративна. И Бундестагот и Бундесратот користат симулации, но нивниот дизајн ги одразува различните институционални функции на двете тела. Бундестагот се фокусира врз парламентарни групи, комисии, пленум и законодавно преговарање, додека симулацијата на Бундесратот ја репродуцира неговата специфична федерална структура, распределбата на гласовите и постапката преку која покраините учествуваат во федералното законодавство. Слична внатрешна варијација е видлива и во Италија, каде Домот на пратениците во одговорот на ECPRD 4147 не пријавува вакви програми, додека Сенатот опишува симулација во која учениците претходно подготвуваат предлог-закон и потоа го разгледуваат во симулирана комисијска седница. Наспроти тоа, во Обединетото Кралство едукативните и посетителските услуги се организирани заеднички за двете комори, па одговорот се однесува на парламентот како целина.

Овој наод ја потврдува оправданоста во компаративната анализа единицата на анализа да биде **парламентот или парламентарната комора**, зависно од институционалната организација и карактерот на достапниот одговор. Двodomноста сама по себе не произведува определен едукативен модел, но создава можност различни комори во ист политички систем да развиваат различни организациски и програмски решенија.

Конечно, една од најизразените попречни разлики во корпусот се однесува на степенот во кој симулацијата ја пресликува реалната политичка ситуација. Податоците покажуваат дека ова не треба да се третира како едноставна спротивност меѓу „реална“ и „фиктивна“ симулација. Чест е моделот на **процедурална реалистичност со политичка фикционализација**: вистинската логика на законодавната постапка, парламентарните улоги и процедуралните правила се задржуваат, додека имињата на партиите, пратениците или конкретните политички ситуации се фиктивни. Данскиот модел експлицитно користи фиктивни партии и предлог-закони, но реална законодавна

логика, а германскиот Бундестаг користи фиктивни политички групи и профили на пратеници во комбинација со процедури што се засноваат врз реалната парламентарна практика. Во Кнесетот, пак, институционалните ситуации во голема мера се засноваат врз реалноста, но идентитетите на пратениците намерно се фикционализираат за во симулацијата да не се внесуваат конкретни политички позиции.

Оттука, **повисокиот степен на буквално пресликување на актуелната политичка реалност не се третира како автоматски показател за повисок квалитет на симулацијата.** Аналитички порелевантно е дали програмата успева да ја зачува логиката на парламентарното одлучување и улогата на процедурата, а истовремено да создаде едукативна средина соодветна за возраста и целите на учењето. Токму затоа, односот меѓу процедуралната реалистичност и политичката фикционализација претставува една од централните димензии за понатамошното читање на симулациските модели.

Во следното потпоглавје анализата се задржува на три попрактични карактеристики што значително варираат во корпусот (**целните групи, времетраењето и просторот на реализација**) со цел да се утврди како различните институционални и програмски услови го обликуваат конкретниот формат на симулацијата.

5.5.2.1. Целни групи, времетраење и простор

Целните групи во ECPRD 4147 покажуваат значителна разновидност, иако најголем дел од симулациските формати се насочени кон ученици и млади лица. Особено застапени се адолесцентите од повисоките одделенија на основното и средното образование, што е разбирливо со оглед на когнитивната и процедуралната сложеност на парламентарната симулација. Сепак, корпусот не покажува единствена „соодветна“ возраст за примена на методот. Напротив, во дел од парламентите истиот основен принцип (учење преку преземање улоги) се приспособува на различни возрастни групи преку промена на сценариото, сложеноста на процедурата и очекуваната активност на учесниците.

Кнесетот претставува особено јасен пример за ваква возрастна диференцијација. Симулациските елементи се користат во едукативните посети од предучилишна возраст до средно образование, како и со војници и студенти. Кај најмладите учесници улогите се поедноставени и поврзани со лидерство и донесување правила, додека кај средношколците и студентите активноста се развива во симулирана комисијска расправа во која се преземаат улоги на пратеници, претседател на комисија, претставници на министерства и граѓански организации. Овој пример покажува дека возраста не ја определува употребливоста на симулацијата сама по себе, туку **степенот на сложеност на нејзиниот дизајн.**

Слична диференцијација се забележува и кога различни програми во рамките на ист парламент се насочуваат кон различни возрастни групи. Во Норвешка, на пример, програмата *Valget er ditt* е наменета за ученици на возраст од 13 до 16 години, додека *Demo* и *Regjeringskabalen* се насочени кон повозрасни средношколци од 15 до 19 години. Програмите истовремено се разликуваат и според сложеноста: од кратка симулација на формирање влада до повеќечасовни модели на парламентарно одлучување и изборна конкуренција. Оттука, целната група не треба да се анализира одвоено од програмскиот дизајн: возраста, содржината и сложеноста на улогите се меѓусебно поврзани карактеристики.

Значителна варијација постои и во **времметраењето**. На едниот крај се наоѓаат кратки симулациски сегменти што траат 20–45 минути и функционираат како интерактивен дел од поширока посета. Во Естонија, на пример, симулацијата на поделба

во парламентарни групи, кратка дебата и гласање трае околу 40–45 минути, додека во Кнесетот одделни изборни активности траат 20–30 минути, а симулираната комисијска седница околу 45 минути. На другиот крај се повеќечасовни, целодневни и повеќедневни програми. Данскиот „Политичар за еден ден“ трае три часа, дополнети со кратка организирана обиколка, додека редовната германска симулација трае шест до седум часа, а „Млади и парламент“ четири дена.

Оваа варијација упатува дека **времетраењето само по себе не е показател за квалитетот или образовниот потенцијал на програмата**. Кратка симулација може да има јасно дефинирана функција како активна компонента на посетата, додека подолгата програма овозможува повеќе фази, посложени улоги, преговарање и подлабока процесна репликација. Аналитички порелевантно е времетраењето да се разгледува заедно со бројот и сложеноста на фазите, подготовката на учесниците и целите на конкретниот формат. Дури и во рамките на ист парламент можат да коегзистираат различни временски модели, што покажува дека не станува збор за едноставна скала од „помалку“ кон „повеќе“ развиена симулација, туку за различни програмски решенија.

Третата димензија (**просторот на реализација**) открива две различни стратегии за создавање институционално автентично искуство. Првата се заснова на специјално дизајниран едукативен простор што репродуцира делови од парламентарната средина. Шведскиот Риксдаг располага со минијатурен парламент со пленарна сала, комисији и простории за пет политички групи, развиен специјално за Демократската работилница. Данскиот Фолкетинг користи сличен „мини-Фолкетинг“ со реплика на пленарната сала и простории за групи и комисији, а норвешките *Demo* и *Valget er ditt* се реализираат во специјално приспособени простории што репродуцираат повеќе елементи од парламентарната средина. Исландскиот парламент, исто така, располага со просторија специјално приспособена и претежно наменета за симулациската програма.

Втората стратегија се заснова на користење на **реалните парламентарни простории**. Во германската програма „Млади и парламент“ пленарната расправа се одржува во вистинската пленарна сала, а организаторите настојуваат состаноците на групите и комисиите да се одржуваат во просториите што вообичаено ги користат пратениците. Во Австрија младинските парламенти исто така се реализираат во комисијските и пленарните простории што се користат во реалниот парламентарен процес. Во други случаи, како Кипар, зависно од бројот на учесници се користат пленарната сала или комисијските простории.

Овие два просторни модела не треба да се поставуваат во хиерархиски однос. Реалната пленарна или комисијска сала обезбедува непосреден контакт со физичкиот простор во кој се одвива парламентарното одлучување и може да ја засили институционалната автентичност на искуството. Специјализираниот едукативен простор, од друга страна, може да овозможи поголема програмска предвидливост, почеста употреба и техничко приспособување на просторот кон потребите на симулацијата. Шведскиот пример е особено индикативен во оваа смисла: специјализираниот простор е поврзан со реализација на шеснаесет сесии неделно, што покажува како инфраструктурата може да поддржи висока повторливост на програмата.

Просторот, сепак, не е само физичка сценографија. Неговото значење зависи од тоа дали е функционално поврзан со сценариото, улогите и процедурите на активноста. Минијатурна пленарна сала без структурирана постапка не создава сама по себе политичко учење, исто како што симулацијата во обична училница не мора да има помал образовен потенцијал доколку сценариото и правилата се соодветно развиени. Затоа просторната автентичност во ова истражување се третира како **ресурс на програмскиот дизајн**, а не како независен показател за неговиот квалитет.

Во целина, анализата на целните групи, времетраењето и просторот дополнително потврдува дека симулациските програми не можат да се споредуваат преку една единствена димензија. Возрасното приспособување, времето предвидено за активноста и расположливата инфраструктура го определуваат обемот во кој може да се развие конкретното сценарио, но ниту една од овие карактеристики изолирано не претставува доказ за повисок образовен ефект. Од аспект на X1, нивната аналитичка вредност е пред сè институционална: **диференцирани целни групи, повторливи формати и стабилна просторна поддршка можат да укажуваат на повисок степен на институционализација на симулациската компонента**, особено кога се поврзани со јасен организациски носител и континуирана програмска реализација.

Следниот чекор, затоа, не е да се утврди која симулација е „најдолга“ или „најреална“, туку **како е конструирано самото учење во неа**. Токму на подготовката, сценариото и правилата, активната улога на учесниците, фасилитацијата и рефлексивната се насочува следното потпоглавје.

5.5.3. Педагошки карактеристики

Додека претходните потпоглавја ги разгледаа форматот и практичните услови на реализација на парламентарните симулации, нивното значење како форма на политичко учење зависи и од начинот на кој е структурирано искуството на учесниците. Во таа смисла, релевантни се подготвителната фаза, јасноста на сценариото и правилата, активната улога на учесниците, фасилитацијата и можноста искуството да биде поврзано со претходно или последователно учење. Сепак, ECPRD 4147 не содржи посебни стандардизирани прашања за сите овие елементи. Поради тоа, нивното отсуство од поединечен национален одговор не се толкува како доказ дека тие не постојат, туку анализата се ограничува на практиките што се експлицитно документирани во корпусот.

Една од највидливите разлики се однесува на **подготовката пред самата симулација**. Кај дел од програмите учесниците во улогата влегуваат по краток вовед непосредно пред активноста, додека кај други симулацијата е завршна фаза на подолг процес на подготовка. Шведската Демократска работилница претставува особено јасен пример: учениците пред посетата работат во училиштето со материјали подготвени од парламентарната служба, по што во Риксдагот преземаат конкретни улоги во политички групи, комисии и пленарна седница. Во Австрија избраните учесници на Младинскиот парламент исто така се подготвуваат во училиштето со едукативни и информативни материјали за формите на владеење, изборите, предлог-законите и работата на парламентот. Во италијанскиот Сенат подготовката оди уште подалеку: учениците однапред изработуваат сопствен предлог-закон и придружен извештај, а дури потоа во Сенатот го расправаат, предлагаат измени и гласаат за неговиот конечен текст.

Овие примери укажуваат на важна разлика меѓу симулацијата како еднократна интерактивна активност и симулацијата како **повеќефазен процес на учење**. Подготовката не претставува доказ за поголем образовен ефект сама по себе, но создава услов учесниците да влезат во активноста со основно познавање на темата, улогата и процедурата. Од перспектива на внатрешната политичка ефикасност, тоа е релевантно затоа што овозможува практикување компетенции во средина во која институционалните правила претходно се направени поразбирливи. Сепак, од документарните податоци не може да се заклучи дека ваквата подготовка фактички произведува промена во перцепцијата на сопствената политичка компетентност.

Втора важна карактеристика е **јасно структурираното сценарио и постоењето процедурални правила**. Во повеќе случаи симулацијата не се сведува на слободна дебата, туку на низа поврзани чекори во кои учесниците треба да постапуваат според

определена институционална логика. Во Бундестагот, на пример, симулацијата го следи законодавниот процес и користи процедурални правила засновани врз вистинскиот Деловник, додека во големата програма „Млади и парламент“ конечниот резултат не е однапред утврден, туку зависи од преговарањето и гласањето на самите учесници. Во Данска фиктивните предлог-закони минуваат низ повеќе читања според логиката на реалната законодавна постапка, иако партиите и политичката ситуација се измислени. И во Исланд учесниците мора да го следат утврдениот редослед на постапката од разгледувањето на предлог-законите до конечното гласање.

Педагошкото значење на ваквиот дизајн не произлегува само од тоа што симулацијата изгледа „реално“. Поважно е што правилата создаваат ограничувања во кои учесниците мора да ги артикулираат сопствените позиции. Тие не можат едноставно да го наметнат ставот, туку треба да го образложат, да ги слушнат другите позиции, да се движат низ утврдената процедура и, зависно од сценариото, да обезбедат мнозинство или да постигнат договор. Така симулацијата создава организирана можност за практикување на процедуралната страна на демократското одлучување.

Третата карактеристика е **активната и диференцирана улога на учесниците**. Во поедноставните формати учесникот може да преземе една улога, да изнесе став и да гласа, додека во посложените модели се појавува поделба на пратеници, претседавачи, членови на комисији, владини претставници, новинари и други актери. Шведскиот модел експлицитно предвидува активна улога за секој ученик, при што учесниците ги застапуваат ставовите на својата политичка група и работат во различни фази на симулираниот процес. Во Кнесетот, кај повозрасните групи, симулираната комисијска расправа вклучува не само пратеници и претседател на комисија, туку и претставници на министерства и организации на граѓанското општество. Во францускиот Сенат учесниците преземаат улоги на сенатори од политички групи, претседавач, претседател и известител на комисија и претставник на Владата.

Оваа диференцијација е важна затоа што ја проширува симулацијата од вежба за јавно говорење кон практично запознавање со **меѓузависноста на институционалните улоги**. Учесникот не учи само што генерално прави „пратеникот“, туку може да согледа дека парламентарното одлучување се одвива преку различни функции, позиции и институционални односи. Во теоретска смисла, овие активности се конзистентни со развојот на парламентарна писменост и со практикување демократски компетенции, но нивното присуство не се третира како директна мерка на стекнатата компетентност.

Особено значајна е и **улогата на лицето што ја води симулацијата**. Иако ЕCPRD 4147 не поставува посебно прашање за педагошката фасилитација, од повеќе одговори се гледа дека активностите ги водат парламентарни службеници, едукатори, водичи или надворешни соработници. Во Шведска играта ја води специјално обучен супервизор, во Естонија истите водичи што ги спроведуваат посетите ја надгледуваат и симулацијата, а во францускиот Сенат учесниците во текот на симулираната седница добиваат поддршка од парламентарни службеници на начин што ја приближува активноста до реалната институционална практика.

Оттука, фасилитацијата може да се разбере како посредничка врска меѓу сценариото и искуството на учесникот. Нејзината функција е да ја одржи процедурата разбирлива и изводлива, а притоа да не ја преземе активната улога што треба да им припаѓа на учесниците. Од корпусот, меѓутоа, не може систематски да се споредува обуката или педагошката подготвеност на фасилитаторите, па затоа оваа димензија се користи квалитативно, а не како основа за рангирање на програмите.

Петта карактеристика се **едукативните и технолошките ресурси што ја поддржуваат симулацијата**. Во одредени случаи тоа се материјали за претходна подготовка, во други прирачници, сценарија или дигитални алатки вградени во самата

активност. Во шведската Демократска работилница, на пример, таблетите се користат за пристап до предлозите, пребарување информации и гласање, а преку нив во сценариото се воведуваат и „гласачи“ и „новинари“. Данската програма е компјутерски управувана и користи видео и аудиосодржини за водење на учениците низ процесот. Овие примери покажуваат дека ресурсите можат да имаат функција не само на дополнување на содржината, туку и на структурирање на самата симулација.

Најцелосно документиран пример на **рефлексija по завршувањето на активностa** се појавува во Шведска. По симулацијата учениците добиваат можност да размислат за своето искуство со експлицитна цел од него да извлечат научено, а постои и поедноставена верзија на активностa што наставникот може да ја користи во училиштата. Овој елемент е концептуално значаен затоа што го поврзува непосредното искуство со последователна интерпретација: учесникот не само што „играл“ парламентарна улога, туку има можност да го осмисли тоа искуство во однос на процедурите, одлуките и сопственото учество. Но бидејќи прашалникот не бара систематски информации за дебрифинг или последователна рефлексija, шведскиот пример треба да се третира како илустрација на една развиена практика, а не како основа за заклучок за распространетоста на дебрифингот во целиот корпус.

Ваквите примери овозможуваат да се направи важна аналитичка разлика меѓу **симулацијата како формат** и **симулацијата како педагошки процес**. Самото присуство на улоги, дебата и гласање ја идентификува симулациската компонента, но не кажува доволно за начинот на кој е организирано учењето. Кога со неа се поврзани подготовка, јасно сценарио и правила, активна улога на сите учесници, соодветна фасилитација, едукативни ресурси и, каде што е предвидено, последователна рефлексija, симулацијата добива поизразена структура на искуствено учење. Овие карактеристики во ова истражување се третираат како **институционални и програмски показатели на потенцијалот за политичко учење**, а не како непосредни докази за промена на знаењето, политичката ефикасност или демократските ориентации.

Во однос на X1, корпусот дава дополнителна основа да се испита врската меѓу институционализацијата и програмскиот дизајн. Повторливите програми со јасен организациски носител во дел од случаите се придружени со специјализирани простори, подготвени сценарија, материјали, обучени лица за реализација и приспособување кон различни целни групи. Особено шведскиот пример ги поврзува редовноста, посебниот простор, материјалите, фасилитацијата и рефлексija во единствен програмски модел. Сепак, компаративните податоци не дозволуваат да се тврди дека повисокиот степен на институционализација автоматски произведува поголем образовен ефект; тие покажуваат дека создава поразвиени организациски услови во кои ваквите педагошки компоненти можат да бидат стабилно вградени.

За X2, пак, ECPRD 4147 има поограничена аналитичка вредност. Прашалникот не ги испитува систематски исходите од симулацијата и нивното понатамошно институционално постапување. Затоа евентуалното создавање предлози, резолуции или други продукти во ова потпоглавје се третира првенствено како дел од сценариото и искуственото учење, а не како показател за надворешна политичка ефикасност. Прашањето дали младинскиот исход добива институционална трага преку доставување, разгледување или повратна информација ќе биде подетално анализирано кај форматите и корпусите што овозможуваат систематска споредба на таа димензија.

5.5.4. Симулациите во интегриран модел на парламентарна едукација

Досегашната анализа покажува дека симулацијата не треба да се разгледува само како педагошка техника, туку и како организациска практика што бара институционални

предуслови за нејзино редовно спроведување. Постојаноста на програмата зависи од тоа дали постои јасен организациски носител, дали активната е поврзана со поширокото едукативно портфолио на парламентот, дали се обезбедени просторни, човечки и материјални ресурси и, во одредени случаи, дали постојат партнерства што ја поддржуваат нејзината реализација. Оттука, интегрираноста во ова истражување не се однесува на една конкретна организациска форма, туку на степенот во кој симулацијата е вградена во поширока и повторлива институционална практика.

Во дел од парламентите симулациската програма е непосредно развиена и спроведувана од парламентарната администрација. Во Норвешка, трите симулациски формати се во надлежност на Секторот за посетители и едукативни услуги во рамките на службата за комуникации, при што тие се разликуваат според целната група, времетраењето и сложеноста, но функционираат како дел од истата институционална едукативна понуда. Во Естонија, пак, симулацијата ја организира Одделот за односи со јавноста, а истите водичи што ги реализираат редовните посети ја водат и активната со играње улоги. Ваквите примери покажуваат модел во кој симулацијата е функционално интегрирана во постојните посетителски и комуникациски структури на парламентот.

Во други случаи, непосредната организациска одговорност останува во парламентот, но реализацијата вклучува надворешни партнери или специјализирани соработници. Германскиот Бундестаг, на пример, ги организира редовните симулации преку својата Служба за посетители во соработка со надворешни соработници, додека големата програма „Млади и парламент“ добива дополнителна поддршка од надворешна агенција. Бундесратот применува сличен модел, со комбинација на сопствената служба, надворешни соработници и дополнителна поддршка за поголемата периодична симулација. Ова покажува дека користењето надворешна експертиза не значи нужно дека симулацијата е помалку институционализирана; аналитички поважно е дали парламентот ја задржува јасната организациска рамка и обезбедува континуитет на програмата.

Партнерскиот модел е уште поизразен во Хрватска, каде симулираната седница на Саборот се организира од парламентарната служба за граѓани во соработка со Агенцијата за образование и стручно усовршување при ресорното министерство. Партнерството не се ограничува на организацијата на програмата, туку опфаќа и финансиска поддршка за патување, а за училиштата од пооддалечените делови на земјата и трошоци за сместување. Во ваквиот модел, партнерството претставува ресурс преку кој парламентарната симулација се поврзува со образовниот систем и со поширок географски досег.

Корпусот содржи и случаи во кои надворешните организации имаат поизразена оперативна улога. Во романскиот Дом на пратениците, на пример, модел-парламентите ги организираат младински невладини организации, додека парламентарните службеници дејствуваат како консултанти и соработници, а институцијата ги става на располагање пленарната сала и комисииските простории. Ваквиот пример повторно покажува дека институционалната поддршка и непосредната организациска одговорност не се секогаш концентрирани кај ист актер. Поради тоа, при проценката на институционализацијата е важно да се разликуваат **органizaциското водство, партнерската поддршка и обезбедувањето институционални ресурси.**

Втората димензија на интегрираноста е местото на симулацијата во **поширокото програмско портфолио**. Во Обединетото Кралство, активностите со играње улоги се непосредно вградени во едукативните посети и работилници и опфаќаат законодавство, дебатирање, избори, формирање влада и комисииска работа. Посетителските и едукативните услуги притоа се организирани заеднички за двете парламентарни комори. Австрискиот пример покажува уште поширока интеграција: симулациските методи се

појавуваат во младинските и ученичките парламенти, но и во Демократските работилници, паралелно со посетителскиот центар, организираниите посети, теренските активности и други форми на демократска едукација.

Во оваа смисла, интегрираниот модел не значи дека сите едукативни активности мора да бидат дел од една единствена програма. Поважно е да постои **функционална поврзаност меѓу различните формати**: информативната посета може да биде надополнета со интерактивна работилница; симулацијата може да биде приспособена на повеќе возрасни групи; материјалите можат да се користат во подготовката; а дел од програмите можат да се реализираат и надвор од парламентарната зграда. Ваквата комбинација го претвора симулацискиот метод од повремени активност во една од компонентите на пошироката парламентарна едукативна функција.

Посебно место во оваа анализа има **ресурсната достапност**. ECPRD 4147 директно прашува дали парламентите обезбедуваат финансиска поддршка за училишните и младинските групи што доаѓаат на симулации. Одговорите покажуваат значителни разлики. Во повеќе случаи самата активност е бесплатна, но патните трошоци остануваат на учесниците. Во други, институцијата или партнер обезбедуваат дополнителна поддршка. Во Норвешка училиштата што учествуваат во дел од симулациите можат да добијат покривање на поголем дел од патните трошоци, додека Бундесратот предвидува придонес за патување распределен според покраински квоти. Овие механизми не се педагошка карактеристика на симулацијата, но се релевантни за нејзината фактичка достапност и географскиот досег.

Оттука, ресурсната поддршка треба да се третира како дополнителна димензија на институционализацијата, а не како мерка на квалитетот на програмата. Парламент може да има добро структурирана симулација без да обезбедува патни трошоци, исто како што финансиската поддршка сама по себе не кажува ништо за педагошкиот дизајн. Но кога организацискиот носител, повторливоста, просторните и човечките ресурси и механизмите за пристап се разгледуваат заедно, тие овозможуваат попрецизна проценка на институционалните услови во кои се развива симулациската програма.

Во однос на X1, ECPRD 4147 на тој начин обезбедува дополнителни показатели за врската меѓу институционализацијата и развојот на парламентарните едукативни програми. Корпусот покажува дека симулациите можат да бидат вградени во стабилни организациски структури, поддржани со специјализиран персонал и простор, реализирани преку партнерства и поврзани со широко портфолио на активности. Овие карактеристики се конзистентни со очекувањето од X1 дека повисоката институционализација е поврзана со поголема разновидност, интерактивност и одржливост на програмите. Сепак, врската се интерпретира на институционално и програмско ниво и не претставува доказ дека поинституционализираната симулација нужно произведува посилен образовен или политички ефект.

Во оваа рамка, симулациите претставуваат една од формите преку кои институционалниот капацитет на парламентот може да се преточи во организирани можности за политичко учење. Начинот на кој овие општи компаративни карактеристики се појавуваат во националниот случај се разгледува во следното потпоглавје преку програмата „Имам став!“.

5.5.5. Национален случај: „Имам став!“

Во националниот случај, програмата „Имам став!“ претставува најизразен пример на парламентарна симулација наменета за средношколци. Парламентарниот институт ја организира програмата од 2019 година, а програмските документи ја

определуваат како посебна активност на Одделението за едукација и комуникација, развиена по примерот на едукативната активност *My Point of View* на Сојузниот парламент на Швајцарската Конфедерација. Учеството е колективно, преку средните училишта, а програмата е поставена како повторлива активност организирана во циклуси, со натпреварувачка компонента и завршен настан за најдобро оценетите училишта.

Од аспект на организацискиот модел разгледан во претходното потпоглавје, „Имам став!“ претставува **внатрешно-водена парламентарна програма**. Одделението за едукација и комуникација ја има непосредната организациска одговорност за нејзиното планирање и реализација, обезбедува едукативни материјали, комуницира со училиштата и наставниците-ментори и ја води симулацијата во Собранието. Во програмата за учебната 2026/27 година активноста е поставена како пошироко тричасовно едукативно искуство што вклучува организирана обиколка на парламентарната зграда, вовед и инструкции, 90-минутна симулација и завршна евалуација. Ова ја позиционира симулацијата како дел од поширокото едукативно портфолио, а не како изолирана активност со играње улоги.

Особено значајна карактеристика на програмскиот дизајн е нејзината **двофазна структура**. Програмските инструкции предвидуваат прва фаза во училиштето, која започнува најмалку три недели пред посетата на Собранието, и втора фаза во самата институција. Во училиштето учениците, под менторство на наставниците, се делат во три комисии, избираат теми, истражуваат, предлагаат решенија и развиваат аргументи. Секоја комисија има претседавач, секретар и известител, а по внатрешната расправа усвојува решение што ќе го брани пред останатите учесници. На тој начин, симулацијата не започнува со самата посета на парламентот, туку функционира како повеќефазен процес во кој непосредното институционално искуство е претходно подготвено преку истражување, групна работа и формулирање аргументи.

Подготвителната фаза создава и **конкретен писмен исход**. Секоја комисија подготвува записник со предложеното решение и главните аргументи, кој се доставува до другите комисии за тие однапред да можат да развијат аргументи за и против понуденото решение. Записниците се доставуваат и до Парламентарниот институт пред реализацијата на пленарната фаза. Посебниот образец за записник предвидува евидентирање на членовите на комисијата, прашањето што било разгледувано, усвоеното решение и определениот известител. Оттука, програмата не се сведува на усна дебата, туку бара од учесниците претходно да произведат структуриран колективен резултат што станува основа за следната фаза на симулацијата.

Втората фаза се реализира во Собранието како симулација на пленарна седница, во салата „Борис Трајковски“. Иако не станува збор за пленарната сала на Собранието, нејзината просторна организација и распоред во значителна мера потсетуваат на пленарен амбиент. Во редовната парламентарна практика салата се користи за комисијски седници, како и за јавни и надзорни расправи и други парламентарни активности. Оттука, симулацијата се реализира во автентичен парламентарен простор што истовремено е функционално приспособлив за едукативната активност. Неа ја води вработен во Парламентарниот институт во улога на претседавач, кој ги објаснува правилата и дневниот ред и го регулира правото на збор. Известителите ги образложуваат решенијата на своите комисии, по што следуваат дискусија, прашања и контрааргументи, како и реплики и контрареплики со однапред утврдени временски ограничувања. По завршувањето на расправата, учесниците гласаат „за“, „против“ или „воздржан“, а решението се смета за усвоено доколку добие мнозинство од гласовите.“

Во однос на компаративните обрасци идентификувани во ECPRD 4147, ова го позиционира „Имам став!“ меѓу **структурираните симулации на законодавниот и**

парламентарниот процес. Програмата задржува повеќе елементи на процедурална реалистичност (работа во комисии, известител, пленарна расправа, регулирано право на збор, реплика и контрареплика, гласање и мнозинско одлучување) но не ја репродуцира актуелната партиска структура на Собранието. Учениците не настапуваат како претставници на реални или фиктивни политички партии, туку разгледуваат јавнополитички проблеми и формулираат сопствени решенија. Оттука, националниот модел може да се определи како **процедурално реалистична, но партиски неутрализирана симулација**: автентичноста се бара во институционалната постапка, а не во пресликувањето на актуелните партиски односи.

Таквиот дизајн е особено релевантен за компетенциската димензија на политичкото учење. Учениците треба да истражуваат, да формулираат решение, да го поткрепат со докази и аргументи, да ги разгледаат спротивставените позиции и јавно да ја бранат позицијата на својата комисија. Овие активности не се само имплицитна цел на програмата, туку се вградени и во критериумите за оценување на дебатата. Половина од бодовите се однесуваат на презентацијата и аргументацијата на предложеното решение, а половина на самата дебата, при што се оценуваат конструктивноста, логичката поврзаност, користењето докази и факти и способноста за побивање аргументи. Натпреварувачката компонента, според тоа, е поврзана со експлицитно дефинирани аргументациски и дебатни критериуми, иако самото постоење на натпревар не се третира како показател за поголем образовен ефект.

Дополнителна димензија на програмата претставува **непосредното вклучување на пратениците во евалуацијата на дебатата**. Програмските правила предвидуваат тричлена жири-комисија во чиј состав влегуваат и пратеници, а податоците за реализацијата во 2025 година покажуваат дека во активностите биле присутни вкупно 25 пратеници. Во практиката на реализација, по завршувањето на дебатата членовите на жириго им даваат на учениците усни коментари за нивниот настап, аргументацијата и начинот на учество во расправата. На тој начин, контактот со пратениците не се сведува само на нивно присуство во активноста, туку вклучува и непосредна реакција на учеството на учениците. Аналитички, ова може да се третира како форма на **директна интерперсонална институционална повратна информација**, која сепак треба да се разликува од формализирано институционално постапување по решенијата што ги формулирале учениците.

Континуитетот на форматот е видлив и во поновите циклуси. Во 2025 година активноста опфатила 11 средни училишта од повеќе градови и 317 ученици и професори, при што во едукативните сесии биле вклучени 25 пратеници. Во циклусот од февруари до мај 2026 година, пак, учествувале 309 ученици и 21 наставник-ментор од десет средни училишта, а циклусот завршил со финален настан на три училишта. Ова е релевантно за Х1 затоа што покажува дека симулацијата не претставува еднократен проект, туку повторлива активност со дефинирана целна група, организациски носител, програмски правила, подготвителна фаза, материјали и периодична реализација.

Дополнителен аналитички елемент претставува структурираната евалуација на циклусот од 2026 година. На прашалниците одговориле 214 ученици и 29 наставници, при што поголемиот број наставнички одговори од бројот на непосредни ментори произлегува од тоа што во дел од училиштата прашалникот бил споделен и со други наставници. Кај прашањата за институционално разбирање, 93,5% од учениците правилно одговориле што се случува со предлог-законот пред гласањето, 94,9% ја препознале функцијата на дебатата, 92,5% значењето на компромисот и 97,2% начинот на донесување на конечната одлука. Најнизок резултат во оваа група е забележан кај разбирањето на улогата на работните тела – 67,8%.

Овие резултати треба да се интерпретираат внимателно. Тие претставуваат **непосредни показатели на разбирањето по учеството и проценки на искуството**, но без претходно мерење и контролна група не овозможуваат да се утврди колкав дел од регистрираното знаење или ориентации е причински произведен од самата програма. Слично, фактот што 74,3% од учениците дале највисока оценка на индикаторот поврзан со поттикот поактивно да размислуваат за сопствената улога како граѓани претставува релевантен показател на самопроценето непосредно искуство, но не и доказ за трајна промена на политичката ефикасност или политичкото однесување.

Покрај структурираните прашалници, во текот на реализацијата се практикува и непосредна усна повратна информација од учениците за тоа како ја доживеале активноста и колку таа им била корисна. Овој вид повратна информација има поинаква аналитичка функција од коментарите што ги даваат пратениците: таа се движи **од учесниците кон организаторот** и претставува дополнителен извор за тековно согледување на нивното искуство и за програмско приспособување. Поради неформалниот карактер, ваквите усни реакции не се користат како споредлив емпириски показател на образовниот исход, туку како дополнување на формализираната евалуациска практика.

Евалуацијата е значајна и затоа што идентификува конкретни ограничувања на програмскиот дизајн. Наставниците укажуваат на потребата од појасни правила за дебатирање и критериуми за оценување и од посилна претходна подготовка, додека учениците бараат повеќе време за дебата, поголема можност за вклучување и поширок избор на теми. Сите наставници опфатени со евалуацијата ја поддржале идејата за дополнителна подготвителна сесија пред симулацијата. Така евалуацијата функционира не само како регистрирање на реакциите на учесниците, туку и како извор на информации за понатамошен програмски редизајн и организациско учење.

Во однос на X1, националниот случај покажува повеќе карактеристики што се конзистентни со очекуваната врска меѓу институционализацијата и разновидноста, интерактивноста и одржливоста на парламентарната едукација: јасно определена организациска одговорност, повторливи циклуси, повеќефазен дизајн, подготвени материјали и правила, соработка со училиштата и наставниците, активна симулациска компонента, непосредно вклучување на пратеници и развиена практика на евалуација. Овие карактеристики го позиционираат „Имам став!“ како институционализиран симулациски формат во рамките на поширокото едукативно портфолио на Собранието, без од тоа да се изведува заклучок дека институционализацијата сама по себе гарантира определен образовен ефект.

Во однос на X2, националниот случај покажува **мешан образец**. Од една страна, програмата создава конкретен писмен исход во форма на комисиjsки решенија и записници, а непосредното вклучување на пратеници во оценувањето на дебатата обезбедува и форма на директна повратна информација кон учесниците. Коментарите што членовите на жирито им ги даваат на учениците по дебатата претставуваат институционален сигнал дека нивната аргументација и учество се видени и предмет на реакција од претставници на парламентот. Во таа смисла, програмата содржи елемент што е конзистентен со претпоставката од X2 дека постоењето повратна информација може да создава услови поповолни за перцепцијата на институционална отвореност и одзивност. Сепак, тоа не претставува директно мерење на надворешната политичка ефикасност, ниту е еднакво на формализирано понатамошно постапување по младинскиот исход.

Од друга страна, достапните програмски документи не воспоставуваат процедура според која предложените решенија на учениците задолжително се доставуваат до релевантни пратеници или работни тела, се разгледуваат или добиваат институционален

одговор. Оттука, „Имам став!“ комбинира **развиен едукативен output и непосредна интерперсонална повратна информација од парламентарни актери, но со ограничено формализиран институционален follow-up**. Токму ова разграничување меѓу **исход, повратна информација и понатамошно институционално постапување** претставува важна аналитичка врска со следното потпоглавје, каде младинските парламенти и сродните програми овозможуваат оваа димензија да се испита посистематски.

5.6. Младински парламенти и сродни програми

5.6.1. Концептуална улога

Младинските парламенти и сродните формати се наоѓаат на пресекот меѓу парламентарната едукација, симулацијата и структурираното младинско учество. Како и кај симулациските програми разгледани во претходното потпоглавје, учесниците можат да преземаат парламентарни улоги, да работат во комисии, да дебатираат и да гласаат. Нивната специфичност, меѓутоа, не произлегува едноставно од поголемиот број учесници, подолгото времетраење или поформалната организација, туку од можноста младите во рамките на програмата да формулираат сопствени ставови, предлози, препораки или прашања што се упатуваат кон конкретни парламентарни или други институционални актери.

Поради тоа, младинскиот парламент не се третира како „повисока“ форма на парламентарна едукација во однос на симулацијата. Во дел од случаите неговата основна функција останува првенствено едукативна и симулациска, додека во други се појавуваат поизразени елементи на советодавно или партиципативно учество. Самото именување на една програма како „младински парламент“ не кажува доволно за нејзината институционална функција. Аналитички е поважно да се утврди кој ја организира, како се избираат учесниците, дали тие застапуваат однапред подготвени улоги или сопствени позиции, каков исход произведуваат и дали тој исход има јасна институционална адреса.

Ова разграничување е особено важно затоа што младинските парламенти немаат правна претставничка функција еквивалентна на националниот парламент, а нивните одлуки по правило немаат обврзувачко дејство. Во корпусот се среќаваат декларации, препораки, резолуции, предлог-закопи, усни прашања и други форми на младински придонес, но нивното институционално значење значително варира. Оттука, концептот на „учество“ овде се користи во ограничена смисла: како организирана можност младите да артикулираат став и тој да биде изнесен во парламентарен контекст, а не како претпоставка дека учесниците располагаат со формална моќ врз парламентарното одлучување.

Сродна партиципативна логика е присутна и во домашните истражувања на ученичкиот парламент, иако станува збор за институционално различен формат од младинските парламенти анализирани во ова поглавје. Мурати го разгледува ученичкиот парламент како внатрешна демократска структура на училиштето преку која учениците можат да избираат претставници, да ги артикулираат сопствените интереси и да стекнуваат практично искуство со демократско претставување и одлучување. Нејзиното емпириско истражување дополнително покажува висока согласност кај наставниците дека ученичкиот парламент овозможува демократски живот во училиштето и ги подготвува младите за живот во демократско општество. Ваквите наоди не претставуваат доказ за трајна промена на политичките ориентации, но ја поткрепуваат

педагошката претпоставка дека структурираното практикување претставување, избор, одговорност и одлучување може да има значење за демократското учење.²⁸⁰

Од перспектива на политичката социјализација, првата релевантна димензија е **искуственото политичко учење**. Работата во комисији, пленарната расправа, јавното образложување на ставови, гласањето и непосредниот контакт со пратеници или министри создаваат можности учесниците да ги практикуваат институционалните правила и демократските компетенции разгледани кај симулациите. Данскиот Младински парламент, на пример, започнува со шестчасовна образовна подготовка во која учениците развиваат сопствени предлози за закони, а избраните предлози потоа се разгледуваат, дебатираат и гласаат во пленарната сала на Фолкетингот; учесниците имаат и можност директно да поставуваат прашања до министри. Во Финска, младинскиот парламент вклучува работилници, контакти со пратеници, интервјуа од ученички „новинари“ и пленарна сесија во која учениците поставуваат прашања до членови на Владата.

Овие карактеристики се концептуално поврзани со **внатрешната политичка ефикасност**, бидејќи учесниците практикуваат разбирање на политичкиот процес, формулирање прашања и позиции, јавно говорење и постапување во институционална процедура. Сепак, како и кај симулациите, документарниот корпус не овозможува да се заклучи дека учеството фактички ја зголемило внатрешната политичка ефикасност. Податоците го покажуваат програмскиот дизајн и можностите за практикување на релевантни компетенции, но не содржат непосредно и споредливо мерење на промените кај учесниците.

Втората димензија е **артикулацијата на младинскиот глас**. Тука се појавува една од поважните разлики во однос на симулациите со целосно фиктивно сценарио. Во повеќе младински парламенти темите произлегуваат од прашања што младите ги сметаат за релевантни, а учесниците формулираат сопствени предлози или позиции. Во Латвија, кандидатите за 100-те места во Младинскиот парламент поднесуваат сопствена идеја и се избираат преку јавно онлајн гласање, по што избраните учесници работат во комисији и усвојуваат декларации со препорачувачки карактер. Во Португалија, пак, процесот започнува во училиштата со тематска дебата, изборна кампања и избори, продолжува преку окружни или регионални сесии и кулминира во национална сесија во парламентот на која избраните претставници ги усогласуваат и гласаат предлозите до конечна препорака.

Оваа димензија не треба да се издначува со политичка репрезентација во формална смисла. Механизмите за избор значително се разликуваат: некаде учествуваат цели класови, некаде училиштата номинираат претставници, некаде се применува лотарија, а во други случаи постојат избори или повеќестепенa селекција. Затоа младинскиот парламент во ова истражување се третира како **структуриран канал за артикулација на младински ставови**, чиј степен на репрезентативност и институционална поврзаност мора да се утврдува за секој конкретен модел, а не да се претпоставува од самиот назив.

Третата и за X2 најрелевантна димензија е **институционалното препознавање на младинскиот придонес**. Корпусот покажува повеќе можни односи меѓу активноста и институцијата. На едниот крај се наоѓаат формати во кои исходот останува исклучиво во едукативната рамка. Литванскиот Сејмас, на пример, организира симулација на пленарна, комисииска и групна работа како дел од натпревар за демократско знаење, но експлицитно наведува дека резултатите од расправата не се презентираат пред парламентот. На другиот крај се појавуваат случаи во кои младинските предлози

---

²⁸⁰ Рабије Мурати, *Демократизација на воспитно-образовниот систем*, 100–102, 180–181.

добиваат јасна институционална адреса. Во Данска усвоените предлози формално им се предаваат на претседателот на парламентот и на претставник на Владата. Во Кипар, извештаите усвоени од Младинскиот парламент немаат обврзувачко дејство, но според одговорот се земаат предвид во советодавна и информативна смисла од претседателот и членовите на парламентот и од други владини претставници.

Особено важен контрапример претставува Финска, каде значењето на младинскиот парламент не е врзано за усвојување класичен завршен документ. Основата на пленарната сесија се усните прашања што учениците им ги поставуваат на министрите за прашања од нивното секојдневие и пошироки општествени теми. Одговорот наведува дека ваквата интеракција во одредени случаи имала конкретни последици, како промена поврзана со надоместување на патните трошоци за учесниците, а пратениците посочувале дека разговорите со младите им отвориле нови перспективи за прашања што се разгледуваат во парламентот. Овој случај покажува дека **институционалната трага не мора секогаш да биде посредувана преку писмена резолуција или препорака**; директното прашање, дијалогот и документираната институционална реакција исто така можат да бидат релевантни.

Оттука, во ова истражување младинските парламенти се анализираат преку три меѓусебно поврзани, но аналитички одделни елементи: **учество во структурирана парламентарна практика, создавање или артикулирање младински придонес и институционално препознавање на тој придонес**. Дури потоа може да се постави прашањето дали постои и понатамошна институционална трага во форма на разгледување, одговор или друга повратна информација. Ова разграничување е важно затоа што самото постоење на писмен *output* не значи дека постои *follow-up*, исто како што отсуството на писмен документ не значи дека институционалната интеракција е незначителна.

Во однос на X2, ECPRD 6013 затоа обезбедува особено релевантен корпус за испитување на **институционалните услови што се конзистентни со потенцијалот за надворешна политичка ефикасност**. Присуството на пратеници и министри, можноста за директно поставување прашања, создавањето препораки или други исходи и нивното доставување до институционални актери можат да сигнализираат дека младинското учество има препознатлива институционална адреса. Но тие не претставуваат непосредна мерка на надворешната политичка ефикасност кај учесниците. Дополнително, самиот прашалник 6013 систематски бара податоци за исходот и за тоа дали постои конкретен резултат што се презентира пред парламентот или друга институција, но не бара на ист начин податоци за последователното разгледување или повратна информација. Затоа, механизмите на *follow-up/feedback* во понатамошната анализа се утврдуваат само таму каде што се експлицитно документираны во националните одговори.

На тој начин, младинскиот парламент во ова истражување не се третира ниту како автоматски „подобар“ едукативен формат, ниту како доказ за реално младинско влијание врз политичкото одлучување. Неговата аналитичка вредност лежи во тоа што овозможува да се набљудува **границата меѓу политичкото учење и институционалното препознавање на младинскиот глас**. Следното потпоглавје ја разгледува разновидноста на организациските и програмските модели преку кои оваа комбинација се остварува во корпусот на ECPRD 6013.

5.6.2. Модели и формати

Одговорите во ECPRD 6013 потврдуваат дека младинскиот парламент не претставува универзален модел на парламентарна едукација. Во дел од парламентите

постојат редовни национални младински или детски парламенти, во други сродни активности ги организираат младински организации или други надворешни актери со различен степен на парламентарна поддршка, додека трета група институции се определува за симулации, едукативни работилници и други формати без воспоставување посебно младинско претставничко тело. Финалната синтеза на ECPRD 6013 исто така покажува дека само дел од опфатените законодавни тела самостојно организираат младински парламенти, додека во значителен број случаи доминираат симулациските и други едукативни активности.

Оваа разновидност е важна затоа што покажува дека постоењето младински парламент **не може да се користи како едноставен показател за степенот на развиеност на парламентарната едукација**. Некои парламенти без формален младински парламент располагаат со редовни и институционализирани симулациски програми, додека дел од младинските парламенти се организирани првенствено од надворешни организации и парламентот обезбедува простор, протоколарна видливост или логистичка поддршка. Поради тоа, во ова истражување организациската форма се разгледува одвоено од педагошката и партиципативната содржина на програмата.

Врз основа на непосредната организациска одговорност и односот со парламентот, во корпусот можат аналитички да се разграничат **четири пошироки модели**. Тие се идеално-типски категории и не се целосно меѓусебно исклучиви, бидејќи во одделни национални случаи паралелно функционираат повеќе различни формати.

1. Парламентарно воден и повторлив модел

Во првата група парламентот или неговата администрација имаат главна организациска улога, самостојно или во стабилно партнерство со образовни институции. Овде спаѓаат примери како Данска, Финска, Грција, Латвија, Португалија и полскиот Сејм, при што конкретните модели значително се разликуваат по фреквенција и структура. Данскиот Фолкетинг го организира Младинскиот парламент на секои две години, а учесниците претходно развиваат и доставуваат сопствени предлози за закони. Финскиот Едускунта исто така организира младински парламент на две години, но зад едnodневната национална сесија стои повеќемесечна организациска подготовка и посебна работна група на парламентарната администрација предводена од специјалист за демократско образование.

Грчкиот модел е годишен и е организиран од Фондацијата на грчкиот парламент. Подготовката започнува на почетокот на учебната година, а завршниот четиридневен настан собира околу 300 средношколци од различни делови на земјата. Латвиската Саеима, пак, организира годишен Младински парламент со 100 избрани младински пратеници, додека Португалија развива повеќестепен модел што започнува во училиштата, продолжува на окружно или регионално ниво и завршува со национална сесија во парламентот.

За X1, значењето на овој модел не лежи само во фактот дека парламентот е организатор. Поважно е што во повеќе случаи се јавуваат **повторливост, определен организациски носител, подолга подготовка, развиени материјали, соработка со училиштата и користење на реалните парламентарни простори**. Тоа се институционални карактеристики што можат да ја поддржат стабилноста на програмата, без од нив да се изведува заклучок за автоматски поголем образовен ефект.

2. Партнерски или надворешно-воден модел со парламентарна поддршка

Во втората група младинскиот парламент или сродниот формат не е непосредно организиран од парламентарната администрација, но парламентот обезбедува различни форми на институционална поддршка: простор, пристап до пленарната сала, логистика, парламентарен персонал, присуство на пратеници или можност резултатите да бидат упатени кон институцијата.

Обединетото Кралство претставува јасен пример. UK Youth Parliament е независен од Парламентот на Обединетото Кралство, но одржува годишна дебата во салата на Долниот дом, за што е потребно формално одобрение на Домот, а парламентарниот персонал во определени периоди обезбедува поддршка и за работата на младинските комисииски структури. Ирскиот модел е слично организиран надвор од парламентот: младинските парламенти се одржуваат наизменично во Долниот дом и Сенатот, додека селекцијата на младите ја вршат регионални младински совети; парламентарната администрација ја обезбедува институционалната логистика и реализацијата на самиот ден.

Кипар покажува уште поизразена партнерска конструкција. Подготовката и селекцијата се во надлежност на две младински организации, додека парламентот ги обезбедува пленарната сала и другите простории; пратеници и министри присуствуваат на работата, а резултатите од младинските комисии можат да бидат испратени до релевантните парламентарни комисии и министерства.

Истата категорија ја покажува и полскиот Сенат, кој не е организатор на Младинскиот парламент на Република Полска, туку периодично го прима во своите простории и соработува преку единицата за граѓанско образование, додека организацијата, членството и темите ги определува самата младинска организација.

Овие случаи покажуваат дека **непосредната организациска одговорност и институционалната поврзаност не мора да се совпаѓаат**. Надворешно водена програма може да има јасна и повторлива врска со парламентот, додека парламентарно организирана активност не мора нужно да создава силен канал за младински придонес. Затоа организацискиот модел сам по себе не претставува показател за степенот на квалитет на програмата.

3. Симулациски и едукативни алтернативи без формален младински парламент

Третата група ја сочинуваат парламенти што експлицитно наведуваат дека немаат формален младински парламент, но развиваат други форми на парламентарна едукација. Овој образец е особено важен затоа што покажува колку е проблематична бинарната поделба „има/нема младински парламент“.

Чешкиот Дом на пратениците, на пример, нема младински парламент, но неговото Одделение за едукација и комуникација секоја недела организира симулација на донесување закон за училишна група, додека поголем надворешно организиран формат вклучува околу 200 ученици и завршна рефлексција со пратеници. Литванскиот Сејмас исто така нема младинско претставничко тело, но организира годишен натпревар за демократско знаење чија завршна фаза вклучува симулација на пленарна, комисииска и групна работа.

Естонија претставува хибридна варијанта на истиот образец. Риигикогу не организира самостоен младински парламент, но со надворешни партнери поддржува два симулациски формати, вклучувајќи го *Noorte Riigikogu*, при што во активностите учествуваат пратеници, а парламентот ја обезбедува и пленарната сала. Израел, пак, нема формално младинско претставничко тело, но младинската работа е интегрирана во посетителските и едукативните програми на Кнесетот, вклучувајќи и симулирани комисииски расправи.

И шпанскиот Конгрес на пратениците експлицитно наведува дека не организира национален младински парламент, но во парламентарните простории се реализираат различни симулациски активности, меѓу кои и форматот „Пратеници за еден ден“.

Оваа група е аналитички важна за X1: **отсуството на младински парламент не значи отсуство на институционализирана парламентарна едукација**. Во одредени случаи парламентот едноставно ја концентрира едукативната функција во други

формати (симулации, посетителски програми, работилници или дигитални ресурси) што може да бидат подеднакво стабилни и организациски развиени.

4. Трансформирани, прекинати и мешани модели

Корпусот содржи и случаи што не се вклопуваат стабилно во претходните категории. Шведскиот Риксдаг порано организирал национален младински парламент на секои две години, но последната реализација била во 2020 година и во моментот нема планови за негово обновување. Дел од оваа функција е пренасочен кон програмата „Пратеник во изборната единица“, преку која пратеници непосредно посетуваат училишта. Норвешка, исто така, во одговорот на 6013 се повикува на претходното искуство со младински парламент од периодот 2012–2014, без актуелен редовен модел. Овие случаи покажуваат дека институционализацијата не мора да се движи линеарно од „помалку“ кон „повеќе“ програми: парламентите можат да прекинуваат одредени формати и да ги заменуваат со други.

Канада претставува поинаков мешан случај, затоа што одговорот не идентификува единствен национален младински парламент, туку повеќе различни механизми: Модел-Сенат организиран од Сенатот, универзитетски модел-парламент координиран со Долниот дом, младински совет на премиерот со советодавна функција и надворешно организиран Младински парламент на Канаѓаните. Овој пример покажува дека националната „понуда“ за младинско политичко учење и учество може да биде **дистрибуирана меѓу повеќе институции и организации**, наместо концентрирана во една парламентарна програма.

Покрај организацискиот модел, ECPRD 6013 открива значителна варијација и во **целните групи**. Најчесто програмите се насочени кон ученици од повисоките одделенија и средното образование, но возрасниот опфат е многу поширок. Францускиот Детски парламент е насочен кон помлади ученици, додека полскиот Сејм на деца и млади во различни циклуси опфаќа ученици од основното и средното образование. На спротивниот крај, Латвија опфаќа млади од 15 до 20 години, а Луксембург од 14 до 24 години.

5.6.3. Исходи и механизми за понатамошно постапување

Една од најзначајните компаративни разлики меѓу форматите опфатени со ECPRD 6013 се однесува на тоа **што останува по завршувањето на младинската активност и каква институционална патека добива создадениот придонес**. Во дел од програмите крајниот резултат е првенствено едукативното искуство на учесниците, во други се создава писмен исход во форма на декларација, резолуција, препорака или предлог, а во трети се појавуваат и механизми преку кои таквиот придонес се доставува, разгледува или на друг начин се поврзува со работата на реалните институционални актери.

За потребите на анализата е важно да се разграничат три елементи. Првиот е **исходот**, односно конкретниот придонес што го создаваат учесниците (писмен документ, предлог, прашање или друга артикулирана позиција). Вториот е **институционалното препознавање**, кога придонесот добива јасна институционална адреса преку негово доставување, презентирање или непосредно изложување пред пратеници, комисии, министри или други носители на одлучување. Третиот е **понатамошното институционално постапување**, кога постојат податоци дека придонесот бил разгледан, предизвикал реакција, бил вклучен во понатамошна институционална постапка или добил повратна информација. Овие три елементи не треба да се поистоветуваат: постоењето конкретен исход не значи автоматски дека тој

ќе биде разгледан, исто како што неговото формално доставување не претставува доказ дека институцијата постапила по него.

На едниот крај на овој спектар се наоѓаат програми во кои **едукативното искуство е главниот или единствениот предвиден исход**. Чешкиот одговор експлицитно наведува дека симулациите не произведуваат резултат што се доставува до парламентот, иако поголемиот формат завршува со рефлексивна пратеница. Слично, во Литванија учениците симулираат пленарна, комисијска и групна работа, но резултатите од нивната расправа не се презентираат пред Сејмасот. Канадскиот Модел-Сенат исто така е експлицитно дефиниран како едукативен формат што не е наменет да создава конкретен резултат за доставување до парламентот. Овие случаи не треба да се оценуваат како помалку вредни едукативни програми; тие едноставно имаат поинаква институционална функција и не се дизајнирани како канали за пренесување младински позиции кон процесот на одлучување.

Писмениот исход сам по себе, исто така, не е доволен показател за институционално влијание. Латвискиот Младински парламент усвојува декларација со препорачувачки карактер, но одговорот ја нагласува првенствено нејзината функција како можност младите да ги изразат и бранат своите идеи и да се запознаат со работата на пратениците. Во Австрија резултатите се објавуваат јавно, а парламентот наведува дека иако немаат карактер на обврзувачки закони, тие можат да претставуваат предлози и да иницираат дискусија. Сепак, самиот одговор не воспоставува задолжителна процедура за нивно последователно разгледување. Францускиот Детски парламент претставува уште појасен пример на разграничувањето: учениците создаваат предлог-закони во повеќемесечен процес, но одговорот експлицитно ја определува програмата како едукативна и наведува дека нејзините активности немаат правно влијание врз работата на Националното собрание, иако во ретки случаи детски предлог инспирирал парламентарна иницијатива.

Следна аналитичка категорија се форматите во кои младинскиот исход добива **јасно определена институционална адреса**. Во Данска, предлозите што ќе бидат одобрени од младинските пратеници во пленарната сала формално се предаваат од претседателот на парламентот на претставник на Владата. Во Грција, завршната сесија вклучува презентација на младинските предлози пред претседателот на парламентот, поканети членови на Владата и претставници на политичките партии. Овие механизми се позначајни од самото создавање писмен документ, бидејќи обезбедуваат видлива точка во која младинскиот придонес се среќава со реални институционални актери. Сепак, ниту формалното предавање ниту презентацијата сами по себе не овозможуваат да се претпостави понатамошно разгледување.

Португалскиот Младински парламент покажува особено јасно структуриран премин од артикулација кон институционално препознавање. По училишната и регионалната фаза и дводневната национална сесија, конечниот текст се усвојува како Препорака до Собранието на Републиката. Потоа таа официјално се доставува до претседателот на парламентарната комисија надлежна за образование и до претседателот на парламентот. Тоа претставува појасна институционална патека од едноставно јавно објавување на резултатот, бидејќи уште во програмскиот дизајн се утврдени адресатите на младинскиот исход. Сепак, ЕCPRD одговорот не документира задолжителна последователна процедура или одговор од овие тела, поради што доставувањето не треба да се изедначува со формализирано понатамошно постапување.

Слична разлика се забележува и кај полскиот Сејм. Завршниот резултат на Сејмот на деца и млади е резолуција без обврзувачко дејство. Резолуцијата од 2024 година била доставена до Народниот правобранител за деца, како и до релевантните министерства и јавни институции. Одговорот дополнително наведува дека темите од вакви младински

процеси можат, преку други механизми, да станат основа за петиција пред Комисијата за петиции на Сејмот. Тоа покажува можност за продолжување на институционалната трага, но не овозможува да се тврди дека секоја младинска резолуција автоматски влегува во формална парламентарна постапка.

Во неколку случаи корпусот содржи и посилни индикации за **понатамошно институционално постапување**. Кипарскиот одговор наведува дека извештаите усвоени од Младинскиот парламент немаат обврзувачко дејство, но се земаат предвид во советодавна и информативна смисла од претседателот и членовите на парламентот и од други владини претставници. Дополнително, изгласаните извештаи и предлог-решенија се доставуваат до релевантните парламентарни комисии и министерства. Овде, според тоа, институционалната врска не завршува само со симболично предавање на документот, туку самиот национален одговор потврдува дека исходите имаат советодавна и информативна употреба.

Шведското поранешно искуство покажува друг, помалку формализиран образец. Младинскиот парламент првенствено бил дефиниран како едукативна активност, но Риксдагот наведува дека во определени случаи ученичките предлози биле проследувани до соодветниот министер. Аналитички, ова претставува повисок степен на институционално препознавање од формат во кој исходот останува во самата симулација, но бидејќи проследувањето се случувало само во одделни случаи, не може да се третира како стандардизирана постапка.

Особено интересен е романскиот пример, бидејќи го покажува и потенцијалот за континуитет по завршувањето на конкретната активност. Одговорот наведува дека учесниците од поединечните генерации се вклучуваат во заедница на млади што даваат мислења за закони што ги засегаат и добиваат можности за други програми и практиканства. Истиот извор наведува и повеќе примери на идеи од ваквите процеси што добиле поддршка како законодавни измени. Бидејќи овие тврдења произлегуваат од институционалниот ECPRD одговор, тие се релевантни како документиран национален пример, но без дополнителна процесна документација не треба да се толкуваат како доказ дека самата програма била единствената причина за наведените законодавни промени.

Финска покажува дека институционалната трага не мора да произлегува од писмен завршен документ. Централниот дел на младинската пленарна сесија се усните прашања што учениците им ги поставуваат на министрите, а одговорот наведува конкретен пример во кој прашање поврзано со учеството придонело кон одлука за надоместување на патните трошоци на младинските претставници. Исто така се наведува дека пратеници оцениле дека разговорите со младите им отвориле нови перспективи за прашања што се разгледуваат во парламентот. Финскиот случај затоа е важен коректив на претпоставката дека институционалната релевантност мора да се мери единствено преку постоењето резолуција или препорака: **директната интеракција и институционалната реакција можат да создадат трага и без класичен писмен исход.**

Како дополнителен референтен пример надвор од корпусот на ECPRD 6013 може да се наведе Шкотскиот парламент, кој веќе беше разгледан во претходната глава. Шкотскиот младински парламент е независна младинска организација, но неговата врска со Шкотскиот парламент е формализирана преку партнерство. Во 2025 година негови претставници учествувале како сведоци пред Комисијата за образование, деца и млади, а материјал произлезен од претходно младинско заседание бил поврзан со предлог што подоцна бил разгледуван во парламентарна дебата. Овој пример не се вклучува во кодирањето на ECPRD 6013, туку служи за триангулација на наодот дека

институционалната трага може да се развива и преку стабилно партнерство меѓу парламентот и автономна младинска организација.

Од компаративна перспектива, односот меѓу младинскиот придонес и институцијата е попрецизно да се чита како **континуум**, а не како бинарна поделба. На едниот крај се формати во кои придонесот останува во рамките на едукативното искуство. Потоа следуваат модели во кои постои конкретен исход, но без јасна институционална адреса; модели во кои исходот формално се презентира или доставува до определени институционални актери; и, конечно, случаи во кои е документирано некакво понатамошно разгледување, советодавно користење, проследување, реакција или друга институционална трага. Оваа градација не претставува скала на квалитетот на едукативната програма, туку аналитичка рамка за **степенот на поврзаност меѓу младинскиот придонес и реалната институционална средина**.

Ваквата дистинкција е непосредно релевантна за X2. Наодите од ECPRD 6013 се конзистентни со претпоставката дека програмите што создаваат конкретен исход и обезбедуваат појасна повратна информација или понатамошна институционална патека имаат поголем **потенцијал** да ја поддржат перцепцијата дека институциите се отворени за младинскиот глас. Но корпусот не овозможува директно да се измери надворешната политичка ефикасност на учесниците, ниту да се утврди причинска врска меѓу конкретен механизам и нивните ставови. Дополнително, прашалникот 6013 систематски бара информација за исходот и за тоа дали тој се презентира пред парламентот или друга институција, но не бара подеднакво систематски податоци за последователното разгледување и повратната информација. Поради тоа, понатамошното институционално постапување се смета за потврдено само таму каде што е експлицитно документирано во националниот одговор.

Оттука, најзначајниот наод не е дека младинските парламенти по правило произведуваат реално политичко влијание, туку дека во корпусот постојат **различни степени на институционално препознавање на младинскиот придонес**. Токму преминот од создаден исход, преку јасна институционална адреса, кон евентуално понатамошно постапување ја прави оваа група програми особено релевантна за анализата на X2. Истовремено, варијацијата меѓу случаите потврдува дека формалното постоење младински парламент само по себе не е доволно; клучно е како е дизајнирана врската меѓу младинското изразување и реалната парламентарна институција.

5.6.4. Премин кон националниот случај

Компаративната анализа на младинските парламенти и сродните програми покажува дека различните форми на парламентарна едукација не се развиваат според единствена линеарна логика, во која посетите и работилниците нужно преминуваат во симулации, а симулациите во младински парламенти. Напротив, парламентите комбинираат различни формати во согласност со сопствената институционална поставеност, расположливите ресурси, целните групи и целите на програмите. Оттука, постоењето младински парламент не може само по себе да се третира како показател за повисок степен на развиеност на парламентарната едукација, исто како што неговото отсуство не означува недоволно развиена едукативна функција.

Специфичноста на младинските парламенти е во тоа што во одделни модели тие ги поврзуваат политичкото учење и практикувањето парламентарни процедури со можноста младите да артикулираат сопствени позиции, предлози или препораки. Компаративниот корпус, меѓутоа, покажа значителни разлики во тоа што се случува со таквиот придонес: тој може да остане дел од едукативното искуство, да биде јавно објавен, да добие конкретна институционална адреса или, во поретки случаи, да биде

проследен со документирано понатамошно институционално постапување. Затоа, за анализата е поважно да се следи врската меѓу **создавањето исход, институционалното препознавање и евентуалното понатамошно постапување**, отколку да се рангираат различните програмски формати.

Овие наоди овозможуваат националниот случај да се разгледа како целина. Анализата на Собранието во следното потпоглавје затоа не се сведува на споредување на поединечни програми со конкретни странски примери, ниту на утврдување дали националниот модел го поседува секој формат идентификуван во компаративниот корпус. Наместо тоа, се испитува како е институционализирана едукативната функција, со какви организациски и ресурсни капацитети располага, колку е разновидно и континуирано програмското портфолио, кои форми на интерактивно и искуствено политичко учење се присутни и каква е врската меѓу создадените младински исходи и институцијата.

Ваквиот пристап овозможува и попрецизно поврзување на националниот случај со истражувачките хипотези. Во однос на X1, во фокусот се степенот на институционализација, организациската стабилност, ресурсите и разновидноста на програмите. Во однос на X2, се анализираат конкретните исходи, механизмите за повратна информација и можностите за понатамошно институционално постапување, при што тие се третираат како индиректни показатели за потенцијалот да се поддржи надворешната политичка ефикасност, а не како нејзина непосредна мерка. Конечно, ваквата компаративна рамка овозможува националниот случај да се позиционира според неговите реални институционални и програмски карактеристики, без нормативно рангирање во однос на другите парламенти.

Врз оваа основа, следното потпоглавје го разгледува националниот случај и утврдува кои карактеристики на институционализирана парламентарна едукација се веќе присутни, каде се наоѓаат нејзините ограничувања и како Собранието се позиционира во однос на моделите идентификувани во компаративната анализа.

Младинските парламенти може да се читаат како „врв“ на едукативниот пакет, затоа што вообичаено ги претпоставуваат или ги надградуваат претходните елементи што беа анализирани во оваа глава: (а) инфраструктура и ресурси (5.3 и 5.4) како услов за повторливост и квалитет; (б) симулации и учење преку улоги (5.5) како метод; и (в) дополнителни форми на директен контакт со институцијата (присуство на пратеници, средби и разговор, прашања-одговори) како фактор што може да ја засили перцепцијата на институционална отвореност. Во таа смисла, младинските парламенти не се само „пообемна симулација“, туку формат што најчесто продуцира конкретен писмен исход (output) и отвора можност за понатамошно постапување/повратна информација (follow-up/feedback), односно за институционална трага на младинскиот глас.

Оттука, следниот аналитички чекор е да се разгледа националниот случај како целина: како е институционализирана едукативната функција на Собранието, кои формати се развиени (посети, работилници, симулации и други програми за млади) и во која мера тие функционираат како кохерентен „пакет“ што создава континуитет, пристапност и педагошка прогресија. Во таа рамка, посебно внимание се посветува на тоа дали програмите произведуваат конкретни исходи (output) и дали постојат механизми за понатамошно постапување/повратна информација (follow-up/feedback), преку кои младинскиот глас може да добие институционална трага.

5.7. Национален случај: парламентарна едукација во македонското Собрание

Вклучувањето на националниот случај во рамките на компаративната анализа има аналитичка, а не само дескриптивна функција. Целта не е врз основа на поединечни активности да се тврди директна каузална врска меѓу парламентарната едукација и долгорочната промена на политичката култура кај младите, туку да се процени дали и во кој степен Собранието развива институционални структури, програмски формати и педагошки механизми што се конзистентни со теоретската поставка за парламентот како чинител на политичка социјализација и демократско учење.

Во согласност со предметот на истражувањето, националната студија на случај е фокусирана на едукативните активности непосредно насочени кон ученици и студенти. Другите едукативни активности на Парламентарниот институт не се предмет на посебна анализа, освен кога имаат непосредна функција во поддршката на програмите за младите. Во таа смисла, работата со наставниците е релевантна како механизам за поврзување на парламентарната со формалната едукација, додека учеството на пратениците се разгледува во оние формати во кои непосредната интеракција со избраните претставници претставува дел од педагошкиот дизајн на програмата.

Националниот случај се анализира преку истите аналитички димензии применети во компаративниот дел: институционална поставеност и ресурси, разновидност и континуитет на програмското портфолио, евалуација, поврзаност со формалното образование и позиционирање во однос на пошироките европски модели. На тој начин, Собранието не се третира како изолиран пример, туку како случај преку кој може да се провери како идентификуваните модели на парламентарна едукација функционираат во постсоцијалистички и ресурсно ограничен институционален контекст.

5.7.1. Институционална поставеност и ресурси

Едукативната функција на Собранието на Република Северна Македонија не се јавува како изолирана протоколарна или посетителска активност, туку како континуирана институционална практика функционално артикулирана преку Парламентарниот институт и неговото Одделение за едукација и комуникација (ОЕК). Во рамките на ова одделение се развиваат и реализираат повеќе структурирани програми за ученици и студенти, со дефинирани целни групи, содржини, методи на работа и организациски процедури. Официјалните програмски документи потврдуваат дека ОЕК е институционалниот носител на овие активности.

Овој организациски аранжман е значаен за компаративното позиционирање на националниот случај. Иако Собранието нема формално воспоставен центар за посетители (visitor centre) од типот што постои во дел од анализираниите парламенти, функциите на едукација и посетителски ангажман се концентрирани во препознатлива организациска единица. Оттука, за потребите на ова истражување, поважно од постоењето на посебно именуван центар е фактот дека постои институционален носител со континуирано програмско портфолио, сопствени едукативни содржини и материјали и капацитет за организирање повторливи активности за различни категории млади.

Таквата институционализација е видлива и во програмскиот континуитет. „Имам став!“, на пример, се реализира како посебна програма на ОЕК од 2019 година и е заснована врз повеќефазен модел што ги поврзува подготовката во училиштето со симулација на парламентарна расправа во Собранието. Покрај неа, институционалното портфолио вклучува семинари и работилници за средношколци, студенти и ученици од основното образование, со различен степен на интерактивност и непосреден контакт со парламентарната институција. „Детски парламент“, на пример, комбинира

интерактивни сесии и практични вежби со содржини за демократијата, работата на Собранието и развојот на вештини за дебатирање и аргументација. Заедничка карактеристика на овие формати е тоа што младите не се третираат единствено како посетители, туку како учесници во организирани процеси на учење за демократијата, парламентарните процедури и можностите за граѓанско учество.

Истовремено, степенот на институционализација мора да се интерпретира во однос на реалните организациски ресурси. Во 2025 година ОЕК функционираше со двајца вработени од пет систематизирани работни места, што претставува релевантен контекст за проценка на обемот и разновидноста на реализираните активности. Затоа кадровскиот капацитет не е спореден организациски податок, туку една од варијаблите преку кои може да се разбере односот меѓу формалната институционализација и реалната способност за одржување, проширување и евалуација на едукативното портфолио.

Од оваа перспектива, националниот случај покажува дека основната институционална инфраструктура за парламентарна едукација е воспоставена: постои јасен организациски носител, континуитет на програмите и разграничени формати за различни целни групи. Прашањето што следува затоа не е само дали Собранието спроведува едукативни активности, туку колкав е нивниот обем, каква е нивната меѓусебна поврзаност и во која мера тие формираат кохерентно програмско портфолио.

5.7.2. Програмско портфолио и обем

Клучната компаративна оска во ова истражување е преминот од минимален посетителско-информативен модел кон програмско портфолио што комбинира повеќе формати и различни степени на педагошки интензитет. Во националниот случај, едукативните активности на Собранието покажуваат токму таква повеќеслојна структура. Поединечните програми беа подетално разгледани во претходните делови од оваа глава; оттука, нивното вклучување во ова потпоглавје нема цел повторно да ги опишува, туку да утврди во која мера тие заедно формираат поврзано и континуирано едукативно портфолио.

Најшироката основа на ова портфолио ја сочинува непосредниот пристап до институцијата преку организирани посети. Според годишните податоци за работата на Парламентарниот институт, во 2025 година биле реализирани 239 организирани посети со вкупно 11.328 посетители, со досег до 41 населено место, од кои 25 градови и 16 рурални средини²⁸¹. Овие податоци не се однесуваат исклучиво на ученици и студенти и затоа не треба да се интерпретираат како мерка на досегот на младинските програми. Нивното аналитичко значење во ова истражување е поинакво: тие покажуваат дека постои стандардизирана посетителска инфраструктура и организациски капацитет преку кои голем број граѓани, а меѓу нив и училишни и студентски групи, можат непосредно да се запознаат со парламентарниот простор и функционирањето на институцијата. Во тој поглед, организираната посета претставува најдостапната „влезна точка“ во поширокиот систем на парламентарна едукација.

Над ова основно ниво се развиваат структурирани едукативни формати насочени кон различни возрастни и образовни групи. Во 2025 година биле реализирани 16 едукативни семинари и работилници за ученици, студенти и наставници²⁸². За потребите

---

²⁸¹ Собрание на Република Северна Македонија, Парламентарен институт, „Годишен извештај за работата на Парламентарниот институт за 2025 година“, Скопје, 2026, <<https://www.sobranie.mk/content/PI/Извештај%202025%20Парламентарен%20институт.pdf>>, пристапено на 20. 8. 2026 г.

²⁸² Ibid.

на националната студија на случај, особено релевантни се програмите непосредно насочени кон учениците и студентите: „Демократијата и Собранието“, „Детски парламент“, студентските семинари за парламентарното право и симулациската програма „Имам став!“. Нивната аналитичка вредност не произлегува само од бројот на реализирани активности, туку од различниот интензитет и начинот на вклучување на учесниците.

Во таа смисла, националното портфолио може да се чита како **градација на едукативни искуства**. На основното ниво се наоѓа запознавањето со институцијата преку организирана посета; следуваат семинарски и интерактивни едукативни формати во кои посетата се комбинира со структурирано знаење, дискусија и практични задачи; додека симулациските и партиципативните активности овозможуваат повисок степен на учење преку искуство, преземање улоги, аргументација, дебата и донесување одлуки. Така, на пример, средношколскиот семинар „Демократијата и Собранието“ комбинира теоретски содржини со практични вежби, игри, видео-содржини и дискусија, додека „Имам став!“ се заснова врз подготовка во училиштето и последователна симулација на парламентарна расправа во Собранието.

Разновидноста на целните групи дополнително ја засилува портфолио-логиката. Активностите опфаќаат ученици од основното образование, средношколци и студенти, при што содржината и методите се приспособуваат на возраста и образовниот контекст. „Детски парламент“, на пример, користи интерактивни сесии и практични вежби за проширување на знаењата за демократијата и работата на Собранието и за развивање вештини за дебатирање и аргументирано изразување, додека студентските семинари се насочени кон подлабоко разбирање на парламентарното право и практичното функционирање на законодавната институција. Студентската програма е наменета за студенти од прв и втор циклус и ги поврзува теоретските аспекти на парламентарното право со нивната практична примена.

Програмското портфолио е надополнето и со печатени и медиумски содржини. Во 2025 година биле подготвени и емитувани 37 телевизиски емисии во соработка со Собранискиот канал и биле отпечатени 2.220 едукативни и промотивни материјали, од кои 1.638 биле дистрибуирани на настани.²⁸³ Овие активности не треба да се изедначуваат со непосредните едукативни програми за ученици и студенти, но претставуваат дополнителна инфраструктура што го проширува досегот на едукативната функција и создава можност учењето да не завршува со физичкото присуство во Собранието.

Оттука, националниот случај не може соодветно да се опише како модел заснован само врз организирани посети. Попрецизно е да се зборува за **развиено програмско портфолио во кое се комбинираат посетителски, семинарски, симулациски и други структурирани едукативни формати, со различно ниво на интерактивност и педагошки интензитет**. Во логиката на X1, ваквата разновидност е конзистентна со очекувањето дека институционализацијата на едукативната функција е поврзана со развој на посложени и поконзистентни форми на парламентарна едукација. Истовремено, самиот број и разновидноста на активностите не се доволни за процена на нивниот образовен придонес. За тоа е неопходно да се разгледа дали и на кој начин институцијата ги следи непосредните исходи од програмите, што е предмет на следното потпоглавје.

---

²⁸³ Ibid.

5.7.3. Евалуација и институционализација

Еден од позначајните показатели за институционализација на едукативната функција е дали парламентот само реализира активности или воспоставува и механизми преку кои систематски прибира повратни информации за нивното спроведување и непосредните исходи. Во националниот случај, примената на евалуациски прашалници и изработката на интерни анализи за повеќе едукативни формати покажуваат дека евалуацијата постепено се вградува како составен дел од програмскиот циклус. Нејзиното аналитичко значење, оттука, не произлегува само од можноста да се измери задоволството на учесниците, туку и од функцијата што ја има во идентификувањето на слабостите, приспособувањето на содржините и понатамошниот развој на програмите. Во оваа смисла, евалуацијата претставува еден од механизмите преку кои едукативната функција добива карактеристики на организациски процес на учење.

Кај дел од програмите евалуациските инструменти првенствено се насочени кон перципираната корисност, разбирањето на обработените содржини, квалитетот на организацијата и подготвеноста за препорака. Кај семинарот „Демократијата и Собранието“ од 15 септември 2025 година, на пример, 88,1% од учесниците навеле дека научиле нови работи за улогата и работата на Собранието, 83,3% го оцениле семинарот како многу корисен, а сите испитаници изразиле подготвеност да го препорачаат на други ученици. Ваквите показатели не претставуваат директно мерење на промена во политичката култура, ниту овозможуваат утврдување долгорочен образовен ефект. Тие, сепак, обезбедуваат релевантна информација за перципираното учење, институционалното искуство и прифатеноста на програмата и покажуваат дека повратната информација од учесниците се прибира и анализира на структуриран начин.

Кај „Детски парламент“, пак, во евалуацијата со 91 испитаник, 84,6% ја оценуваат активноста како многу интересна и корисна, а 87,9% наведуваат дека биле силно охрабрани да поставуваат прашања и да учествуваат во дискусија. Овие резултати покажуваат дека евалуацијата се применува кај формати со различна возраст на учесниците, структура и степен на интерактивност. Истовремено, поради природата на инструментите, резултатите треба првенствено да се интерпретираат како показатели на перципирана корисност, разбирање и непосредно институционално искуство, а не како директен доказ за стекнато знаење или трајна промена на ставовите.

Особено значаен методолошки исцекор претставува евалуацијата на семинарот „Собранието однатре: Дом на парламентарното право“, наменет за студенти од Правниот факултет „Јустинијан Први“. Во оваа активност за првпат е применет структуриран модел што комбинира pre/post тест за мерење на знаењето, скалеста проценка на перцептивната и мотивациската димензија и анализа на постигнатоста по програмски цели. Во семинарот учествувале 32 студенти, од кои 18 учествувале во евалуацијата. Во споредба со инструментите насочени главно кон перципираната корисност, ваквиот пристап овозможува подиректно следење на непосредните образовни исходи и попрецизно идентификување на областите во кои програмата покажува различно ниво на постигнатост.

Pre/post анализата регистрирала промена од 85,2% на почетното мерење на 87,5% на завршното мерење, односно зголемување од 2,3 процентни поени. Индексот на парламентарна писменост изнесувал 79,5%, додека анализата по програмски цели покажала највисока постигнатост кај познавањето на статусот на пратениците и законодавната постапка, а најголем простор за подобрување кај практичното разбирање на Деловникот. Со оглед на тоа што станува збор за студенти по право со релативно високо почетно ниво на знаење, регистрираната промена треба да се интерпретира внимателно. Таа покажува непосредна промена во знаењето во рамките на испитуваната

група, но поради отсуството на контролна или споредбена група не овозможува строг каузален заклучок дека промената е исклучиво резултат на програмата. Токму ова разграничување е важно и за пошироката методолошка логика на дисертацијата: мерењето на непосредните образовни исходи не е исто што и утврдување долгорочна промена на демократската политичка култура.

Дополнителната вредност на ваквата евалуација е во можноста резултатите да се користат за понатамошен програмски развој. Анализата идентификува потреба од поголема практична примена на знаењето, повеќе интерактивни и симулациски активности и подолга непосредна интеракција со пратениците. Поврзувањето на мерењето, интерпретацијата на резултатите и последователното приспособување на програмата е особено значајно од аспект на институционализацијата, бидејќи покажува дека евалуацијата може да функционира како механизам за организациско учење, а не само како административен завршеток на активността.

Слична развојна функција има и евалуацијата на симулациската програма „Имам став!“. Примената на посебни прашалници за учениците и наставниците овозможува споредување на две перспективи за образовната и демократската вредност на програмата, организацискиот квалитет и можностите за нејзино унапредување. Наставниците особено позитивно ги вреднуваат елементите поврзани со аргументираната дебата, тимската работа, демократската култура и разбирањето на компромисот, додека одговорите на учениците укажуваат на разбирање на улогата на дебатата, работата во комисии и гласањето, како и на поттик за размислување за сопствената улога како граѓани. Воедно, преку отворените прашања се идентификуваат конкретни можности за подобрување, меѓу кои дополнителна подготовка, појасни правила и повеќе време за дебата. И во овој случај, сепак, резултатите треба да се третираат како показатели на перципирани исходи и разбирање, а не како директно измерена промена предизвикана од програмата.

Гледани заедно, овие практики покажуваат постепена еволуција на евалуацијата во националниот случај: од инструменти насочени главно кон задоволството, перципираната корисност и разбирањето, кон посложени модели што вклучуваат и мерење пред и по едукативната активност. Аналитички, ова претставува значаен показател за институционализација, бидејќи покажува способност програмите не само да се реализираат, туку и нивните непосредни исходи да се следат, анализираат и користат при нивното понатамошно обликување. Постојењето прашалници, интерни анализи и извештаи на тој начин создава основна евалуациска инфраструктура и институционална меморија врз која може да се надградува понатамошниот развој на парламентарната едукација.

Следниот развоен чекор би бил постепено и систематско воведување стандардизирани pre/post инструменти и кај другите едукативни програми за ученици и студенти, особено кај семинарските и симулациските формати со повисок степен на интерактивност. На тој начин би можеле поконзистентно да се следат непосредните промени во парламентарната писменост, разбирањето на демократските и парламентарните процедури, чувството на политичка компетентност и мотивацијата за учество. Дополнително последователно мерење по одреден временски период би овозможило во иднина да се испита и одржливоста на евентуално регистрираните промени. Ваквата надградба би претставувала премин од доминантно мерење на перцепцијата кон посистематска процена на образовните исходи, без притоа да се претпоставува дека непосредната промена автоматски означува долгорочна трансформација на демократската политичка култура.

5.7.4. Синергија со формалното образование

Една од позначајните развојни карактеристики на националниот случај е постепеното поврзување на парламентарната едукација со формалниот образовен процес. Овој аспект е особено релевантен за теоретската рамка на дисертацијата, во која формалното и неформалното политичко образование не се третираат како одвоени сфери, туку како потенцијално комплементарни механизми на политичко учење. Во националниот случај, таквата поврзаност е видлива на повеќе нивоа: преку усогласување на едукативните програми со содржини од наставните програми, преку работа со наставниците како посредници меѓу Собранието и училиштето и преку развој на материјали што можат да се користат во наставниот процес.

Врската со формалното образование е вградена уште во дизајнот на дел од програмите непосредно насочени кон учениците. Семинарот „Демократијата и Собранието“, на пример, е наменет за средношколци кои во рамките на наставата изучуваат содржини поврзани со управувањето со општеството и власта. Во програмските документи тие содржини експлицитно се поврзуваат со предметот Граѓанско образование во средните стручни училишта, како и со Социологија, Вовед во правото, Филозофија и Етика во гимназиското образование. Слична врска постои и кај „Детски парламент“, кој е наменет за ученици од деветто одделение што изучуваат содржини од областа на граѓанското образование поврзани со управувањето со општеството и власта. Оттука, парламентарните програми не функционираат целосно независно од она што учениците го изучуваат во училиштето, туку во одредени случаи се поставени како практично и искуствено надополнување на наставните содржини.

Посебно значење во овој процес има работата со наставниците. Иако тие не претставуваат примарна целна група на анализата во оваа дисертација, нивната улога е релевантна како посреднички механизам преку кој парламентарната едукација може да добие поширок и поодржлив досег до учениците. Како што беше покажано во претходната анализа на програмските формати, во работата со наставниците се прави јасна врска меѓу формалната политичка едукација што се одвива во училиштето и неформалната политичка едукација што ја спроведува Парламентарниот институт. Наставниците истовремено се запознаваат со едукативните материјали на Институтот, со можностите за нивно користење во наставата и со програмите во кои можат да бидат вклучени нивните ученици.

Оваа врска има и практична, континуирана димензија. Во рамките на активностите посветени на наставниците, Парламентарниот институт организира работилници со наставници што предаваат содржини од областа на граѓанското образование. Во 2024 година, по повод Светскиот ден на учителот, кој се одбележува на 5 октомври, Парламентарниот институт организирал еднодневна работилница за наставници од основните училишта на 4 октомври, на која учествувале 91 наставник од повеќе градови и рурални средини во државата.²⁸⁴ Ваквата практика е значајна не само како посебна активност за професионална размена, туку и како механизам преку кој се одржува и развива врската меѓу парламентарната и училишната едукација. Годишниот извештај ја евидентира работилницата и меѓу активностите со кои се одбележуваат значајни датуми.

Понатамошен чекор во оваа насока претставува методската единица, односно модулот „Новинарство во акција: Учење за демократијата преку истражување“, развиен

---

²⁸⁴ Собрание на Република Северна Македонија, Парламентарен институт, „Годишен извештај за работата на Парламентарниот институт за 2024 година“, 7–8.
<<https://www.sobranie.mk/content/%D0%9F%D0%98%202024/PIgodishenizveshtaj2024.pdf>>, пристапено на 20. 8. 2026 г.

за примена во рамките на предметот Граѓанско образование во осмо и деветто одделение. Иницијативата била јавно промовирана во Собранието, со што поврзувањето на парламентарната институција со граѓанското образование добило дополнителна институционална видливост.²⁸⁵ Материјалот е изработен во рамките на Програмата за парламентарна поддршка, проект на Владата на Швајцарија под покровителство на Собранието, а модулот е развиен во партнерство со Парламентарниот институт.²⁸⁶ Во разработката на неговата конечна верзија биле вклучени и 23 наставници од основни училишта од различни делови на државата. Модулот е предвиден за пилот-тестирање, по што како следен чекор е предвиден и формален преглед од Министерството за образование и наука и Бирото за развој на образованието.²⁸⁷

Содржински, модулот ја проширува врската меѓу парламентарната и формалната едукација кон уште една област – медиумската писменост. Преку учење базирано на истражување, учениците се поставуваат во улога на истражувачки новинари, а методскиот пристап е насочен кон развивање критичко мислење, истражувачки вештини и разбирање на значењето на медиумската писменост во демократското општество. Самиот материјал експлицитно ја нагласува и комбинацијата на формалното и неформалното образование како дел од неговата педагошка логика.²⁸⁸

Овој пример е аналитички значаен бидејќи покажува поширока насока на развој од класичната парламентарна едукација насочена кон запознавање со институцијата. Поврзувањето на парламентарната едукација со граѓанското образование и медиумската писменост создава простор за развој на поширок сет демократски компетенции. Сепак, врз основа на расположливите документи би било прерано ова да се квалификува како целосно институционализирано курикуларно партнерство. Попрецизно е да се зборува за траекторија кон посистематско поврзување на парламентарната едукација со формалното образование.

Оттука, синергијата со формалното образование претставува една од поважните развојни димензии на националниот случај. Нејзината вредност е во можноста парламентарното учење да не остане ограничено на еднократното присуство во Собранието, туку да се поврзе со подолготрајниот процес на образование на учениците. Во таа перспектива, наставниците и наставните материјали функционираат како механизми преку кои искуството од парламентарните програми може да се пренесе во училницата, а содржините од формалното образование, обратно, да добијат практична институционална димензија преку непосреден контакт со Собранието.

5.7.5. Компаративно позиционирање

Компаративното позиционирање на националниот случај покажува дека парламентарната едукација во Собранието на Република Северна Македонија ја надминува минималната посетителско-информативна функција. Во однос на димензиите применети во компаративната анализа, присутни се повеќе елементи карактеристични за поразвиените модели: препознатлив институционален носител, континуитет на активностите, програми приспособени на различни возрасни и

²⁸⁵ Собрание на Република Северна Македонија, „Промовиран курикулум за истражувачко новинарство по предметот граѓанско образование“, < <https://www.sobranie.mk/ns-newsarticle-promoviran-kurikulum-za-istrazuvacko-novinarstvo-po-predmetot-gragansko-obrazovanie.nspk>>, пристапено на 20. 8. 2026 г.

²⁸⁶ Виктор Новаковски, „Новинарство во акција: Учење за демократијата преку истражување“, методска единица за предметот Граѓанско образование за VIII и IX одделение, изработена во рамките на Програмата за парламентарна поддршка, 2025, 1, 3 и 5

²⁸⁷ Ibid., 5.

²⁸⁸ Ibid., 5-6.

образовни групи, интерактивни и симулациски формати, вклучување на пратеници, едукативни материјали, евалуациска практика и постепено поврзување со формалното образование. Оттука, националниот случај не може соодветно да се класифицира како модел заснован претежно врз посетата на парламентот, туку како развиено програмско портфолио во кое физичкиот пристап до институцијата претставува само едно од повеќето нивоа на парламентарно учење.

Особено силна страна во компаративна перспектива е симулациската компонента. Програмата „Имам став!“ го поврзува подготвителното учење во училиштето со симулација на комисиjsка и пленарна расправа во Собранието, аргументирање, преговарање и гласање. Во меѓународната публикација *Parliaments Promoting Democracy*, националниот случај е вклучен токму како пример на парламентарна програма за демократска едукација, при што се нагласуваат подготовката во училиштето, симулацијата на законодавната постапка, улогата на пратениците и изработката на документи за јавни политики.²⁸⁹ Во оваа смисла, македонскиот случај се приближува до моделите во кои парламентарната едукација не се ограничува на пренесување информации, туку користи учење преку искуство и преземање институционални улоги.

Во однос на поврзувањето со формалното образование, позицијата е понијансирана. Британскиот модел, користен и како надворешна референтна точка во извештајот изработен за Собранието, прави корисна разлика меѓу програми што се *curriculum-linked* и оние што би биле *curriculum-led*: парламентарните активности се поврзуваат со наставните цели, но не се подредуваат целосно на наставната програма, со што ја задржуваат специфичната институционална и искуствена вредност на парламентарното учење.²⁹⁰ Во овој поглед, македонскиот случај покажува слична логика во развој: програмите се поврзуваат со Граѓанското образование и други наставни содржини, се работи со наставници, а се развиваат и материјали применливи во училишната средина. Сепак, оваа поврзаност сè уште не го достигнува степенот на систематизација присутен во моделите со трајни наставнички мрежи, редовно обновувани ресурси и структурирани програми преку кои парламентарната едукација може пошироко да се пренесува во училиштата. Британскиот пример, на пример, вклучува широка мрежа на наставници, наставни модули, ресурси за користење во училишница и посебна Teacher Ambassador Programme.²⁹¹

Компарацијата со Хрватска дополнително ја покажува границата на сегашното позиционирање. Хрватскиот Model Parliament е формално поврзан со наставната програма по Политика и економија во средното образование, а парламентарната служба обезбедува и подготвителни посети, материјали и професионална поддршка за наставниците.²⁹² Националниот случај сè уште не располага со таков степен на формално курикуларно вградување. Како што покажа претходното потпоглавје, посоодветно е да се зборува за траекторија кон посистематско поврзување со формалното образование, а не за веќе воспоставено курикуларно партнерство.

Втора важна разлика се однесува на досегот. Поразвиените модели создаваат механизми преку кои парламентарната едукација се изнесува надвор од физичкиот простор на парламентот. Парламентот на Обединетото Кралство²⁹³, на пример, користи

---

²⁸⁹ Austrian Parliament / Inter-Parliamentary Union, *Parliaments Promoting Democracy: Report on Programmes of National Parliaments Promoting Democracy and Human Rights*, Vienna, 2020, 94-95

²⁹⁰ Maria Amrin, *Best Practice for Engaging Young People at UK Parliament for the Parliament of North Macedonia*, Westminster Foundation for Democracy, June 2025.

²⁹¹ Ibid.

²⁹² Austrian Parliament / Inter-Parliamentary Union, *Parliaments Promoting Democracy*, 18-19

²⁹³ Maria Amrin, *Best Practice for Engaging Young People*.

регионални Outreach Assemblies, онлајн интеракција со парламентарци и наставнички мрежи, додека австралискиот модел²⁹⁴ користи наставно усогласени видеоконференциски програми за ученици што не можат да го посетат парламентот. Во националниот случај географскиот опфат се проширува преку учество на училишта од различни населени места, но основниот модел сè уште во голема мера зависи од физичкото доаѓање на учесниците во Собранието. Оттука, следното ниво на развој не подразбира само поголем број активности, туку и способност парламентарната едукација **систематски да го проширува својот опфат и досег** преку наставниците, дигиталните формати и активности реализирани надвор од самата институција.

Најизразена компаративна разлика, меѓутоа, се појавува кај механизмите преку кои резултатите од младинското учество добиваат институционално продолжение. Кај „Имам став!“ најдобрите документи за јавни политики се доставуваат до пратениците, кои учествуваат и во оценувањето на програмата. Меѓународниот извештај, сепак, експлицитно наведува дека влијанието на овие предлози врз парламентарните процедури не е формализирано.²⁹⁵ Во споредба со тоа, во романскиот „Youth Senate“ предлозите усвоени од учениците во симулираната пленарна седница формално се доставуваат до парламентарните групи за анализа и евентуално вклучување во идни законодавни иницијативи.²⁹⁶ Токму оваа разлика е важна за истражувачката логика на дисертацијата: националниот случај создава простор младите да формулираат и јавно да бранат ставови, но институционалната патека што следува по нивното формулирање останува помалку развиена.

Оттука, во компаративната типологија развиена во ова истражување, националниот случај најсоодветно може да се позиционира како **развиен и институционализиран портфолио-модел со силна симулациска компонента и растечка поврзаност со формалното образование**. Неговите главни предности се разновидноста и континуитетот на програмите, интерактивниот педагошки пристап, непосредниот контакт со парламентарната институција и постепено развивање евалуациски и образовни механизми што го надминуваат еднократното посетителско искуство. Во однос на најразвиените компаративни примери, простор за понатамошна институционализација постои пред сè во **систематското проширување на работата со наставниците, територијалниот и дигиталниот досег и формализирањето на механизмите преку кои резултатите од младинското учество добиваат институционална трага и повратна информација**. Во таа смисла, компаративната позиција на националниот случај не укажува на потреба од создавање нов модел од почеток, туку на **надградување и поврзување на веќе воспоставените елементи во посистематизиран и одржлив систем на парламентарна едукација**.

5.7.6. Поврзаност со хипотезите

Националниот случај овозможува непосредно, но методолошки умерено поврзување на емпириските наоди со трите работни хипотези поставени во оваа глава. Како што беше нагласено при нивното формулирање, хипотезите не претставуваат строги каузални предвидувања, туку теоретски засновани институционални очекувања. Оттука, нивната процена се темели на степенот до кој идентификуваните институционални и програмски обрасци се конзистентни со очекуваните односи, без од документарните податоци да се изведува тврдење за директни или долгорочни промени во политичката култура на учесниците.

²⁹⁴ Austrian Parliament / Inter-Parliamentary Union, *Parliaments Promoting Democracy*, 24–25.

²⁹⁵ Ibid., 94–95

²⁹⁶ Ibid., 104–105

Во однос на X1, според која парламентите со повисок степен на институционализација на едукативната функција почесто развиваат поразновидни, поинтерактивни и поодржливи едукативни програми, националниот случај е јасно конзистентен со очекуваната врска. Едукативната функција има препознатлив организациски носител во рамките на Парламентарниот институт и Одделението за едукација и комуникација, програмите покажуваат континуитет и диференцијација според целните групи, а организираниите посети се надградуваат со семинари, интерактивни едукативни активности и симулациски формати. Дополнително, развиени се сопствени едукативни материјали и механизми за евалуација преку кои програмите можат да се следат и приспособуваат.

Овие наоди ја поддржуваат основната логика на X1 дека институционализацијата создава поповолни услови за развој на посложено и поконзистентно програмско портфолио. Истовремено, националниот случај покажува и дека институционализацијата не е завршена состојба, туку процес зависен од кадровскиот, организацискиот и ресурсниот капацитет. Затоа конзистентноста со X1 не треба да се интерпретира како доказ дека самото постоење институционален носител автоматски обезбедува повисок образовен ефект, туку дека создава организациски предуслови за континуитет, разновидност и програмско учење.

Во однос на X2, според која парламентарните едукативни програми во кои младинскиот придонес добива конкретен исход, понатамошно институционално постапување и повратна информација имаат поголем потенцијал да ја поддржат надворешната политичка ефикасност кај младите отколку програмите во кои таквите механизми отсутуваат, националниот случај покажува мешан образец. Дел од програмите создаваат конкретни исходи и овозможуваат непосредна реакција од институцијата. Најизразен пример е „Имам став!“, каде учесниците формулираат документи за јавни политики, пратениците учествуваат во оценувањето на нивната работа, а најдобрите предлози се доставуваат до пратениците. Со тоа програмата содржи и output и елементи на feedback.

Сепак, понатамошната институционална патека на младинскиот придонес не е целосно формализирана. Достапните податоци не покажуваат постоење стандардизирана процедура преку која младинските предлози редовно би биле доставувани до надлежни работни тела, разгледувани и проследени со институционална повратна информација. Оттука, **X2 е делумно поткрепена на институционално ниво**: националниот случај покажува дека младинскиот придонес може да добие видливост и непосредна реакција, но механизмите преку кои тој би оставал посистематска институционална трага остануваат ограничени.

Ова разграничување е особено важно во однос на надворешната политичка ефикасност. Постојните евалуациски инструменти обезбедуваат податоци за перципираното учење, разбирањето на парламентарните процеси, аргументацијата, охрабрувањето за учество и, кај студентската програма, за непосредната промена во знаењето. Овие показатели се поблиски до когнитивните исходи и до елементите на внатрешната политичка ефикасност. Тие сами по себе не покажуваат дека младите стекнале посилна перцепција дека институцијата ќе реагира на нивните ставови. Токму затоа output и follow-up/feedback се аналитички значајни како институционални показатели за потенцијалот на програмата да покаже дека младинскиот придонес има институционална адреса, трага и можност да биде разгледан.

Во однос на X3, според која Собранието покажува карактеристики на хибриден модел на парламентарна едукација во кој институционализираните неформални едукативни активности се поврзуваат со формалниот образовен процес преку наставни содржини, наставници и образовни материјали, наодите **делумно ја поткрепуваат**

хипотезата. Поврзувањето е видно на повеќе нивоа. Дел од програмите непосредно се надоврзуваат на содржини што учениците ги изучуваат во рамките на граѓанското образование и други наставни предмети; Парламентарниот институт развива активности со наставници како посредници меѓу Собранието и училиштето; а се развиваат и образовни материјали што можат да се применуваат во училишната средина.

Овие елементи покажуваат дека парламентарната едукација не функционира целосно изолирано од формалното образование. Истовремено, анализата не дава основа да се заклучи дека е воспоставен целосно институционализиран хибриден модел. Поврзувањето со образовниот систем нема еднаков степен на развиеност во сите програмски сегменти, а дел од поновите иницијативи, вклучително и методската единица „Новинарство во акција“, сè уште се наоѓаат во развојна или пилот-фаза. Оттука, попрецизно е да се зборува за **препознатливи елементи на хибридизација и траекторија кон посистематско поврзување на парламентарната и формалната едукација**, отколку за веќе консолидиран хибриден модел.

Медиумската писменост во оваа рамка не претставува посебна трета компонента на хибридниот модел, туку една од пошироките демократски компетенции што можат да се развиваат преку поврзувањето на парламентарната едукација со формалниот образовен процес. На ист начин, критичкото мислење, аргументацијата, истражувањето прашања од јавен интерес и разбирањето на институционалната одговорност претставуваат можни содржински и компетенциски исходи на таквата синергија.

Гледани заедно, наодите од националниот случај покажуваат различен степен на поткрепеност на трите работни хипотези. Националниот случај е јасно конзистентен со Х1 во поглед на односот меѓу институционализацијата и развиеноста на програмското портфолио. Х2 е делумно поткрепена, бидејќи постојат конкретни исходи и форми на повратна информација, но понатамошното институционално постапување останува недоволно формализирано. Х3, исто така, е делумно поткрепена: присутни се реални механизми на поврзување меѓу неформалната парламентарна едукација и формалниот образовен процес, но тие сè уште не сочинуваат целосно институционализиран хибриден модел.

Токму ваквата нееднаква поткрепеност е аналитички значајна. Националниот случај не покажува едноставна поделба меѓу „развиена“ и „неразвиена“ парламентарна едукација, туку различен степен на институционализација на нејзините поединечни компоненти. Најцврсто е воспоставено програмското портфолио и неговата организациска основа; развиени, но поне еднакви се механизмите за евалуација и поврзување со формалното образование; додека најголемиот простор за понатамошен развој останува кај формализираните патеки преку кои младинскиот придонес добива институционално продолжение и повратна информација.

5.8. Заклучок од емпириската анализа

Компаративната емпириска анализа во оваа глава покажа дека парламентарната едукација претставува препознатлива, но различно институционализирана функција на современите парламенти. Анализата на корпусите ECPRD 5558, 3851, 4147 и 6013, дополнета со меѓународните компаративни извори и со националната студија на случај, идентификува широк спектар на организациски и програмски решенија: од организирани посети и информативни активности до структурирани семинари, симулации, програми за млади и форми на учество во кои младите создаваат сопствени предлози и други конкретни исходи. Овие разлики не дозволуваат парламентите едноставно да се поделат на институции што „имаат“ или „немаат“ едукативна функција.

Порелевантно е да се анализира степенот до кој таа функција е организациски поддржана, програмски развиена, интерактивна и поврзана со механизми за евалуација и понатамошно институционално постапување.

Првиот поопшт наод се однесува на врската меѓу институционализацијата и програмската развиеност. Компаративниот материјал покажува дека парламентите со препознатлив организациски носител, континуитет на активностите, човечки и материјални ресурси и развиена едукативна инфраструктура почесто располагаат со поразновидно и поинтерактивно програмско портфолио. Притоа, самото постоење посетителски центар или посебна организациска единица не е доволен показател за развиена едукативна функција. Од аналитички аспект поважна е комбинацијата на институционална стабилност, разновидност на формати, повторливост, материјали, дигитални ресурси и евалуациски механизми. Во оваа смисла, наодите во голема мера ја поткрепуваат Х1: институционализацијата не гарантира определен образовен ефект, но создава поповолни услови за континуитет и за развој на посложени форми на парламентарно учење.

Вториот значаен наод е постепеното поместување од еднонасочно информирање кон искуствено и интерактивно учење. Симулациите, дебатите, преземањето улоги и другите форми на активно учество им овозможуваат на младите не само да добијат информации за парламентот, туку и практично да се соочат со логиката на аргументирање, преговарање, претставување различни позиции и донесување одлуки. Нивната аналитичка вредност, сепак, не произлегува од самиот факт дека се користи симулација, туку од нејзиниот педагошки дизајн: подготовката, јасно определените улоги и правила, фасилитацијата, можноста за аргументирање и рефлексивноста по активноста. Ваквите формати создаваат особено поволни услови за развој на политичка писменост, демократски компетенции и елементи на внатрешна политичка ефикасност, но расположливите документарни податоци не овозможуваат од нив да се изведува заклучок за долгорочна промена на политичката култура.

Третиот наод се однесува на разликата меѓу учеството како образовно искуство и учеството што остава институционална трага. Компаративната анализа покажа дека создавањето конкретен младински исход (препорака, предлог, декларација, записник или друг продукт) не е исто што и постоењето механизам за негово понатамошно институционално постапување. Од аспект на Х2, клучно е што се случува по создавањето на исходот: дали тој се објавува, доставува, разгледува и дали учесниците добиваат институционална повратна информација. Токму таму каде што постои појасна и повторлива патека на follow-up/feedback, програмата има поголем потенцијал да сигнализира дека младинскиот придонес е институционално препознаен. Оттука, Х2 е делумно поткрепена. Компаративните примери покажуваат различни степени на институционално продолжение на младинскиот придонес, но во значителен дел од програмите исходот останува главно во рамките на самото едукативно искуство. Поради тоа, output и follow-up/feedback во ова истражување остануваат индиректни институционални показатели за потенцијалот да се поддржи надворешната политичка ефикасност, а не непосредна мерка на нејзината промена.

Посебно значаен наод претставува поврзувањето на парламентарната едукација со формалното образование. Компаративните примери покажуваат дека наставниците, наставните ресурси и програмите поврзани со наставните содржини можат да го продолжат образовното искуство надвор од непосредната посета на парламентот. На тој начин парламентарната едукација добива можност да функционира како дополнување на формалното политичко и граѓанско образование, особено во делот на искуственото учење и непосредното запознавање со институционалните процеси. Оваа врска не

подразбира претопување на парламентарната едукација во наставната програма, туку функционално поврзување на две различни средини на политичко учење.

Националниот случај се вклопува во овие компаративни обрасци, но истовремено покажува сопствена комбинација на развиени и недовршени институционални елементи. Парламентарната едукација во македонското Собрание има препознатлив организациски носител, континуирано и разновидно програмско портфолио, силна симулациска компонента и постепено развивана евалуациска практика. Во компаративна перспектива, случајот ја надминува минималната посетителско-информативна функција и може да се позиционира како развиен портфолио-модел со значајна компонента на учење преку искуство. Истовремено, просторот за понатамошен развој е видлив во систематското проширување на работата со наставниците, територијалниот и дигиталниот досег, стабилизирањето на организациските ресурси и, особено, во формализирањето на механизмите преку кои младинските исходи добиваат понатамошно институционално постапување и повратна информација.

Во однос на X3, националниот случај покажува реални механизми на поврзување меѓу неформалната парламентарна едукација и формалниот образовен процес. Врските со наставните содржини, работата со наставници и развојот на материјали применливи во училишната средина претставуваат препознатливи елементи на хибридизација. Сепак, расположливите податоци не даваат основа овие елементи да се интерпретираат како веќе целосно институционализиран хибриден модел. Оттука, X3 е делумно поткрепена: емпириски е видлива траекторија кон посистематско поврзување на парламентарната и формалната едукација, но степенот на нејзина институционализација останува нееднаков и во развој.

Гледани заедно, наодите од Глава 5 ја поткрепуваат основната аналитичка поставка на дисертацијата дека парламентите можат да создаваат институционализирани средини за политичко учење и социјализација, но потенцијалот на тие средини зависи од начинот на кој се организирани и педагошки обликувани. Разликата меѓу парламентите не се сведува на бројот на реализирани активности, туку на степенот до кој тие активности се поврзуваат во континуирано програмско портфолио, создаваат активно образовно искуство, се следат преку евалуација, воспоставуваат врски со формалното образование и овозможуваат младинскиот придонес да добие институционална трага. На тој начин, емпириската анализа не докажува непосредна каузална промена на демократската политичка култура, туку ги идентификува институционалните и програмските механизми преку кои парламентите можат да создаваат услови за нејзино постепено обликување.

Со ова се создава основата за завршната синтеза во следната глава, во која теоретските поставки и емпириските наоди ќе се интегрираат во конечна процена на истражувачките хипотези, научниот придонес на трудот, ограничувањата на истражувањето и можните насоки за понатамошен развој на парламентарната едукација.

6. ЗАКЛУЧОЦИ, НАУЧЕН ПРИДОНЕС И ПРЕПОРАКИ

6.1. Завршна синтеза

Оваа дисертација тргна од прашањето дали и на кој начин парламентите, покрај нивните класични законодавни, претставнички и надзорни функции, можат да се разберат и како институционални чинители на политичка социјализација. Во фокусот на истражувањето беа едукативните програми насочени кон младите и нивниот потенцијал да создаваат организирани средини за политичко учење, непосредно запознавање со демократските институции и развој на компетенции релевантни за демократската политичка култура.

Теоретската рамка беше изградена врз поврзување на политичката култура, политичкото образование, политичката социјализација и институционалната перспектива. Основната појдовна поставка беше дека политичката култура не претставува статична вредносна матрица што се формира независно од институциите, туку дека нејзиното обликување се одвива и преку искуствата што граѓаните ги стекнуваат во контакт со демократските институции. Во таа смисла, институциите не се само објекти кон кои се насочени политичките ориентации, туку можат да функционираат и како средини во кои се учат правила, улоги, процедури и модели на демократско однесување.

Во оваа рамка, парламентарната едукација беше концептуализирана како форма на неформално политичко образование што располага со специфична институционална предност: можноста апстрактното знаење за претставничката демократија да го поврзе со непосредно искуство на парламентарниот простор, процедурите и процесите на одлучување. Организираните посети, семинарите, симулациите, дебатите и другите интерактивни формати можат да создадат услови младите не само да учат за парламентот, туку и да практикуваат аргументација, преземање улоги, разгледување различни позиции, преговарање и донесување одлуки. Парламентарната едукација, сепак, не се третира како замена за формалното образование, туку како негов можен комплементарен партнер.

Емпириската анализа покажа дека ваквата едукативна функција е реално присутна во парламентарната практика, но дека не постои единствен модел на нејзино институционално и програмско организирање. Анализираниите случаи се движат од претежно посетителско-информативни формати до развиени програмски портфолија што комбинираат повеќе целни групи, интерактивни методи, симулации, едукативни материјали, дигитални ресурси, работа со наставници и различни механизми за евалуација. Оттука, аналитички порелевантно од прашањето дали парламентот формално располага со одделен центар или поединечна програма е прашањето до кој степен неговата едукативна функција е институционализирана, континуирана и педагошки развиена.

Компаративната анализа истовремено покажа дека квалитетот на парламентарното учење не може да се проценува само преку бројот на активности или учесници. Посебно значење има начинот на кој е дизајнирано едукативното искуство. Подготовката, интерактивноста, преземањето улоги, можноста за аргументирање, рефлексивната и поврзувањето со претходното знаење создаваат поповолни услови за развој на политичка писменост, демократски компетенции и чувство на политичка компетентност. Тоа е особено видливо кај симулациските формати, каде младите од пасивни приматели на информации стануваат активни учесници во контролирана институционална ситуација.

Втората значајна димензија се однесува на прашањето дали младинскиот придонес останува во границите на едукативната активност или добива видлива институционална трага. Анализата покажа дека постоењето конкретен исход само по себе не е доволно. Од аспект на потенцијалот за надворешна политичка ефикасност, посебно значење има дали по создавањето на предлог, препорака, декларација или друг резултат следува негово доставување, разгледување и институционална повратна информација. Токму оваа разлика меѓу учеството како образовно искуство и учеството што добива институционално продолжение претставува еден од поважните емпириски наоди на истражувањето.

Истражувањето дополнително ја потврди аналитичката важност на врската меѓу парламентарната и формалната едукација. Кога парламентарните програми се поврзуваат со наставните содржини, наставниците и образовните материјали, нивниот потенцијален досег не мора да завршува со физичкото присуство во парламентот. Ваквото функционално поврзување создава можност неформалното институционално искуство да се надворзе на подолготрајниот образовен процес. Во ова истражување токму оваа врска е основата за анализирање на можниот хибриден модел на парламентарна едукација.

Националниот случај на македонското Собрание ги обединува повеќе од овие карактеристики. Анализата покажа институционализирана едукативна функција со препознатлив организациски носител, континуирано и разновидно програмско портфолио, силна симулациска компонента и постепено развивање на евалуациски механизми. Истовремено, идентификувани се и области во кои институционализацијата е понееснаква: механизмите за понатамошно постапување по младинските исходи, систематското проширување на досегот и поврзувањето со формалното образование. Последната димензија покажува препознатливи елементи на хибридизација, но не и основа националниот случај да се квалификува како веќе целосно консолидиран хибриден модел.

Оттука, основниот заклучок на дисертацијата не е дека парламентарните едукативни програми автоматски произведуваат промена на демократската политичка култура. Врз основа на применетиот истражувачки дизајн таков каузален заклучок ниту може ниту треба да се изведува. Она што анализата го покажува е дека парламентите можат да создаваат институционализирани механизми и средини за политичко учење преку кои младите стекнуваат знаења, практикуваат демократски компетенции, се запознаваат со институционалните процедури и добиваат можност сопствениот глас да го постават во непосреден однос со претставничката институција. Токму во создавањето на тие институционални услови се наоѓа потенцијалот на парламентот да дејствува како чинител на политичка социјализација и, посредно, да придонесува кон обликувањето на демократската политичка култура.

6.2. Теоретски заклучоци и концептуален придонес

Теоретскиот придонес на дисертацијата произлегува пред сè од поврзувањето на неколку аналитички перспективи што во литературата најчесто се разгледуваат одвоено: политичката култура, политичкото образование и политичката социјализација, нео-институционалното разбирање на институциите и современите парламентарни студии. Нивното интегрирање овозможува парламентот да се анализира не само преку неговите класични законодавни, претставнички и надзорни функции, туку и преку неговиот капацитет да создава институционално организирани средини за демократско учење.

Првиот теоретски заклучок е дека односот меѓу институциите и политичката култура не треба да се поставува како еднонасочен избор меѓу институционални и културни објаснувања. Политичката култура влијае врз начинот на кој граѓаните ги восприемаат и оценуваат институциите, но институционалните искуства истовремено можат да учествуваат во обликувањето на политичките знаења, очекувања и модели на однесување. Од оваа перспектива, институциите не се само предмет на политичките ориентации на граѓаните, туку и средини во кои тие ориентации можат да се учат, практикуваат и преиспитуваат. На тој начин, дисертацијата ја развива институционалната димензија на политичката социјализација без да претпоставува дека институциите механички ја определуваат политичката култура.

Вториот теоретски заклучок се однесува на политичкото образование како посреднички механизам меѓу институциите и политичката култура. Формалното, неформалното и информалното политичко учење имаат различна логика и различни носители, но нивните ефекти не мора да бидат меѓусебно изолирани. Особено значајна е можноста знаењата стекнати во формалниот образовен систем да се надополнуваат со искусвени форми на учење во кои младите непосредно се соочуваат со демократски процедури, институционални улоги и процеси на донесување одлуки. Парламентарната едукација во оваа рамка се појавува како специфична форма на неформално политичко образование што може да создаде мост меѓу апстрактното знаење за демократијата и непосредното институционално искуство.

Третиот концептуален придонес е во разработката на парламентот како **институционален педагог**. Овој поим не подразбира дека парламентот ја презема улогата на училиштето или дека неговите едукативни активности треба да се третираат како посебна формална образовна функција. Станува збор за аналитичко разбирање на парламентот како институција што, покрај своите основни уставни функции, може организирано да посредува знаења, правила, норми и искуства поврзани со претставничката демократија. Неговата специфична предност е во непосредноста: парламентот може да им овозможи на младите да ги запознаат демократските процедури во институцијата во која тие реално се применуваат и преку симулации и други интерактивни формати, дел од нив и практично да ги искусат.

Ваквото разбирање овозможува да се направи важна разлика меѓу **информирање за парламентот** и **парламентарно политичко учење**. Првото може да се ограничи на пренесување фактички информации за институцијата, нејзиниот состав и надлежности. Второто подразбира поширок педагошки процес во кој знаењето се поврзува со искуство, аргументација, преземање улоги, соочување со различни позиции, преговарање и донесување одлуки. Оваа разлика е концептуално важна бидејќи покажува дека едукативната функција на парламентот не може да се проценува единствено преку неговата отвореност за посетители, туку преку квалитетот и структурата на образовното искуство што го создава.

Четвртиот теоретски придонес се однесува на попрецизното поврзување на парламентарната едукација со концептот на политичка ефикасност. Разграничувањето меѓу внатрешната и надворешната политичка ефикасност овозможува да се разликуваат два различни аспекта на потенцијалното политичко учење. Знаењето за институциите, разбирањето на процедурите, аргументацијата и практикувањето демократско учество се поблиску поврзани со внатрешната политичка ефикасност, односно со чувството дека поединецот ја разбира политиката и располага со способности релевантни за учество. Надворешната политичка ефикасност, пак, се однесува на перцепцијата дека институциите се отворени и способни да го регистрираат и разгледаат граѓанскиот придонес.

Токму во ова разграничување се наоѓа и концептуалното значење на механизмите на конкретен исход и понатамошно институционално постапување. Дисертацијата покажува дека создавањето младински предлог, препорака, декларација или друг исход треба аналитички да се разликува од прашањето што институцијата понатаму прави со него. Output и follow-up/feedback затоа се концептуализираат како индиректни институционални показатели за потенцијалот младите да го доживеат сопствениот придонес како институционално видлив. Со тоа се воспоставува аналитичка врска меѓу образовното искуство и институционалната реактивност, без да се тврди дека самото постоење на таков механизам директно предизвикува повисока надворешна политичка ефикасност.

Петтиот концептуален придонес е воведувањето на **хибридниот модел на парламентарна едукација** како аналитичка категорија. Во ова истражување под хибриден модел не се подразбира посебен нормативно утврден вид образование, туку функционално поврзување на институционализираната неформална парламентарна едукација со формалниот образовен процес. Таквото поврзување може да се остварува преку наставни содржини, наставници и образовни материјали и да овозможи парламентарното искуство да не остане изолиран настан, туку да се надоврзе на подолготрајниот процес на политичко и граѓанско образование. Медиумската писменост, критичкото мислење, аргументацијата и истражувањето прашања од јавен интерес во оваа рамка се третираат како пошироки демократски компетенции што можат да се развиваат преку таквата синергија, а не како одделни составни делови на дефиницијата за хибридниот модел.

Конечно, дисертацијата придонесува кон поширокото разбирање на современиот парламент како институција чија демократска улога не завршува со донесувањето закони и надзорот над извршната власт. Трансформацијата кон поотворен парламент, јавен форум и институција насочена кон ангажман со граѓаните создава простор едукативната функција да се разбере како еден од механизмите преку кои парламентот ја посредува демократијата кон јавноста. Во тој контекст, парламентарната едукација не се третира како доказ дека парламентот непосредно ја менува политичката култура, туку како институционален механизам преку кој може да создава повторливи и организирани можности за политичко учење.

Оттука, концептуалниот придонес на трудот се состои во поместувањето на аналитичкиот фокус од прашањето **дали парламентите спроведуваат едукативни активности** кон прашањето **под кои институционални и програмски услови тие активности можат да функционираат како механизми на политичко учење и социјализација**. Ваквата перспектива овозможува парламентарната едукација да се анализира како посебен предмет на парламентарните студии и истовремено да се постави во пошироката теоретска дебата за односот меѓу институциите, политичкото образование и демократската политичка култура.

6.3. Емпириски заклучоци

Емпиriskата анализа покажа дека парламентарната едукација не претставува единствен и униформен модел, туку институционална практика што се разликува според степенот на организациска вграденост, програмската разновидност, педагошкиот дизајн и механизмите преку кои се следат и продолжуваат едукативните активности. Оттука, нејзината развиеност не може да се проценува само според постоењето на одделна програма или според бројот на реализирани активности, туку преку комбинацијата на институционални и програмски карактеристики.

Еден од најконзистентните емпириски наоди е поврзаноста меѓу институционализацијата и развиеноста на едукативната функција. Постоенето препознатлив организациски носител, континуитет во реализацијата, човечки и материјални ресурси, едукативни материјали, дигитални содржини и механизми за евалуација е поврзано со поголема разновидност и интерактивност на програмите. Притоа, институционализацијата не треба да се разбира само формално, преку постоење посебен центар или организациска единица, туку функционално – преку способноста на институцијата континуирано да планира, реализира, следи и унапредува едукативни активности.

Вториот значаен наод е дека повисокото ниво на интерактивност го менува карактерот на парламентарната едукација. Кога информирањето се надградува со симулација, аргументација, преземање улоги, дебата и донесување одлуки, учесниците добиваат можност политичките и парламентарните процеси да ги разберат преку непосредно искуство. На тој начин, парламентарната едукација добива потенцијал да придонесува не само кон стекнување знаење, туку и кон развој на демократски компетенции и чувство на политичка компетентност. Истовремено, анализата покажува дека овој потенцијал зависи од квалитетот на педагошкиот дизајн, а не само од формалното присуство на интерактивна компонента.

Третиот наод се однесува на разликата меѓу создавањето конкретен младински исход и неговото понатамошно институционално продолжение. Емпирискиот материјал покажува дека output и follow-up/feedback не треба да се третираат како ист феномен. Младите можат да создадат предлог, препорака или друг резултат, а тој сепак да остане ограничен на рамките на самата едукативна активност. Поголемо аналитичко значење има постоењето видлива и повторлива институционална патека преку која таквиот придонес се прима, разгледува и добива повратна информација. Токму оваа димензија е релевантна за потенцијалот на програмите да ја поддржат надворешната политичка ефикасност.

Анализата исто така покажа дека евалуацијата претставува важна компонента на институционалната зрелост на парламентарната едукација. Нејзината функција не се исцрпува во мерењето на задоволството на учесниците, туку може да обезбеди основа за следење на непосредното учење, идентификување на слабостите и последователно приспособување на програмите. Посложените евалуациски инструменти, особено оние што овозможуваат споредување пред и по едукативната активност, создаваат посилна основа за процена на непосредните образовни исходи. Сепак, таквите мерења не овозможуваат сами по себе заклучоци за долгорочни промени во политичката култура.

Посебен емпириски наод е значењето на поврзувањето со формалното образование. Врските со наставните содржини, работата со наставници и развојот на материјали применливи во училишната средина создаваат можност парламентарното учење да не остане еднакратно институционално искуство. Во оваа смисла, формалното и неформалното политичко образование можат функционално да се дополнуваат, при што парламентарната едукација ја внесува искусствената и институционалната димензија во процесот на демократско учење.

Националната студија на случај ги потврдува овие пошироки емпириски обрасци, но истовремено покажува различен степен на развиеност на поединечните компоненти. Најизразени се институционалната основа, програмскиот континуитет, разновидноста на форматите и симулациската компонента. Евалуацијата и поврзувањето со формалното образование покажуваат јасна развојна насока, додека механизмите за понатамошно институционално постапување по младинските исходи остануваат помалку формализирани. На тој начин, националниот случај не претставува ниту минимален посетителски модел ниту целосно консолидиран хибриден модел, туку

развиена едукативна функција со различен степен на институционализација на нејзините поединечни елементи.

Сумирано, емпириските наоди покажуваат дека потенцијалот на парламентарната едукација произлегува од меѓусебното поврзување на институционалната стабилност, педагошкиот дизајн, интерактивноста, евалуацијата, поврзаноста со формалното образование и механизмите преку кои младинскиот придонес добива институционална видливост. Овие наоди не претставуваат доказ за непосредна или долгорочна промена на демократската политичка култура, туку ја идентификуваат институционалната и програмската инфраструктура преку која парламентите можат да создаваат услови за политичко учење и социјализација.

6.4. Верификација на хипотезите

Трите работни хипотези беа формулирани како теоретски засновани институционални очекувања, а не како строги каузални предвидувања. Поради карактерот на истражувачкиот дизајн – компаративна документарна анализа надополнета со национална студија на случај – нивната верификација се однесува на степенот до кој емпириските наоди ги поткрепуваат очекуваните институционални и програмски односи. Оттука, оценките „во голема мера поткрепена“ и „делумно поткрепена“ не означуваат статистичко тестирање на причинско-последични врски, туку степен на конзистентност меѓу теоретските очекувања и идентификуваните емпириски обрасци.

6.4.1. Хипотеза 1

X1: Парламентите со повисок степен на институционализација на едукативната функција почесто развиваат поразновидни, поинтерактивни и поодржливи едукативни програми, придружени со развиени материјали, дигитални ресурси и механизми за евалуација.

Емпириските наоди во голема мера ја поткрепуваат X1. Компаративната анализа покажува конзистентна поврзаност меѓу степенот на институционализација на едукативната функција и сложеноста на програмското портфолио. Таму каде што постојат препознатлив организациски носител, континуитет во реализацијата, човечки и материјални ресурси и развиена едукативна инфраструктура, почесто се среќаваат разновидни програмски формати, повисоко ниво на интерактивност, сопствени едукативни материјали, дигитални содржини и механизми за евалуација.

Истовремено, анализата покажа дека институционализацијата не треба да се сведува на постоењето формално именуван центар за посетители или посебна организациска структура. Од поголемо аналитичко значење е функционалниот капацитет на институцијата континуирано да планира, организира, реализира, следи и унапредува едукативни активности. Оттука, и парламенти без посебен посетителски центар можат да покажат висок степен на институционализација доколку располагаат со стабилен организациски носител и развиена програмска практика.

Националната студија на случај дополнително е конзистентна со овој образец. Постојењето институционален носител, континуитетот на програмите, разновидноста на форматите, симулациските активности, едукативните материјали и постепено развиваните евалуациски механизми покажуваат дека институционализацијата е поврзана со развој на посложено програмско портфолио. Истовремено, ограничувањата

во кадровските и организациските ресурси покажуваат дека институционализацијата не е завршена состојба, туку процес што бара постојана ресурсна поддршка.

X1, сепак, не се интерпретира како доказ дека повисоката институционализација сама по себе произведува поголем образовен ефект или промена во политичката култура. Наодите овозможуваат поумерен заклучок: институционалната стабилност создава поповолни услови за континуитет, разновидност, интерактивност и систематско унапредување на парламентарната едукација. Во таа смисла, **X1 е во голема мера поткрепена.**

6.4.2. Хипотеза 2

X2: Парламентарните едукативни програми во кои младинскиот придонес добива конкретен исход, понатамошно институционално постапување и повратна информација имаат поголем потенцијал да ја поддржат надворешната политичка ефикасност кај младите отколку програмите во кои таквите механизми отсутствуют.

Емпириските наоди делумно ја поткрепуваат X2. Компаративната анализа покажува дека создавањето конкретен младински исход не е доволно само по себе за да се претпостави поголем потенцијал за надворешна политичка ефикасност. Аналитички поважна е институционалната патека што следува по неговото создавање: дали предлогот, препораката, декларацијата или другиот резултат се доставува до релевантни институционални актери, дали постои можност за негово разгледување и дали учесниците добиваат некаква форма на повратна информација.

Токму тука компаративниот материјал покажува значајни разлики. Во дел од програмите младинскиот придонес добива препознатлива институционална адреса и понатамошно постапување, додека во други конкретниот исход останува првенствено образовен продукт во рамките на самата активност. Последниот случај не ја намалува педагошката вредност на програмата, но го ограничува нејзиниот потенцијал да испрати сигнал дека институцијата го регистрира и разгледува придонесот на младите.

Националниот случај го покажува истиот мешан образец. Постојат програми во кои учесниците создаваат конкретни исходи и добиваат непосредна реакција или повратна информација, но понатамошното институционално постапување не е систематски формализирано. Оттука, постои видлив младински придонес и одреден степен на институционална реакција, но не и целосно развиена и повторлива патека преку која може да се следи што се случува со тој придонес по завршувањето на едукативната активност.

Оваа квалификација е особено важна бидејќи истражувањето не ја мери непосредно надворешната политичка ефикасност кај учесниците. Output и follow-up/feedback се користат како **индиректни институционални показатели** за потенцијалот младите да ја перципираат институцијата како отворена и реактивна. Поради тоа, не може да се тврди дека формализираниот follow-up директно предизвикува повисока надворешна политичка ефикасност. Може, меѓутоа, да се заклучи дека постоењето видлива институционална трага создава поповолни услови за таквата перцепција отколку ситуацијата во која младинскиот придонес завршува со самата активност.

Оттука, **X2 е делумно поткрепена.** Компаративниот материјал ја поддржува нејзината институционална логика, но расположливите податоци не овозможуваат директно мерење на промената во надворешната политичка ефикасност.

6.4.3. Хипотеза 3

Х3: Собранието на Република Северна Македонија покажува карактеристики на хибриден модел на парламентарна едукација, во кој институционализираните неформални едукативни активности се поврзуваат со формалниот образовен процес преку наставни содржини, наставници и образовни материјали.

Наодите делумно ја поткрепуваат Х3. Националната студија на случај идентификува повеќе реални механизми преку кои парламентарната едукација се поврзува со формалниот образовен процес. Дел од програмите непосредно се надоврзуваат на содржини што учениците ги изучуваат во рамките на граѓанското образование и други наставни предмети; се реализираат активности со наставници како посредници меѓу институцијата и училиштето; а се развиваат и материјали што можат да се применуваат во училишната средина.

Особено значајно е што овие врски не се ограничуваат на тематска сличност меѓу парламентарните програми и наставните содржини. Во дел од активностите формалното учење во училиштето и неформалното институционално искуство се функционално поврзуваат, со што се создава можност знаењето за демократијата и институциите да се надополни со непосредно искуство, симулација, аргументација и практична примена. Работата со наставници и развојот на образовни материјали дополнително создаваат можност ваквата врска да се продолжи и надвор од физичкото присуство во Собранието.

Сепак, емпириските наоди не даваат основа да се заклучи дека овие механизми веќе претставуваат целосно институционализиран хибриден модел. Поврзувањето со формалното образование нема еднаков степен на развиеност во сите програмски сегменти, а дел од поновите иницијативи сè уште се наоѓаат во развојна или пилот-фаза. Оттука, постојат препознатливи елементи на хибридизација, но тие сè уште не формираат целосно консолидиран систем на функционално поврзување на парламентарната и формалната едукација.

Поради тоа, **Х3 е делумно поткрепена**. Наодите покажуваат јасна развојна траекторија кон хибриден модел, но истовремено укажуваат дека неговата понатамошна институционализација зависи од систематизацијата на работата со наставниците, развојот и пошироката примена на образовните материјали и постабилното поврзување на парламентарните програми со формалниот образовен процес.

Гледани заедно, резултатите од проверката на хипотезите даваат конзистентен, но не еднодимензионален одговор на истражувачкиот проблем. Х1 е во голема мера поткрепена, додека Х2 и Х3 се делумно поткрепени. Овој резултат е во согласност со основната методолошка поставка на трудот: парламентарната едукација не произведува автоматски демократски исходи, туку создава институционални и програмски услови чиј потенцијал зависи од степенот на институционализација, квалитетот на педагошкиот дизајн, институционалната видливост на младинскиот придонес и поврзаноста со поширокиот образовен процес.

6.5. Националниот случај во поширок контекст

Националниот случај на Собранието на Република Северна Македонија има аналитичко значење што го надминува неговото претставување како домашен пример. Неговата вредност е во тоа што покажува како парламентарната едукација може постепено да се институционализира и да развива разновидно програмско портфолио и во услови на ограничени организациски и кадровски ресурси. Во таа смисла, случајот

овозможува да се согледа не само кои елементи на развиена парламентарна едукација се присутни, туку и кои ограничувања се појавуваат кога постојните активности треба да се претворат во поодржлив и посистематски институционален модел.

Според карактеристиките идентификувани во емпириската анализа, парламентарната едукација во македонското Собрание го надминува основниот посетителско-информативен модел. Организираните посети се надградуваат со семинари, интерактивни едукативни активности и симулациски формати, а нивната реализација е поддржана со едукативни материјали и механизми за евалуација. Особено значајна е симулациската компонента, преку која младите не се поставуваат само во улога на приматели на информации за парламентот, туку и како учесници во структурирани процеси на аргументирање, дебата и донесување одлуки. Оттука, националниот случај најсоодветно може да се опише како развиен портфолио-модел со изразена компонента на учење преку искуство.

Истовремено, анализата покажува дека развиеноста на програмското портфолио не значи дека сите негови компоненти се институционализирани во еднаков степен. Најстабилни се организациската основа, програмскиот континуитет и разновидноста на едукативните формати. Евалуациската практика покажува јасна развојна насока, но не е еднакво методолошки развиена кај сите програми. Поврзувањето со формалното образование е реално и сè повидливо преку наставните содржини, работата со наставници и развојот на образовни материјали, но сè уште не претставува целосно систематизирана и институционализирана практика.

Слична нерамномерност е присутна и кај механизмите преку кои младинскиот придонес добива институционално продолжение. Постојните интерактивни и симулациски програми создаваат простор младите да формулираат и јавно да изнесуваат ставови, да создаваат конкретни исходи и да добиваат непосредна повратна информација. Помалку развиена останува повторливата институционална патека преку која таквите исходи би се регистрирале, разгледувале и проследувале со повратна информација и по завршувањето на самата едукативна активност. Токму оваа разлика меѓу развиеноста на партиципативното искуство и степенот на неговото понатамошно институционално вградување претставува една од најзначајните развојни карактеристики на националниот случај.

Посебно значење има фактот што ваквото програмско портфолио се одржува во услови на ограничен кадровски капацитет. Овој наод може да се интерпретира двојно. Од една страна, тој укажува на постоење реален институционален капацитет, организациско знаење и континуитет на едукативната функција. Од друга страна, покажува и граница на моделот: долгорочната одржливост, методолошкото унапредување на евалуацијата, проширувањето на досегот и развојот на посложени механизми за работа со наставници и за институционално постапување по младинските исходи не можат трајно да зависат од ограничен број човечки ресурси.

Во поширока перспектива, националниот случај затоа може да се разбере како пример на **премин од институционална отвореност кон поразвиена едукативна функција**. Првиот чекор (обезбедувањето пристап до парламентот) веќе е надграден со структурирани програми и учење преку искуство. Следниот развоен чекор не се состои нужно во едноставно зголемување на бројот на активности, туку во нивно подлабоко институционално поврзување: постабилни кадровски предуслови, систематска работа со наставници, поширок територијален и дигитален досег, поконзистентна евалуација и појасни механизми за институционална трага на младинскиот придонес.

Во таа смисла, македонскиот случај не претставува ниту почетен модел на парламентарна едукација ниту целосно консолидиран хибриден модел. Неговата аналитичка вредност е токму во меѓупросторот меѓу овие две позиции: воспоставена и

функционална едукативна инфраструктура што веќе ги надминува посетителските активности, но истовремено покажува јасни насоки за понатамошна институционализација. Таквата позиција го прави релевантен пример за разбирање на начинот на кој парламентарната едукација може постепено да се развива од збир на активности во посистематска јавна и образовна функција на парламентот.

6.6. Препораки за унапредување на парламентарната едукација

Препораките што произлегуваат од истражувањето не претставуваат нормативен список на пожелни активности, туку се засноваат врз идентификуваните институционални и програмски обрасци, компаративните наоди и позиционирањето на националниот случај. Нивната цел е да укажат на области во кои веќе воспоставената едукативна функција може понатаму да се институционализира, да го прошири својот досег и да развие појасни механизми за следење на непосредните образовни исходи и институционалната видливост на младинскиот придонес.

6.6.1. Институционално и кадровско зајакнување

Првата препорака се однесува на понатамошно институционално и кадровско зајакнување на едукативната функција. Емпириската анализа покажа дека програмската разновидност и континуитетот се тесно поврзани со постоењето стабилен организациски носител и со расположливите човечки и материјални ресурси. Во националниот случај веќе постои институционална основа и развиено програмско портфолио, поради што следниот чекор не е создавање нова структура од почеток, туку стабилизирање и јакнење на постојната.

Кадровскиот капацитет е особено значаен затоа што современата парламентарна едукација подразбира повеќе од непосредна реализација на активности. Таа вклучува подготовка на материјали, координација со училиштата и наставниците, развој на нови методологии, евалуација, дигитални содржини, анализа на резултатите и последователно унапредување на програмите. Ограничениот број вработени може да овозможи висока оперативност во пократок период, но создава ризик континуитетот и развојот на програмите прекумерно да зависат од индивидуалниот ангажман на ограничен број службеници.

Оттука, институционализацијата треба да опфати и обезбедување соодветен кадровски капацитет, јасно распределени одговорности и услови за континуиран професионален развој на службениците што работат во областа на парламентарната едукација.

6.6.2. Формализација на механизмите за понатамошно постапување и повратна информација

Втората препорака произлегува непосредно од наодите поврзани со конкретниот младински исход и неговата институционална трага. Постојните интерактивни и симулациски програми овозможуваат младите да формулираат ставови, предлози и други конкретни резултати. Следниот развоен чекор е воспоставување појасни и повторливи механизми преку кои дел од тие резултати би добивале институционално продолжение.

Таквите механизми не треба да создаваат очекување дека парламентот е должен да ги прифати младинските предлози. Нивната функција е поинаква: да обезбедат

видлива институционална трага дека придонесот е примен, регистриран и, кога е соодветно, разгледан. Во практична смисла, тоа може да вклучува доставување на избрани младински предлози до релевантни комисии или пратеници, кратка писмена или усна повратна информација, објавување на резултатите од програмата или периодично сумирање на темите и ставовите што ги покренуваат младите.

Ваквиот механизам би ја зајакнал врската меѓу едукативното учество и перцепцијата на институционална отвореност, без парламентарната едукација да се претвора во формален механизам на политичко одлучување.

6.6.3. Продлабочување на поврзаноста со формалното образование

Третата препорака се однесува на систематско продлабочување на соработката со формалниот образовен систем. Истражувањето покажа дека поврзувањето со наставните содржини, наставниците и образовните материјали претставува една од најзначајните можности за надминување на еднократниот карактер на парламентарното искуство.

Во оваа насока, особено значајна е работата со наставниците како посредници меѓу парламентот и училиштето. Наместо нивното вклучување да се ограничува на повремени активности, може постепено да се развива постабилна мрежа на наставници заинтересирани за парламентарно и граѓанско образование, преку која би се споделувале материјали, методи и информации за едукативните програми. Дополнителна вредност би имале материјалите за подготовка пред посетата или програмата и за последователна работа во училницата, со што парламентарното искуство би се поврзало со наставниот процес.

Продлабочувањето на оваа соработка не подразбира целосно подредување на парламентарните програми на наставните програми. Напротив, нивната специфична вредност е токму во искуственото учење што формалното образование потешко може да го обезбеди. Целта треба да биде функционална комплементарност меѓу двете средини на учење.

6.6.4. Унапредување и стандардизација на евалуацијата

Четвртата препорака е понатамошно развивање на евалуациската практика. Постојните прашалници, анализи и првичните искуства со мерење пред и по едукативната активност претставуваат значајна основа врз која може да се изгради поконзистентен систем за следење на непосредните образовни исходи.

Следниот чекор би бил постепено воведување стандардизирани инструменти приспособени на различните типови програми. Покрај задоволството и перципираната корисност, тие би можеле да следат непосредни промени во знаењето за парламентот и демократските процедури, политичката писменост, чувството на политичка компетентност, разбирањето на аргументацијата и компромисот и подготвеноста за учество. Кај програмите со повисок степен на интерактивност би било корисно, каде што е изводливо, да се применува мерење пред и по активноста.

Во подолгорочна перспектива, последователно мерење по определен временски период би овозможило да се испита дали непосредните промени се задржуваат. Таквиот пристап би создал и подобра институционална база на податоци за редизајн на програмите и за идни научни истражувања, без од непосредните резултати да се изведуваат неоправдани заклучоци за долгорочна промена на политичката култура.

6.6.5. Проширување на досегот и пристапноста

Петтата препорака се однесува на проширување на територијалниот и дигиталниот досег на парламентарната едукација. Физичкото присуство во парламентот има значајна образовна вредност и не треба да биде заменето со дигитални формати. Сепак, географската оддалеченост, трошоците и организациските ограничувања можат да создадат нееднакви можности за учество.

Поради тоа, физичките програми може да се надополнуваат со дигитални едукативни формати, онлајн средби, материјали за самостојна или наставнички водена подготовка и активности што можат да се реализираат и надвор од просторот на Собранието. Посебно внимание треба да се посвети на училиштата и младите од средини што поретко имаат можност непосредно да ја посетат институцијата.

Целта не е едноставно зголемување на бројот на учесници, туку порамномерен пристап до квалитетно парламентарно образовно искуство.

6.6.6. Меѓународна размена и институционално учење

Шестата препорака се однесува на континуирана меѓународна размена на практики. Компаративната анализа покажа дека парламентите развиваат различни организациски и педагошки решенија, поради што непосредното запознавање со нивната практична примена може да биде важен извор на институционално учење. Особено корисни би биле целно избрани студиски посети на парламенти чија практика нуди решенија во областите во кои националниот случај покажува простор за понатамошен развој – работа со наставници, поврзување со формалното образование, дигитален и регионален досег, евалуација и механизми за понатамошно постапување по младинските исходи.

Студиските посети, притоа, не треба да се разбираат како механизам за механичко преземање туѓи модели. Нивната најголема вредност е во можноста непосредно да се согледа како определено решение функционира во практика, кои ресурси ги бара и кои негови елементи можат да се приспособат на националниот институционален контекст. Искуството со „Имам став!“ ја илустрира токму таквата логика: преземената програмска идеја била адаптирана и понатаму развивана согласно националниот институционален и образовен контекст, вклучително и преку воведување натпреварувачки формат, завршно финале, избор на победник и вклучување на пратеници како членови на жири во оценувањето на ученичките настапи. На тој начин, трансферот на добра практика не завршил со преземање на основниот концепт, туку довел до негово понатамошно програмско обликување.

Меѓународната размена, меѓутоа, треба да биде **двонасочна**. Институционалното учење не подразбира само преземање добри практики од поразвиени системи, туку и документирање и споделување на сопствените иновации. Адаптираните програмски решенија што се покажуваат функционални во националниот контекст можат да бидат презентирани во рамките на меѓупарламентарни мрежи, конференции, работни средби и билатерални размени. На тој начин, македонското Собрание може истовремено да биде корисник и извор на институционално знаење во областа на парламентарната едукација.

Затоа, студиските посети и другите форми на меѓународна соработка би требало да се планираат тематски, со јасно определени цели и очекувани институционални резултати. По завршувањето на размената, корисно е стекнатите практики да се анализираат во однос на нивната применливост, а избраните решенија да се тестираат и приспособуваат пред нивното пошироко институционализирање.

Гледани заедно, препораките не упатуваат на потреба од радикално преобликување на постојната едукативна функција, туку на **консолидација и надградување на веќе воспоставената основа**. Националниот случај покажува дека постојат институционален носител, програмски континуитет, интерактивни формати и почетоци на посистематска евалуација и поврзување со формалното образование. Следната фаза на развој затоа треба да биде насочена кон поголема институционална одржливост, посилна евалуациска основа, поширок и поправеден досег, појасна институционална трага на младинскиот придонес и континуирано учење преку домашна и меѓународна размена на практики.

6.7. Ограничувања на истражувањето и насоки за идни истражувања

Како и секое истражување засновано врз компаративна документарна анализа и студија на случај и ова истражување има ограничувања што го определуваат досегот на неговите заклучоци. Тие не ја намалуваат аналитичката вредност на наодите, туку ја определуваат границата меѓу она што врз основа на применетиот истражувачки дизајн може да се заклучи и прашањата што бараат поинаков тип емпириско истражување.

Првото ограничување произлегува од природата на компаративните извори. Значаен дел од корпусот се состои од одговори подготвени од парламентарните администрации во рамките на ECPRD, поради што податоците имаат институционално самоописен карактер. Тие се релевантни за утврдување на организациските структури, програмските формати и декларираните практики, но не претставуваат независна процена на нивниот квалитет или ефект. Дополнително, одговорите се разликуваат според обемот и деталноста, не сите парламенти учествуваат во сите анализирани барања, а одделните корпуси се создадени во различни временски периоди. Поради тоа, компаративната анализа е насочена кон идентификување повторливи институционални обрасци, а не кон статистичка генерализација за сите европски парламенти.

Второто и најзначајно ограничување се однесува на мерењето на ефектите врз самите учесници. Документарниот дизајн овозможува да се утврдат институционалните услови, програмските карактеристики и механизмите што создаваат можности за политичко учење, но не овозможува непосредно мерење на долгорочните промени во политичките ставови, довербата, политичката ефикасност или другите компоненти на демократската политичка култура. Евалуациските податоци од националниот случај обезбедуваат дополнителен увид во непосредните образовни и перцептивни исходи, а кај дел од активностите и во промени измерени пред и по програмата, но нивниот дизајн не овозможува од тие резултати да се изведуваат пошироки причинско-последични заклучоци.

Третото ограничување е поврзано со позиционираноста на истражувачот во националното поле на парламентарна едукација. Непосредното институционално познавање овозможува пристап до релевантни материјали и подлабоко разбирање на организациската логика на програмите, но истовремено создава можност за интерпретативна наклонетост. Овој ризик во истражувањето се ограничува преку разграничување на фактичкиот опис од аналитичката интерпретација и нормативните препораки, употреба на повеќе видови извори и конзервативна интерпретација на националните наоди.

Дополнително ограничување претставува фактот што кодирањето на компаративниот материјал е спроведено од еден истражувач и не е применета независна проверка на меѓукодерската согласност. Примената на однапред дефинирана кодна книга, оперативни правила и конзистентни критериуми за сите корпуси ја намалува

можноста за произволно кодирање, но идни истражувања би можеле дополнително да ја зајакнат методолошката сигурност преку вклучување втор кодирач и проверка на согласноста меѓу независните процени.

Овие ограничувања истовремено отвораат јасна агенда за понатамошно истражување. Најзначајниот следен чекор би бил поместување од анализата на **институционалниот потенцијал** кон непосредно мерење на **исходите кај учесниците**. За програмите со повисок степен на интерактивност може да се развијат стандардизирани инструменти со мерење пред активноста и непосредно по неа, а потоа и дополнително мерење по определен временски период. На тој начин би можело да се испита не само дали непосредно се менуваат знаењето и перцепциите, туку и дали евентуалните промени се задржуваат.

Таквите истражувања би можеле посистематски да ги следат политичката и парламентарната писменост, внатрешната и надворешната политичка ефикасност, разбирањето на демократските процедури, подготвеноста за аргументирано учество и други однапред дефинирани демократски компетенции. Каде што организациските и етичките услови го дозволуваат тоа, вклучувањето споредбена група би овозможило попрецизно разграничување на промените поврзани со конкретната едукативна програма од промените што можат да произлезат од други фактори. Таквиот дизајн би претставувал логично продолжение на оваа дисертација: додека сегашното истражување утврдува **дали и преку кои механизми парламентите создаваат институционални услови за политичко учење**, идното истражување би можело да испитува **што конкретно се менува кај учесниците и колку долго тие промени се задржуваат**.

Посебна насока за понатамошно истражување произлегува од X2. Компаративното следење на програми со различен степен на институционализирано понатамошно постапување би овозможило директно да се испита дали младите што добиваат видлива институционална повратна информација развиваат различна перцепција за институционалната отвореност и реактивност во споредба со учесници во програми кај кои младинскиот придонес завршува со самата активност. На тој начин, врската меѓу output, follow-up/feedback и надворешната политичка ефикасност, која во ова истражување е анализирана преку индиректни институционални показатели, би можела непосредно да се тестира на индивидуално ниво.

Идните истражувања можат подетално да ја испитаат и врската меѓу парламентарната и формалната едукација. Особено значајно би било да се следи дали и на кој начин наставниците ги пренесуваат парламентарните образовни содржини во училищата, како се користат материјалите пред и по непосредното учество во парламентарна програма и дали ваквата комбинација создава различни образовни исходи од еднократното институционално искуство. На тој начин би можела емпириски да се продлабочи и проверката на хибридниот модел предложен во ова истражување.

Конечно, вредна насока претставуваат и временски подолги компаративни истражувања на самите институции. Следењето на истите парламенти низ подолг период би овозможило да се испита како едукативните функции се институционализираат, како се менуваат програмските портфолија, какво влијание имаат ресурсите и организациските реформи и дали механизмите што во еден период се појавуваат како пилот-иницијативи подоцна стануваат стабилна институционална практика. Особено корисна би била ваквата анализа во парламентите од регионот, каде прашањата на демократска консолидација, доверба во институциите и граѓанско образование остануваат релевантен контекст за развојот на парламентарната едукација.

Оттука, ограничувањата на ова истражување истовремено ја определуваат и неговата понатамошна истражувачка вредност. Дисертацијата ја воспоставува институционалната и компаративната рамка за анализа на парламентарната едукација

како механизам на политичко учење; следната истражувачка фаза може да се насочи кон систематско мерење на непосредните и долгорочните исходи кај учесниците и кон проверка на механизмите преку кои тие исходи се создаваат и одржуваат.

6.8. Завршен заклучок

Оваа дисертација го постави прашањето за парламентарната едукација во поширокиот контекст на политичката социјализација и демократската политичка култура. Основната намера беше да се испита дали парламентите, покрај нивните класични уставни функции, можат да создаваат институционализирани средини во кои младите стекнуваат политички знаења, демократски компетенции и непосредно искуство со правилата и процедурите на претставничката демократија. Теоретската и емпириската анализа покажуваат дека таквата улога е реална, но дека не произлегува автоматски од самото постоење на парламентот или од неговата формална отвореност кон јавноста.

Парламентот може да дејствува како чинител на политичка социјализација тогаш кога неговата едукативна функција е институционално поддржана, програмски континуирана и педагошки осмислена. Организираната посета може да биде првиот контакт со институцијата, но подлабокото политичко учење се создава кога информацијата се поврзува со искуство: со аргументација, дебата, преземање улоги, соочување со различни позиции, донесување одлуки и рефлексивност за сопственото место во демократскиот процес. Во тој поглед, парламентот располага со специфична образовна вредност што произлегува токму од неговата институционална природа – можноста демократијата да не биде само предмет на учење, туку и непосредно искуство.

Истражувањето истовремено покажа дека политичкото учење не завршува со стекнувањето знаење за институциите. Особено значајна е разликата меѓу чувството дека поединецот ја разбира политиката и може да учествува во неа и перцепцијата дека институциите се отворени за неговиот придонес. Токму затоа, институционалната трага на младинскиот глас претставува важна димензија на парламентарната едукација. Можноста младите да формулираат став е значајна сама по себе, но дополнителна демократска вредност се создава кога постои видлив механизам преку кој нивниот придонес се прима, регистрира, разгледува или добива повратна информација.

Паралелно со тоа, поврзувањето на парламентарната едукација со формалниот образовен процес отвора можност институционалното искуство да не остане изолиран настан. Врските со наставните содржини, наставниците и образовните материјали создаваат простор формалното и неформалното политичко образование функционално да се надополнуваат. Во таа перспектива, хибридниот модел разработен во ова истражување не претставува замена на едниот облик на образование со другиот, туку нивно поврзување во поширок процес на демократско учење.

Националниот случај покажува дека и во услови на ограничени ресурси е можно да се развие институционализирана едукативна функција што го надминува основниот посетителско-информативен модел. Истовремено, тој покажува дека институционализацијата не е еднаш засекогаш завршен процес. Програмскиот континуитет и интерактивните формати можат да бидат добро развиени, додека други компоненти (евалуацијата, поврзувањето со формалното образование, досегот или механизмите за понатамошно институционално постапување) да останат во различни фази на развој. Токму оваа нерамномерност покажува дека парламентарната едукација треба да се разбере како институционална функција што учи, се приспособува и постепено се надградува.

Сепак, границата на аргументот на оваа дисертација мора да остане јасна. Истражувањето не докажува дека учеството во парламентарна едукативна програма непосредно или трајно ја менува политичката култура на младите. Таков заклучок би барал поинаков истражувачки дизајн и директно мерење на индивидуалните промени во подолг временски период. Она што ова истражување го утврдува е постоењето на институционални и програмски механизми преку кои парламентите можат да создаваат услови за политичко учење, развој на демократски компетенции и искуство на институционална отвореност. Токму во оваа посредувана врска се наоѓа нивниот потенцијал да придонесуваат кон обликувањето на демократската политичка култура.

Оттука, научното значење на парламентарната едукација не е во претпоставката дека парламентот може сам да создаде демократски граѓани, туку во сознанието дека демократските институции можат активно да учествуваат во процесот преку кој граѓаните учат што значи демократијата и како таа функционира. Парламентот, во таа смисла, не е само објект на политичка социјализација кон кој граѓаните развиваат ставови и очекувања, туку може да биде и нејзин активен институционален чинител – **институционален педагог што создава простор демократијата да се учи преку нејзино непосредно практикување.**

Со тоа, централниот заклучок на дисертацијата е дека **парламентарната едукација има потенцијал да претставува стратешка демократска функција на современиот парламент.** Нејзината вредност не се мери единствено со бројот на посетители или реализирани активности, туку со квалитетот на институционалното и образовното искуство што го создава: дали младите добиваат можност да ја разберат демократијата, да ја практикуваат и да го согледаат сопственото место во неа. Токму преку создавањето на такви повторливи искуства парламентот може да придонесе кон постепено градење на политичката писменост, демократските компетенции и политичката култура врз кои се потпира одржливоста на демократскиот поредок.

БИБЛИОГРАФИЈА

I. Извори на латиница

- Almond, Gabriel A., and Sidney Verba. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.
- Armstrong, Emma. "Digital Innovation and Public Engagement at the Scottish Parliament." *Australasian Parliamentary Review* 37, no. 2 (2022): 58–65.
- Ágh, Attila. "The Experiences of the First Democratic Parliaments in East Central Europe." *Communist and Post-Communist Studies* 28, no. 2 (1995): 203–214.
- Bagić, Dragan, ур. *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*. Zagreb: GONG i Fakultet političkih znanosti, 2011.
- Bates, Stephen R., Peter Kerr, Christopher Byrne, and Liam Stanley. "Questions to the Prime Minister: A Comparative Study of PMQs from Thatcher to Cameron." *Parliamentary Affairs* 67, no. 2 (2014): 253–280.
- Benkler, Yochai, Robert Faris, and Hal Roberts. *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Bliznakovski, Jovan, Borjan Gjuzelov, and Misha Popovikj. *The Informal Life of Political Parties in the Western Balkan Societies*. Skopje: Institute for Democracy "Societas Civilis" (IDSCS), 2017.
- Bochel, Hugh, and Andrew Defty. *Welfare Policy under New Labour: Views from inside Westminster*. Bristol: Policy Press, 2007.
- Bowen, Glenn A. "Document Analysis as a Qualitative Research Method." *Qualitative Research Journal* 9, no. 2 (2009): 27–40.
- Bunce, Valerie. "Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience." *World Politics* 55, no. 2 (2003): 167–192.
- Campaign for the Civic Mission of Schools. *Guardian of Democracy: The Civic Mission of Schools*. Edited by Jonathan Gould. Philadelphia, PA: Leonore Annenberg Institute for Civics of the Annenberg Public Policy Center at the University of Pennsylvania and the Campaign for the Civic Mission of Schools, 2011. Пристапено на 22 март 2026 г. <https://crfcap.org/images/pdf/guardianofdemocracy_report_final.pdf>
- Campbell, David E. "Voice in the Classroom: How an Open Classroom Climate Fosters Political Engagement Among Adolescents." *Political Behavior* 30, no. 4 (2008): 437–454.
- Coombs, Philip H., and Manzoor Ahmed. *Attacking Rural Poverty: How Nonformal Education Can Help*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974.
- Council of Europe. *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. Recommendation CM/Rec(2010)7. Strasbourg: Council of Europe, 2010. Пристапено на 22 март 2026 г., <<https://rm.coe.int/16803034e5>>.
- Council of Europe. *Learning to Live Together: Council of Europe Report on the State of Citizenship and Human Rights Education in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2017.
- Council of Europe. *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*. Vol. 1: Context, Concepts and Model. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. Пристапено на 20 март 2026 г. <<https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c>>
- Council of Europe. "Supporting Non-Formal Education and Youth Work." Enter! Access to Social Rights for Young People. Accessed January 29, 2026. <<https://www.coe.int/en/web/enter/supporting-non-formal-education-and-youth-work>>
- Council of the European Union. "Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning." *Official Journal of the European Union* 2018/C 189/01 (June 4, 2018). Пристапено на 22 март 2026. <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604(01))>
- Council of the European Union. *Council Recommendation on the Validation of Non-formal and Informal Learning*. 2012/C 398/01.
- Craig, Stephen C., Richard G. Niemi, and Glenn E. Silver. "Political Efficacy and Trust: A Report on the NES Pilot Study Items." *Political Behavior* 12, no. 3 (1990): 289–314.
- Crick, Bernard. *In Defence of Politics*. London: Continuum, 2000.

- Crick, Bernard. *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools: Final Report of the Advisory Group on Citizenship*. London: Qualifications and Curriculum Authority (QCA), 1998. <<https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/4385/1/crickreport1998.pdf>>
- Dewey, John. "The Need of an Industrial Education in an Industrial Democracy." In *The Middle Works of John Dewey, 1899–1924*. Vol. 10: 1916–1917. Edited by Jo Ann Boydston, 137–143. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1980.
- De Tocqueville, Alexis. *Demokratija u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2002.
- Dekker, Henk. „Political Socialization Theory and Research.“ Bo *Politics and the European Younger Generation: Political Socialization in Eastern, Central and Western Europe*, уредено од Henk Dekker и Rüdiger Meyenberg, 15–58. Oldenburg: BIS, 1991. Пристапено на 22 март 2026 г.
<https://www.researchgate.net/publication/234047064_Political_Socialization_Theory_and_Research>
- Delli Carpini, Michael X., and Scott Keeter. *What Americans Know about Politics and Why It Matters*. New Haven, CT: Yale University Press, 1996.
- Dewey, John. *Democracy and Education*. New York: Macmillan, 1916.
- Dewey, John. *Experience and Education*. New York: Kappa Delta Pi, 1938.
- Diamond, Larry. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999.
- Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2020: In Sickness and in Health?* London: Economist Intelligence Unit, 2021.
- Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2024: What's Wrong with Representative Democracy?* London: Economist Intelligence Unit, 2025.
- European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD). *Activity Report: January 2023–December 2024*. European Parliament and Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 20 January 2025.
- European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD). Request no. 3851 (comparative responses on parliamentary educational activities for children and youth). Internal comparative questionnaire and national responses.
- European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD). Request no. 4147 (comparative responses on simulations, youth parliaments, and participatory parliamentary education formats). Internal comparative questionnaire and national responses.
- European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD). Request no. 5558 (comparative responses on visitor/democracy centres and institutionalisation of parliamentary education). Internal comparative questionnaire and national responses.
- European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD). Request no. 6013 (comparative responses on recent parliamentary education and engagement practices). Internal comparative questionnaire and national responses.
- European Commission/EACEA/Eurydice. *Citizenship Education at School in Europe – 2017*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
- Finkel, Steven E. "Can Democracy Be Taught?" *Journal of Democracy* 14, no. 4 (2003): 137–151.
- Finkel, Steven E. "The Impact of Adult Civic Education Programmes in Developing Democracies." *Public Administration and Development* 34, no. 3 (2014): 169–181. Пристапено на 21 март 2026.
<https://www.researchgate.net/publication/264536995_The_impact_of_adult_civic_education_programmes_in_developing_democracies>
- Finkel, Steve E., Christopher A. Sabatini, and Gwendolyn G. Bevis. "Civic Education, Civil Society, and Political Mistrust in a Developing Democracy: The Case of the Dominican Republic." *World Development* 28, no. 11 (2000): 1851–1874.
- Follesdal, Andreas, and Simon Hix. "Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik." *JCMS: Journal of Common Market Studies* 44, no. 3 (2006): 533–62.
- Galič, Branka. "Politička kultura 'novih demokracija'." *Revija za sociologiju* 31, nos. 3–4 (2000): 199–214.
- Galston, William A. "Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education." *Annual Review of Political Science* 4 (2001): 217–234.
- Gutmann, Amy. *Democratic Education*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999.
- Hejvud, Endru. *Politika*. Beograd: Clio, 2004.

- Helmke, Gretchen, and Steven Levitsky. "Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda." *Perspectives on Politics* 2, no. 4 (2004): 725–740.
- Hodkinson, Phil, Helen Colley, and Janice Malcolm. „The Interrelationships Between Informal and Formal Learning.“ *Journal of Workplace Learning* 15, no. 7/8 (2003): 313–318. Пристапено на 22 март 2026 г. <https://www.researchgate.net/publication/27399224_The_Inter-relationship_Between_Informal_and_Formal_Learning>
- International Foundation for Electoral Systems (IFES). „Граѓанско и избирачко образование во Северна Македонија: клучни наоди.“ PowerPoint презентација, Скопје, 12 септември 2023. <https://electoralsupportprogramme.mk/wp-content/uploads/2023/12/613IFES_ppt_12092023_MKD_-FINAL.pdf>
- Inglehart, Ronald, and Christian Welzel. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Inglehart, Ronald. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.
- Inglehart, Ronald. "How Solid Is Mass Support for Democracy—and How Can We Measure It?" *PS: Political Science & Politics* (2003): 51–57.
- Inglehart, Ronald. "The Renaissance of Political Culture." *American Political Science Review* 82, no. 4 (1988): 1203–1230.
- Inter-Parliamentary Union (IPU) and UNDP. *Global Parliamentary Report 2022: Public Engagement in the Work of Parliament*. Geneva: IPU, 2022. Пристапено на 5. 4. 2026 <<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-03/global-parliamentary-report-2022>>
- Inter-Parliamentary Union (IPU) and United Nations Development Programme (UNDP). *Global Parliamentary Report: The Changing Nature of Parliamentary Representation*. Geneva/New York: IPU/UNDP, 2012. Пристапено на 22 март 2026 г. <<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2016-07/global-parliamentary-report-2012-changing-nature-parliamentary-representation>> ,
- Inter-Parliamentary Union (IPU). *World e-Parliament Report 2018*. Geneva: IPU, 2018. Пристапено на 5. 4. 2026 г. <<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2018-11/world-e-parliament-report-2018>>
- Inter-Parliamentary Union (IPU). *World e-Parliament Report 2020*. Geneva: IPU, 2020. Пристапено на 5. 4. 2026 г. <<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2021-07/world-e-parliament-report-2020>>
- Inter-Parliamentary Union (IPU). *World e-Parliament Report 2022*. Geneva: IPU, 2022. Пристапено на 5. 4. 2026 г. <<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-11/world-e-parliament-report-2022>>
- Inter-Parliamentary Union (IPU). *World e-Parliament Report 2024*. Geneva: IPU, 2024. Пристапено на 5. 4. 2026 г. <<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2024-10/world-e-parliament-report-2024>>
- Inter-Parliamentary Union (IPU). "How the World's Parliaments Are Moving Online." *IPU Digital Stories*, 2024. Accessed February 5, 2026. <<https://www.ipu.org/digital-stories/how-worlds-parliaments-are-moving-online>>
- Janmaat, Jan Germen. "The Civic Attitudes of Ethnic Minority Youth and the Impact of Citizenship Education." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34, no. 1 (2008): 27–54. Пристапено на 22 март 2026. <https://www.researchgate.net/publication/238398628_The_Civic_Attitudes_of_Ethnic_Minority_Youth_and_the_Impact_of_Citizenship_Education> .
- Jerit, Jennifer, and Yangzi Zhao. "Political Misinformation." *Annual Review of Political Science* 23 (2020): 77–94. Пристапено на 4. 4. 2026 г. <<https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-polisci-050718-032814>>
- Kerr, David. *Citizenship Education: An International Comparison*. London: Qualifications and Curriculum Authority, 1999.
- Kopecký, Petr. "Power to the Executive! The Changing Executive–Legislative Relations in Eastern Europe." *Journal of Legislative Studies* 10, no. 2–3 (2004): 142–153.
- Koštunica, Vojislav. "Postkomunizam i problem demokratije." *Filozofija i društvo* 9–10 (1996).
- Leston-Bandeira, Cristina. "Why Reach Out? Public Engagement and Transparency in Parliaments." *Politics & Governance* 4, no. 2 (2016): 6–15.
- Leston-Bandeira, Cristina. "Why Symbolic Representation Matters: Public Engagement and the Representation of Parliaments." *Parliamentary Affairs* 69, no. 3 (2016): 488–506.
- Linz, Juan J., Larry Diamond, and Seymour Martin Lipset, eds. *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*. 2nd ed. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1995.

- Lorenz-Spreen, Philipp, Lisa Oswald, Stephan Lewandowsky, and Ralph Hertwig. "A Systematic Review of Worldwide Causal and Correlational Evidence on Digital Media and Democracy." *Nature Human Behaviour* 7 (2023): 74–101. Пристапено на 4. 4. 2026 г. <<https://www.nature.com/articles/s41562-022-01460-1>>
- Macedo, Stephen. *Diversity and Distrust: Civic Education in a Multicultural Democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.
- Mair, Peter, and Jacques Thomassen. "Political Representation and Government in the European Union." *Journal of European Public Policy* 17, no. 1 (2010): 20–35.
- Mair, Peter. *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso, 2013.
- Maldini, Pero. "Političko povjerenje i demokratska konsolidacija." *Politička misao* 1 (2008): 179–199.
- Maldini, Pero. "Političko-kulturalni preduvjeti demokratizacije." *Politička misao* 3 (2006): 87–108.
- March, James G., and Johan P. Olsen. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press, 1989.
- Merkel, Wolfgang. "The Consolidation of Post-Autocratic Democracies: A Multi-level Model." *Democratization* 5, no. 3 (1998): 33–67.
- Merkel, Wolfgang. "Embedded and Defective Democracies." *Democratization* 11, no. 5 (2004): 33–58. Пристапено на 20 март 2026 г. <https://www.wzb.eu/system/files/docs/sv/iuk/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf>
- Martens, Allison M., and Jason Gainous. "Civic Education and Democratic Capacity: How Do Teachers Teach and What Works?" *Social Science Quarterly* 94, no. 4 (2013): 956–976.
- McLeod, Jack M., and Dhavan V. Shah. "Communication and Political Socialization: Challenges and Opportunities for Research." *Political Communication* 26, no. 1 (2009): 1–10. Пристапено на 22 март 2026 г. <https://www.researchgate.net/publication/232988041_Communication_and_Political_Socialization_Challenges_and_Opportunities_for_Research>
- Mickovska, Gorica, Mitko Ceslarov, and Ana Mickovska Raleva. *Implementation of the Civic Education Subject in the Primary Schools: Research Report*. Skopje: Macedonian Civic Education Center (MCEC), 2016.
- Mill, John Stuart. *Considerations on Representative Government*. In *Collected Works of John Stuart Mill*. Vol. XIX, *Essays on Politics and Society, Part II*. Edited by John M. Robson. Toronto: University of Toronto Press, 1977.
- Ministry of Education (New Zealand). "Learning about Parliament." *Education Gazette*, March 10, 2014.
- Mishler, William, and Richard Rose. *Political Trust and Disenchantment with Democracy: Lessons from Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Mishler, William, and Richard Rose. "What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies." *Comparative Political Studies* 34, no. 1 (2001): 30–62.
- Neundorf, Anja, and Kaat Smets. "Political Socialisation and the Making of Citizens." In *The Oxford Handbook of Political Behavior*, edited by Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Neundorf, Anja, Eugenia Nazrullaeva, Ksenia Northmore-Ball, Katerina Tertychnaya, and Wooseok Kim. "Varieties of Indoctrination: The Politicization of Education and the Media around the World." *Perspectives on Politics* 22, no. 3 (2024): 771–798. Пристапено на 22 март 2026 г. <<https://doi.org/10.1017/S1537592723002967>>.
- Niemi, Richard G., and Barbara I. Sobieszek. "Political Socialization." *Annual Review of Sociology* 3 (1977): 209–233.
- Niemi, Richard G., and Jane Junn. *Civic Education: What Makes Students Learn*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- Niemi, Richard G., Stephen C. Craig, and Franco Mattei. "Measuring Internal Political Efficacy in the 1988 National Election Study." *American Political Science Review* 85, no. 4 (1991): 1407–13.
- North, Douglass C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Oberle, Monika, and Julia Leunig. "Simulation Games on the European Union in Civics: Effects on Secondary School Pupils' Political Competence." *European Political Science* 15, no. 3 (2016): 397–407.

- Oberle, Monika, Johanna Leunig, and Sven Ivens. "What Do Students Learn from Political Simulation Games? A Mixed-Method Approach Exploring the Relation between Conceptual and Attitudinal Changes." *European Political Science* 19 (2020): 367–386. <<https://doi.org/10.1057/s41304-020-00261-2>>
- OECD. Digital Government Review of Estonia. Paris: OECD Publishing, 2018.
- OECD. Global Competence for an Inclusive World. Paris: OECD Publishing, 2016. Пристапено на 22 март 2026 г. <<https://gisigpl.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/12/global-competency-for-an-inclusive-world.pdf>>.
- OECD. Preparing Our Youth for an Inclusive and Sustainable World: The OECD PISA Global Competence Framework. Paris: OECD Publishing, 2018.
- OECD. Rethinking Informal Learning: Assessment of the Latest Literature and Data. Paris: OECD Publishing, 2010.
- OECD. "Levels of Trust in Public Institutions." In *Government at a Glance 2025*. Paris: OECD Publishing, June 19, 2025.
- Olson, David M., and Gabriella Ilonszki, eds. *Post-Communist Parliaments: Change and Stability in the Second Decade*. London: Routledge, 2012.
- Open Government Partnership. Open Government Declaration. OGP, 2011. <www.opengovpartnership.org/how-we-work/joining-ogp/open-government-declaration/>. Accessed February 6, 2026.
- Osler, Audrey, and Hugh Starkey. "Education for Democratic Citizenship: A Review of Research, Policy and Practice 1995–2005." *Research Papers in Education* 24, no. 4 (2006): 433–66. Пристапено на 22 март 2026 г. <https://www.researchgate.net/publication/228396402_Education_for_Democratic_Citizenship_a_review_of_research_policy_and_practice_1995-2005>
- Owen, Diana, Suzanne Soule, and Rebecca Chalif. "Civic Education and Knowledge of Government and Politics." Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Seattle, WA, September 1–4, 2011. <<https://www.civiced.org/pdfs/Civic%20Education%20and%20Knowledge%20of%20Government%20and%20Politics.pdf>>, пристапено на 22 март 2026 г.
- Patrikios, Stratos, and Mark Shephard. "Representative and Useful? An Empirical Assessment of the Representative Nature and Impact of the Scottish Youth Parliament." *The Journal of Legislative Studies* 20, no. 2 (2014): 236–254. <<https://doi.org/10.1080/13572334.2013.829278>>
- Pavlović, Dušan. "Kako nastaju demokratske ustanove." December 28, 2008. <www.web.mac.com/dusan.pavlovic/Works/...files/Kako_nastaju_2.pdf>
- Pavlović, Vukašin, and Zoran Stojiljković, eds. *Savremena država*. Beograd: KAS i FPN, 2008.
- Ristić, Irena. "Religija kao faktor političke kulture i ekonomskog razvoja." *Filozofija i društvo* 28 (2005): 145–161.
- Rothstein, Bo, and Dietlind Stolle. "The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust." *Comparative Politics* 40, no. 4 (2008): 441–459.
- Schreier, Margrit. *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: SAGE, 2012.
- Searing, Donald D. "A Theory of Political Socialization: Institutional Support and Deradicalization in Britain." *British Journal of Political Science* 16, no. 3 (1986): 341–376.
- Searing, Donald D. *Westminster's World: Understanding Political Roles*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994.
- Sears, David O., and Nicholas A. Valentino. "Politics Matters: Political Events as Catalysts for Preadult Socialization." *American Political Science Review* 91, no. 1 (1997): 45–65. Пристапено на 22 март 2026. <https://www.researchgate.net/publication/252132351_Politics_Matters_Political_Events_as_Catalysts_for_Preadult_Socialization>
- Shim, Jaemin, ed. *Mass–Elite Representation Gap in Old and New Democracies: Critical Junctures and Elite Agency*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2024.
- Spasojević, Dušan. "Građenje države i civilnog društva u postkomunizmu." In *Savremena država*, edited by Vukašin Pavlović and Zoran Stojiljković. Beograd: KAS i FPN, 2008.
- Stanovčić, Vojislav. *Politička teorija*, t. 1. Beograd: Službeni glasnik, 2006.
- Stanovčić, Vojislav. *Političke ideje i religija*, t. 2. 2nd ed. Beograd: Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, 2003.

- Šalaj, Berto. „Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: teorija i istraživanje.“ Bo *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*, уредено од Dragan Bagić, 9–12. Zagreb: GONG i Fakultet političkih znanosti, 2011.
- Šalaj, Berto. „Političko znanje mladih u Hrvatskoj.“ Bo *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*, уредено од Dragan Bagić. Zagreb: GONG i Fakultet političkih znanosti, 2011.
- Uberoi, Elise. *Public Engagement in the UK Parliament: Overview and Statistics*. House of Commons Library Briefing Paper CBP 8158. London: House of Commons Library, 24 November 2017.
- UNESCO. *Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives*. Paris: UNESCO, 2015. Пристапено на 22 март 2026. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993>>
- Vujadinović, Dragica. “Civilno društvo i politička kultura.” *Filozofska istraživanja* 109, god. 28, sv. 1 (2008): 21–33.
- Vujić, Vladimir. “Dimenzije političke kulture.” *Politička misao* 1 (1998): 119–137.
- Vujić, Vladimir. “Pojam političke kulture.” *Politička misao* 35, no. 4 (1998): 109–117.
- Vujić, Vladimir. “Političke obveze građana u demokraciji i političko obrazovanje.” *Politička misao* 4 (2007): 17–34.
- Vujić, Vladimir. “Tipologija političke kulture.” *Politička misao* 4 (1998): 98–131.
- Westheimer, Joel, and Joseph Kahne. “What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy.” *American Educational Research Journal* 41, no. 2 (2004): 237–269.
- White, Patricia. “Conflict and Compromise: the Heart of Political Education.” Paper presented at the Annual Conference of the Philosophy of Education Society of Great Britain (PESGB), Oxford, United Kingdom, March 29–31, 2019.
<https://www.researchgate.net/publication/334454882_Conflict_and_Compromise_the_heart_of_political_education>, пристапено на 22 март 2026 г.
- Westminster Foundation for Democracy. *Best Practice for Engaging Young People at UK Parliament for the Parliament of North Macedonia*. Unpublished report, 2025.
- Zakaras, Alex. “John Stuart Mill, Individuality, and Participatory Democracy.” In *J. S. Mill’s Political Thought: A Bicentennial Reassessment*, edited by Nadia Urbinati and Alex Zakaras, 200–220. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

II. Извори на кирилица

- Ајрулаи, Ајше, Митко Чешларов, Жанета Чонтева и Ана Мицковска Ралева. Реализација на наставата по граѓанско образование во средните училишта. Скопје: Македонски центар за граѓанско образование, 2020.
- Андреева, Марија. „Влијанието на политичкиот дијалог врз политичката култура: Студија на македонскиот случај.“ Докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2021.
- Берк, Едмунд. Размишљања о револуцији у Француској. Београд: Filip Višnjić, 2001.
- Ванковска, Билјана. Политички систем. Скопје: Бомат графикс, 2007.
- Ѓузелов, Борјан. Учиме ли демократија? Студија за демократските вредности во средното образование во Северна Македонија. Скопје: Фондација за демократија на Вестминстер, 2024.
- Дамјановски, Иван, Ненад Марковиќ и Александар Спасов. Анализа за политичкото образование во Северна Македонија. Фондација за демократија на Вестминстер, 2023.
- Донев, Јован. “2-2 проф д-р Јован Донев, Институт за национална историја Собраниска седница 05 02 2012.” YouTube, uploaded by INFO MK, February 7, 2021.
<www.youtube.com/watch?v=tB3KmJw_2zo>
- Жиранде, Раул. *Политички митови и митологије*. Превод на српски Ана А. Јовановиќ. Београд: Библиотека XX век, 2000.
- Иванов, Ѓорѓе. “Burgerliche Gesellschaft V.V. Civil Society.” Годишник на Правниот факултет во Скопје 39, кн. 2/3 (2001): 35–48.
- Иванов, Ѓорѓе. “Транзитологија.” Политичка мисла, бр. 1 (март 2003): 53–60.
- Ивановска, Фанија. Општа доверба и доверба во институциите 2024. Скопје: МЦМС, 2024.

- Интегрална верзија на говорот на претседателот Иванов. Стенографски белешки од 81-та седница на Собранието на Република Северна Македонија, 22.12.2015.
<www.sobranie.mk/sessiondetails.nsp?sessionDetailsId=994aac90-33e0-4bf7-8f5f-8c565ec09579&date=22.12.2015>
- Инџевска, Славица, и Емилија Симоска, ур. Политичката култура и идентитетите. Скопје: ФООМ и ИСППИ, 2012.
- Јовеска, Анета. „Граѓаните меѓу социјализмот и капитализмот.“ Во Политичката култура и идентитетите, уред. Славица Инџевска и Емилија Симоска. Скопје: ФООМ и ИСППИ, 2012.
- Јовеска Ѓорѓевиќ, Александра, и Јоана Тренеска. Анализа на јавно мислење бр. 7/2025 – Извештај од фокус групи: Јавната перцепција за работата на Собранието, довербата во јавните институции и политичките партии и квалитетот на животот во Северна Македонија. Скопје: Институт за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје, 2025. <https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2025/12/A4_MKD-FOKUS_GRUPI_2025.pdf>
- Јовеска Ѓорѓевиќ, Александра, и Јоана Тренеска. Поглед на Собрание: Извештај од набљудувањето на квалитетот на дебатата во Собранието (јануари – јуни 2025). Извештај од набљудување бр. 8/2025. Скопје: Институт за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје, август 2025. <https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2025/12/A4_Kvalitet_na_debata_jan_jun_2025MKD.pdf>
- Македонски центар за граѓанско образование (МЦГО) и Биро за развој на образованието. *Примери на добри практики за ученички иницијативи*. Скопје: Македонски центар за граѓанско образование, 2020.
- Малеска, Мирјана. „Политичката култура и демократската стабилност.“ Предизвици – списание за општествени прашања 1, бр. 3 (2019): 20–34.
- Марковиќ, Ненад, и други. Политичката култура во Македонија – Извештај од националното теренско истражување. Канцеларија на Фондацијата „Фридрих Еберт“, 2013.
- Марковиќ, Ненад, и Миша Поповиќ. Политички дијалог. Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Република Македонија; Институт за демократија „Societas Civilis“ – Скопје, 2015.
- Марковиќ, Ненад. „Лидерството, легитимитетот и транзицијата.“ Политичка мисла, бр. 11 (септември 2005): 37–44.
- Марковиќ, Ненад. „Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот.“ Предизвици – списание за општествени прашања 1, бр. 3 (2019): 11–18.
- Мирчев, Димитар, и Лидија Христова. Модерната политологија: темелите на проучувањето на политичкиот живот. Скопје: Универзитет ФОН и Култура, 2008.
- Монтескје. О духу закона. Вол. I–II. Београд: Filip Višnjić, 1989.
- Мурати, Рабије. *Демократизација на воспитно-образовниот систем во Република Македонија*. Тетово: Р. Мурати, 2018.
- Мухиќ, Ферид. Логос и хиерархија: Историја и теорија на политичко-филозофските доктрини. Скопје: Круг, 2001.
- Новаковски, Виктор. „Новинарство во акција: Учење за демократија преку истражување.“ Печатен интересен прирачник, изработен во рамките на ПСП, 2025.
- РТС Културно-уметнички програм – Званични канал. „Ратко Божовић: Pojmovnik politike – Politička kultura.“ YouTube, 8 Feb. 2016. <www.youtube.com/watch?v=W4Ko56ebNX0>
- Симоска, Емилија. „Политичката социјализација на учениците во основните училишта.“ Докторска дисертација, Универзитет „Кирил и Методиј“ – Скопје, Филозофски факултет, 1990.
- Собрание на Република Северна Македонија. „Имам став!“ – нова едукативна активност на Парламентарниот институт.“ 2019. <https://www.sobranie.mk/parlamentaren-institut-baner-ns_article-imam-stav-nova-edukativna-aktivnost-na-parlamentarniot-institut.nsp>
- Собрание на Република Северна Македонија. Акциски план за Партнерство за отворена власт 2024–2026. Скопје: Собрание на Република Северна Македонија, 2024. <<https://www.sobranie.mk/akciski-plan-pov.nsp>>
- Собрание на Република Северна Македонија. Стратешки план 2025–2029 на Собранието на Република Северна Македонија. Скопје: Собрание на Република Северна Македонија, n.d. <<https://www.sobranie.mk/strateshki-plan.nsp>>
- Собрание на Република Северна Македонија. „Собранието и Бреинстер Некст потпишаа Меморандум за соработка.“ n.d. <<https://www.sobranie.mk/ns-newsarticle-sobranieto-i-breinster-nekst-potpisaa-memorandum-za-sorabotka.nsp>>

Собрание на Република Северна Македонија. „Промовиран курикулум за истражувачко новинарство по предметот граѓанско образование.“ Вест на веб-страница на Собранието. n.d. Accessed February 22, 2026. <<https://www.sobranie.mk/ns-newsarticle-promoviran-kurikulum-za-istrazuvacko-novinarstvo-po-predmetot-gragansko-obrazovanie.nspk>>

Христова, Л. “Политичка култура, социјализација и јавно мислење.” Во Наука за политиката: Зборник на текстови, прир. Л. Христова, 1–34. Скопје.

Цветанова, Ганка. „Индикатори на демократската свест.“ Во Политичката култура и идентитетите, уред. Славица Инџевска и Емилија Симоска. Скопје: ФООМ и ИСППИ, 2012.

Центар за управување со промени (ЦУП). “Презентирани две нови веб платформи за унапредување на отвореноста и дигиталната комуникација во Собранието.” 17 април 2025
<<https://cup.org.mk/events/two-new-web-platforms-presented-to-promote-openness-and-digital-communication-in-the-legislature-2025-04-17>>

Центар за управување со промени (ЦУП). “Собраниски хакатон ‘Дигитален мост.’” 1 ноември 2024.
<<https://cup.org.mk/events/parliamentary-hackathon-quot-digital-bridge-quot-2024-11-01>>.

III. Необјавени интерни документи

Парламентарен институт, Одделение за едукација и комуникација. *Едукативни активности за годишниот извештај 2025 г.* Интерен работен документ. Скопје: Собрание на Република Северна Македонија, 2025.

Парламентарен институт, Одделение за едукација и комуникација. *Извештај од анализа од прашалници за евалуација на симулации „Имам став!“ (учебна 2024/25) – ревидирано издание.* Интерен извештај. Скопје: Собрание на Република Северна Македонија, 2025.

Парламентарен институт, Одделение за едукација и комуникација. *Извештај од анализата на евалуација на семинар „Демократијата и Собранието“ (15.09.2025).* Интерен извештај. Скопје: Собрание на Република Северна Македонија, 2025.

Парламентарен институт, Одделение за едукација и комуникација. *Извештај од евалуации на одржан едукативен семинар „Собранието однапре: Дом на парламентарното право“ (24 февруари 2026).* Интерен извештај. Скопје: Собрание на Република Северна Македонија, 2026.

СПИСОК НА ДОДАТОЦИ

Додаток 1. Истражувачки корпус и единици на анализа

Додаток 2. Кодна книга за компаративна анализа на парламентарни едукативни програми

Додаток 3. Правила за кодирање и аналитичка конзистентност

Додаток 4. Матрица 1 – ECPRD 5558 (посетителски центри и едукативна инфраструктура)

Додаток 5. Матрица 2 – ECPRD 3851 (програми за деца и млади)

Додаток 6. Матрица 3 – ECPRD 4147 (симулации и учење преку игра на улоги)

Додаток 7. Матрица 4 – ECPRD 6013 (младински парламенти и канали на учество)

Додаток 8. Синтетичка матрица – илустративна примена на интегрираното кодирање

Додаток 9. Операционализација на хипотезите (X1–X3)

Додаток 10. Национален случај – Собранието на РСМ (синтетички профил)

Додаток 11. Методолошка транспарентност и ограничувања

ДОДАТОЦИ

Додаток 1. Истражувачки корпус и единици на анализа

Во согласност со методолошката рамка, емпирискиот корпус е организиран во повеќе групи извори со различна аналитичка функција: (а) компаративни ECPRD прашалници и одговори; (б) секундарни компаративни извори; (в) национални документи и извештаи за случајот на Собранието на Република Северна Македонија; (г) работни и програмски документи за добри практики; и (д) материјали за поврзување со формалното образование, вклучително курикуларни и методски материјали.

Табела 1.

Истражувачки корпус и аналитичка функција

Група извори	Единица на анализа	Функција во трудот	Напомена
ECPRD 5558	Парламент/комора	Посетителски центри и инфраструктура	Компаративна матрица 1
ECPRD 3851	Парламент/комора	Програми за деца и млади	Компаративна матрица 2
ECPRD 4147	Парламент/комора	Симулации и учење преку игра на улоги	Компаративна матрица 3
ECPRD 6013	Парламент/комора	Младински парламенти и учество	Компаративна матрица 4
IPU и сродни извори	Извештај/типологија	Секундарна компаративна рамка	Триангулација и концептуализација
Национални извештаи (PCM)	Годишен извештај/планови	Национална студија на случај – институционализација и обем	Потпоглавје 5.7
WFD добри практики (UK–PCM)	Документ/извештај за јавна политика	Развојни препораки и компаративна калибрација	Програма за наставници, младински парламент, понатамошно постапување и повратна информација
Курикулум/методска единица	Наставен документ	Поврзување на формалното и неформалното образование	Граѓанско образование и медиумска писменост

Јадрениот компаративен примерок се формира во две фази. Во првата се мапира поширокиот корпус на парламентарни случаи опфатени со четирите ECPRD барања. Во втората, за подетална споредбена анализа се издвојува аналитички управлив и разновиден јадрен примерок ($n \approx 25$), врз основа на географска распределба, институционален модел, видливост и разновидност на едукативните активности и достапност на доволно описни податоци за примена на релевантните индикатори. Изборот нема цел да обезбеди статистичка репрезентативност, туку аналитичка разновидност и споредливост на случаите.

Додаток 2. Кодна книга за компаративна анализа на парламентарни едукативни програми

1. Напомена за функцијата на кодната книга

Оваа кодна книга е изработена за потребите на компаративната анализа на парламентарните едукативни програми и служи како заедничка аналитичка рамка за споредба на различни институционални модели, програмски формати и механизми на политичка социјализација. Нејзината цел не е да обезбеди строга психометриска мерка, туку да овозможи дисциплинирана, транспарентна и споредлива анализа на институционалните карактеристики и програмските практики.

Кодирањето се води според три основни принципи: (1) конзервативно кодирање – се кодира само она што е експлицитно наведено или недвосмислено поткрепено во изворот; (2) функционално читање – не се следи само формалниот назив, туку реалната функција, континуитетот и методологијата на програмата; и (3) споредливост – сите случаи се читаат преку заеднички индикатори, а потоа и преку индикатори специфични за одделни корпуси. Основна единица на анализа е поединечен парламентарен случај во рамките на конкретен корпус.

2. Заеднички индикатори

Табела 1.

Заеднички индикатори за сите корпуси

Индикатор	Операционална дефиниција	Кодирање
Институционална поставеност (FORMAL_UNIT_EDU)	Дали постои формална организациска структура задолжена за едукација, посети или јавен ангажман	0 = нема јасно назначена единица; 1 = активностите ги води поширока служба без јасна специјализација; 2 = постои посебна единица, одделение или центар
Разновидност на програмското портфолио (PROGRAM_PORTFOLIO)	Разновидност на едукативното портфолио	0 = еден формат или речиси нема програми; 1 = ограничено портфолио; 2 = неколку различни формати; 3 = развиено портфолио; 4 = многу развиено портфолио; 5 = исклучително разновидно и структурирано портфолио
Разновидност на целните групи (TARGET_DIVERSITY)	Разновидност на целните групи	0 = една целна група; 1 = две; 2 = три; 3 = четири; 4 = пет или повеќе различни целни групи
Степен на интерактивност (INTERACTIVITY_LEVEL)	Степен на интерактивност	0 = информативен/презентациски формат; 1 = ограничена интерактивност; 2 = интерактивен дискусионен формат; 3 = симулациски/делиберативен формат
Вклученост на пратеници (MP_INVOLVEMENT)	Вклученост на пратеници или други парламентарни актери	0 = нема вклученост; 1 = симболична или повремени; 2 = активна вклученост во делови од програмата; 3 = редовна и структурирана вклученост
Дигитални ресурси (DIGITAL_RESOURCES)	Степен на дигитална поддршка	0 = нема дигитални ресурси; 1 = основни дигитални информации или медиумски содржини; 2 = развиени дигитални образовни ресурси; 3 = интерактивни алатки, виртуелни тури, квизови или платформи
Материјали пред/за време/по активноста (PRE_POST_MATERIALS)	Материјали пред, за време и по активноста	0 = нема материјали; 1 = основни материјали; 2 = структуриран пакет на материјали

Индикатор	Операционална дефиниција	Кодирање
Евалуација (EVALUATION_MECHANISM)	Евалуација и повратна информација за програмата	0 = нема евалуација; 1 = основна или неформална повратна информација; 2 = стандардизирани прашалници, анализа и извештаи
Конкретен исход (OUTPUT_MECHANISM)	Дали програмата создава конкретен исход	0 = нема конкретен исход; 1 = постојат писмени траги, резимеа или основни продукти; 2 = постојат јасни формализирани исходи (препораки, декларации, резолуции и сл.)
Понатамошно институционално постапување и повратна информација (FOLLOW_UP_PATH)	Дали постои патека на понатамошно институционално постапување и повратна информација	0 = нема понатамошно постапување или повратна информација; 1 = неформално или симболично проследување; 2 = делумно формализирано разгледување или институционална реакција; 3 = формализирана патека со јасно понатамошно институционално постапување и повратна информација
Инклузивност и пристапност (INCLUSION_MEASURES)	Јазична, регионална и физичка пристапност	0 = нема мерки; 1 = делумни мерки; 2 = повеќе различни мерки; 3 = системски пристап
Територијален досег (GEOGRAPHIC_REACH)	Територијален досег	0 = локален/централен; 1 = ограничен регионален; 2 = поширок национален; 3 = изразен национален и/или теренски досег
Стабилност на кадар и ресурси (RESOURCE_STABILITY)	Стабилност на кадар и ресурси	0 = повремени или неформализирани ресурси; 1 = ограничени ресурси; 2 = стабилни ресурси и кадровска поддршка
Поврзаност со формалното образование (CURRICULUM_LINK)	Поврзаност со формалниот образовен процес	0 = нема препознатлива врска; 1 = повремена или неформална врска; 2 = јасна поврзаност со наставни содржини и/или методски пристапи
Работа со наставници (TEACHER_PROGRAMME)	Работа со наставници	0 = нема активности насочени кон наставници; 1 = повремени активности или материјали; 2 = систематизирана програма или ресурсен пакет за наставници

3. Индикатори специфични за ECPRD 5558

Табела 2.

Индикатори специфични за ECPRD 5558 (посетителски центри и едукативна инфраструктура)

Индикатор	Операционална дефиниција	Кодирање
Посетителска инфраструктура (VISITOR_INFRASTRUCTURE)	Посетителска инфраструктура	0 = нема јасна инфраструктура; 1 = основна посетителска логистика; 2 = посебен едукативен/посетителски простор; 3 = развиен центар или мултимедијална инфраструктура
Просторен модел (SPACE_MODEL)	Просторен модел	0 = нема посебен простор; 1 = приемен/информативен простор; 2 = едукативна сала или простор во парламентот; 3 = одвоен или јасно профилиран центар
Теренски активности кон училишта (SCHOOL_OUTREACH)	Теренски активности кон училишта	0 = нема теренски активности; 1 = повремени активности; 2 = редовни активности

4. Индикатори специфични за ECPRD 3851

Табела 3.

Индикатори специфични за ECPRD 3851 (програми за деца и млади)

Индикатор	Операционална дефиниција	Кодирање
Партнерства (PARTNERSHIP_MODEL)	Развиеност на партнерства	0 = нема јасни партнерства; 1 = ограничени партнерства; 2 = развиени партнерства со училишта, министерства или граѓански организации
Носечка програма (FLAGSHIP_PROGRAMME)	Постоење носечки формат	0 = нема носечки формат; 1 = повремен или симболички формат; 2 = препознатлив и редовен формат
Редовност (REGULARITY)	Редовност на програмата	0 = нерегуларно; 1 = повремено; 2 = редовно/предвидливо

5. Индикатори специфични за ECPRD 4147

Табела 4.

Индикатори специфични за ECPRD 4147 (симулации и учење преку игра на улоги)

Индикатор	Операционална дефиниција	Кодирање
Подготвителна фаза (PREPARATION_PHASE)	Подготвителна фаза пред симулацијата	0 = нема подготовка; 1 = краток вовед непосредно пред активноста; 2 = структурирана подготвителна фаза пред симулацијата
Сценарио и правила (SCENARIO_RULES)	Јасно сценарио и правила	0 = нема јасно сценарио/правила; 1 = основни правила; 2 = јасно структуриран процес
Фасилитација (FACILITATION)	Фасилитација на активноста	0 = нема јасна фасилитација; 1 = ограничена фасилитација; 2 = активна и поддржувачка фасилитација
Рефлексција по активноста (DEBRIEFING)	Рефлексција по активноста	0 = нема рефлексција; 1 = ограничена рефлексција; 2 = јасно структурирана рефлексција
Времетраење и интензитет (DURATION_INTENSITY)	Времетраење и интензитет	0 = многу кратка активност; 1 = неколку часа; 2 = целодневен или повеќефазен формат; 3 = повеќедневен или високоинтензивен формат

6. Индикатори специфични за ECPRD 6013

Табела 5.

Индикатори специфични за ECPRD 6013 (младински парламенти)

Индикатор	Операционална дефиниција	Кодирање
Модел на младински парламент (YOUTH_PARLIAMENT_MODEL)	Модел на младински парламент	0 = нема младински парламент; 1 = повремен или надворешно воден формат; 2 = постојан, но ограничено институционализиран формат; 3 = редовен и јасно институционализиран формат
Модел на селекција (SELECTION_MODE)	Модел на селекција	Описно кодирање: преку училишта, отворен повик, натпревар/задача, регионални селекции, лотарија или комбиниран модел
Возрасен опфат (AGE_RANGE)	Возрасен опфат	Описно кодирање: основно образование, средно образование, студенти/млади или комбинирана возраст
Тип на исход (OUTPUT_TYPE)	Тип на исход	Описно кодирање: декларација, препораки, резолуција, заклучоци, јавна презентација или без формален исход

7. Скали и интерпретација

Скалите 0–2 и 0–3 не претставуваат апсолутна мерка на „квалитет“, туку служат за споредбено читање на степенот на присуство, развиеност или формализација на одредена карактеристика.

Општата логика на кодирањето е следна: 0 = отсуство; 1 = ограничено или делумно присуство; 2 = развиено присуство; 3 = високо структурирано или формализирано присуство. Кај индикаторите што се кодираат на скала 0–5, целта е да се прикаже степенот на разновидност и развиеност на програмското портфолио.

8. Клучни индикатори за централниот аргумент на истражувањето

- FORMAL_UNIT_EDU – институционална поставеност;
- PROGRAM_PORTFOLIO – разновидност на програмите;
- INTERACTIVITY_LEVEL – степен на интерактивност;
- OUTPUT_MECHANISM – присуство на конкретен исход;
- FOLLOW_UP_PATH – постоење институционална трага, понатамошно постапување и повратна информација;
- CURRICULUM_LINK – поврзаност со формалниот образовен процес;
- TEACHER_PROGRAMME – работа со наставници.

Преку овие индикатори се следи дали парламентарната едукација останува на информативно ниво или развива институционални и програмски услови за подлабоко политичко учење и социјализација, вклучително и потенцијал за поддршка на внатрешната и надворешната политичка ефикасност.

9. Завршна методолошка напомена

Кодната книга служи како заедничка аналитичка рамка за споредба на различни типови парламентарни едукативни практики. Таа не претендира на строга психометриска мерка, туку на методолошки транспарентна, дисциплинирана и споредлива анализа на институционални аранжмани, програмски формати и нивниот потенцијал за политичко учење и социјализација.

Додаток 3. Правила за кодирање и аналитичка конзистентност

Овој додаток ги утврдува правилата според кои се врши кодирањето на парламентарните едукативни програми и начинот на кој се обезбедува аналитичка конзистентност меѓу различни корпуси и случаи. Неговата цел е да обезбеди транспарентност, повторливост и методолошка воздржаност при интерпретацијата на податоците.

1. Општи принципи на кодирање

Табела 1.

Општи принципи на кодирање

Принцип	Опис
Конзервативно кодирање	Се кодира само она што е експлицитно наведено или недвосмислено поткрепено во изворот. Недостигот од информација не се третира како доказ за отсуство на карактеристиката.
Функционално читање	Не се следи само формалниот назив на програмата или единицата, туку реалната функција, континуитетот, методологијата и институционалната поставеност.

Принцип	Опис
Споредливост	Сите случаи се читаат преку иста основна аналитичка рамка, а потоа – каде што е потребно – и преку индикатори специфични за поединечни корпуси.
Методолошка воздржаност	Кодирањето не претставува мерење на „успех“ во психометриска смисла, туку споредбено читање на степенот на присуство, развиеност или формализација на одредени карактеристики.

2. Основни правила за доделување кодови

Кодовите се доделуваат врз основа на јасно препознатливи информации во изворите. Кај скалите 0–2 и 0–3 општата логика е следна: 0 означува отсуство на карактеристиката; 1 означува ограничено, делумно или повремено присуство; 2 означува развиено присуство; а 3 означува високо структуриран или формализиран облик на присуство. Кај индикаторите кодирани на скала 0–5, целта е да се прикаже степенот на разновидност и развиеност на програмското портфолио.

Кога изворот содржи нецелосна или двосмислена информација, се избира понискиот, односно поконзервативниот код. Во случај на описни индикатори, наместо нумеричко кодирање се користи текстуално бележење на видот на селекција, возраста или типот на исход.

2. Правила за читање на изворите

Табела 2.

Правила за читање на изворите

Правило	Опис
Експлицитност	Приоритет имаат директно наведени податоци за структура, програма, материјали, евалуација, конкретен исход и понатамошно институционално постапување.
Имплицитни информации	Имплицитните информации може да се користат само кога описот недвосмислено упатува на конкретна карактеристика.
Отсуство на доказ	Кога одговорот или документот не содржи доволно податоци, карактеристиката не се кодира како присутна ниту како докажано отсутна.
Повеќе формати	Кога еден парламент има повеќе различни формати, кодирањето се врши според доминантниот или најјасно опишаниот формат, освен ако анализата не бара нивно посебно раздвојување.

4. Правила за синтетичка анализа

Синтетичката анализа не се темели на механичко собирање на кодови, туку на споредбено читање на обрасци и на типолошко групирање на случаите. Нумеричките кодови служат како аналитички ориентир, а не како самостојна мерка за рангирање на парламентите.

Во главниот текст корпусот се обработува синтетички и типолошки. Табелите и матриците во додатоците имаат илустративна и аналитичка функција и ја прикажуваат примената на кодната книга врз избрани случаи.

5. Посебна напомена за конкретниот исход и понатамошното постапување

Индикаторите OUTPUT_MECHANISM и FOLLOW_UP_PATH имаат централна улога во операционализацијата на X2. Под конкретен исход (output) се подразбира постоење на препознатлив резултат од активноста, како препораки, резолуции, декларации, записници, јавни презентации или други формализирани продукти. FOLLOW_UP_PATH означува постоење патека на понатамошно институционално постапување и повратна информација.

Кога исходот останува исклучиво образовен продукт без понатамошна институционална трага, FOLLOW_UP_PATH се кодира на пониско ниво. Кога постои разгледување, реакција, формализирана институционална адреса или повратна информација, се доделува повисок код. Индикаторот не мери политички „успех“, туку степен на институционална реактивност и видливост на младинскиот придонес.

6. Аналитичка конзистентност

За да се обезбеди аналитичка конзистентност, истите основни индикатори се применуваат и врз компаративниот корпус и врз националниот случај. На тој начин, Собранието на Република Северна Македонија не се анализира како изолиран описен пример, туку како случај што се чита низ истата кодирачка логика како и другите парламенти.

Кога матриците во додатоците прикажуваат само избрани случаи, тие не претендираат на исцрпен приказ на целиот корпус, туку имаат илустративна функција: да покажат како кодната книга и правилата за кодирање се применуваат врз конкретен материјал.

7. Завршна напомена

Со овие правила, кодирањето добива карактер на методолошки транспарентна и споредбено употреблива постапка. На тој начин се ограничува ризикот од произволна интерпретација и се обезбедува поцврста врска меѓу теоретската рамка, аналитичките категории и емпириските наоди.

Додаток 4. Матрица 1 – ECPRD 5558 (посетителски центри и едукативна инфраструктура)

Матрицата служи за илустративно мапирање на институционализацијата на посетителските и едукативните функции и на инфраструктурните капацитети. Прикажаните случаи ја илустрираат примената на кодната книга и не претставуваат исцрпен приказ на целиот ECPRD корпус.

Матрица 1.

Илустративни случаи

CAS E_I D	Парламент	Посетителски центар (0–2)	Едукативна единица (0–2)	Целни групи	Дигитални ресурси (0–3)	Белешка/доказ
P01	Собрание на РСМ	1	1	Ученици/студенти/наставници/јавност	2	Функционална институционализација преку ПИ/ОЕК; без формално брендиран центар
P02	Обединето Кралство – UK Parliament	2	2	Широк портфолио-опфат	3	Развиена посетителска и едукативна инфраструктура; референтен компаративен случај

Додаток 5. Матрица 2 – ЕСPRD 3851 (програми за деца и млади)

Матрицата ги споредува форматите, целните групи, педагошките алатки и степенот на поврзаност со образовниот систем. Прикажаните случаи имаат илустративна функција.

Матрица 2.

Илустративни случаи

CASE I D	Парламент	Формати	Интерактивност (0–3)	Работа со наставници (0–2)	Материјали пред/по (0–2)	Евалуација (0–2)	Белешка
P01	Собрание на РСМ	Посети + семинари + интерактивни едукативни активности + тематски настани	2	1	1	2	ОЕК користи евалуациски инструменти; постои простор за систематизирање и проширување на програмата за наставници
P02	UK Parliament	Широко програмско портфолио	3	2	2	2	Референтен модел за работа со наставници и поврзување со наставните содржини

Додаток 6. Матрица 3 – ЕСPRD 4147 (симулации и учење преку игра на улоги)

Матрицата е наменета за споредба на симулациските формати како институционални и програмски механизми со потенцијал да ја поддржат внатрешната политичка ефикасност. Прикажаните случаи се илустративни.

Матрица 3.

Илустративни случаи

CA SE ID	Парламент	Симулација (0–2)	Тип	Возраст/целна група	Конкретен исход (0–2)	Понатамошно постапување (0–3)	Белешка
P01	Собрание на РСМ	2	Симулациски и дебатни формати (пр. „Имам став!“ и сродни активности)	Средношколци/млади	1	1	Изразен потенцијал за компетенциско учење; потребна посилна формализација на понатамошното постапување
P02	UK Parliament	2	Развиени симулации и алатки за младински ангажман	Повеќе возрасни групи	2	2	Развиена практика на структурирана институционална реакција

Додаток 7. Матрица 4 – ЕСPRD 6013 (младински парламенти и канали на учество)

Матрицата ја следи логиката „учество – конкретен исход – понатамошно институционално постапување – повратна информација“ како индиректна институционална операционализација на потенцијалот за надворешна политичка ефикасност. Прикажаните случаи се илустративни.

Матрица 4.

Илустративни случаи

CA SE ID	Парламент	Младински парламент (0–3)	Конкретен исход (0–2)	Пренос до комисии/пратеници (0–3)	Поврат на информација (0–3)	Континуитет	Белешка
P01	Собрание на РСМ	1	1	1	0	Периодични формати	Потенцијал за појасни стандарди за писмено понатамошно постапување и повратна информација
P02	UK Parliament	3	2	2	2	Институционализиран циклус	Референтен модел за систематизирано институционално постапување

Додаток 8. Синтетичка матрица – илустративна примена на интегрираното кодирање

Оваа матрица илустративно ја прикажува примената на синтетичкото кодирање врз националниот случај и врз референтен компаративен случај. Целиот јадрен примерок се обработува синтетички во главниот текст; табелата не претставува исцрпен приказ на сите случаи.

Матрица 5.

Синтетичко позиционирање на избрани случаи

CASE ID	Парламент	FORMAL_UNIDU	PROGRAM_FOLIO	INTERACTIVITY_LEVEL	SIMULATION	YOUTH_PARLIAMEN_T_MODEL	CURRICULUM_LINK	EVALUATION_MECHANISM	FOLLOW_UP_PATH	INCUSION_MEASURES	Типолошка позиција
P01	Собрание на РСМ	1	4	2	2	1	2	2	1	2	Развиен портфолио/симулациски модел со елементи на хибридизација
P02	UK Parliament	2	5	3	2	3	2	2	2	2	Развиен хибриден/делиберативен модел

Додаток 9. Операционализација на хипотезите (X1–X3)

Табелата ги поврзува конечните формулации на работните хипотези со клучните индикатори, изворите и типот на емпириска поткрепа. Индикаторите не се користат за статистичко тестирање на каузални ефекти, туку за аналитичка процена на степенот до кој идентификуваните институционални и програмски обрасци се конзистентни со теоретските очекувања.

Табела 1.

Операционализација на хипотезите

Х и п от е з а	Содржина	Клучни индикатори	Извори/матрици	Тип на доказ
X1	Парламентите со повисок степен на институционализација на едукативната функција почесто развиваат поразновидни, поинтерактивни и поодржливи едукативни програми, придружени со развиени материјали, дигитални ресурси и механизми за евалуација.	FORMAL_UNIT_EDU; RESOURCE_STABILITY; PROGRAM_PORTFOLIO; INTERACTIVITY_LEVEL; DIGITAL_RESOURCES; EVALUATION_MECHANISM; VISITOR_INFRASTRUCTURE	Матрици 1–3; синтетичка матрица; национална студија на случај	Описен и компаративен образец; без каузално тестирање
X2	Парламентарните едукативни програми во кои младинскиот придонес добива конкретен исход, понатамошно институционално постапување и повратна информација имаат поголем потенцијал да ја поддржат надворешната политичка ефикасност кај младите отколку програмите во кои таквите механизми отсутствуют.	OUTPUT_MECHANISM; FOLLOW_UP_PATH; YOUTH_PARLIAMENT_MODEL	Матрица 4; синтетичка матрица; национална студија на случај	Индиректни институционални показатели; надворешната политичка ефикасност не се мери непосредно
X3	Собранието на Република Северна Македонија покажува карактеристики на хибриден модел на парламентарна едукација, во кој институционализираните неформални едукативни активности се поврзуваат со формалниот образовен процес преку наставни содржини, наставници и образовни материјали.	CURRICULUM_LINK; TEACHER_PROGRAMME; PRE_POST_MATERIALS (кога материјалите се применливи во училишна средина)	Матрица 2; национална студија на случај; курикуларни и методски материјали	Описна поткрепа на механизмите во националниот случај; без претпоставка за целосна институционализација

Додаток 10. Национален случај – Собранието на РСМ (синтетички профил)

Табелата го сумира националниот случај преку индикатори што се користат во компаративната рамка. Врската со хипотезите е наведена само таму каде што индикаторот непосредно придонесува кон нивната операционализација; останатите показатели имаат контекстуална функција.

Табела 1.

Синтетички профил на националниот случај

Индикатор	Вредност/опис	Аналитичко значење	Врска со хипотези
Институционална поставеност	Парламентарен институт + Одделение за едукација и комуникација (ОЕК)	Функционална институционализација на едукативната улога	X1
Кадар (2025)	ОЕК работел со 2 од 5 предвидени вработени	Ограничени човечки ресурси; важен контекст за одржливоста	X1
Организираны посети	11.328 посетители во 239 организираны посети	Висок оперативен обем и стандардизирана посетителска функција	X1 / контекст
Географски досег	41 населено место (25 градови + 16 рурални средини)	Поширок национален досег и регионална застапеност	Контекст
Едукативни семинари и интерактивни активности	16 едукативни активности	Развиено програмско портфолио надвор од основната посетителска функција	X1
Тематски активности	6 активности за одбележување значајни датуми	Дополнителна програмска разновидност	X1
Медиумска компонента	37 ТВ емисии на Собранискиот канал	Дополнителен комуникациски и образовен досег	Контекст / X1
Печатени материјали	2.220 печатени, од кои 1.638 дистрибуирани на едукативни настани	Материјална поддршка на програмите	X1
Евалуација	Прашалници и интерни анализи по активности; кај одделни програми и компонента пред/по активността (pre/post)	Развој на систематска евалуациска практика и организациско учење	X1
Симулации и дебати	Формати за активно и искуствено учење, вклучително „Имам став!“	Потенцијал за политичко учење, аргументација и внатрешна политичка ефикасност	X1
Работа со наставници	Активности и материјали со наставници како посредници меѓу Собранието и училиштата	Функционална врска со формалниот образовен процес	X3
Курикуларна и методска поврзаност	Курикуларни и методски материјали, вклучително развојни/пилот иницијативи поврзани со граѓанското образование	Мост меѓу неформалната парламентарна едукација и формалното образование	X3

Индикатор	Вредност/опис	Аналитичко значење	Врска со хипотези
Понатамошно постапување и повратна информација	Постојат елементи, но патеката не е систематски формализирана во сите формати	Клучна развојна насока за институционалната видливост на младинскиот придонес	X2

Забелешка за интерпретација: националниот случај не се користи за експериментално „мерење ефект“ врз политичката култура, туку за процесно и компаративно позиционирање, односно за процена дали институционалниот дизајн и програмската практика се конзистентни со теоретските очекувања за парламентот како чинител на политичка социјализација и политичко учење.

Додаток 11. Методолошка транспарентност и ограничувања

- Ограничување 1: ECPRD одговорите имаат институционално самоописен карактер и нивниот степен на деталност и стандардизација варира меѓу парламентите. Тие се користат како извори за институционални аранжмани и декларираните практики, а не како независна процена на квалитетот или ефективност на програмите.
- Ограничување 2: Опфатот на компаративните корпуси е нерамномерен. Не сите парламенти одговараат на сите ECPRD барања, одговорите се разликуваат по обем и деталност, а барањата не се спроведени во иста временска точка.
- Ограничување 3: Истражувањето не спроведува експериментално или лонгитудинално мерење на промени во политичката култура, политичките ставови или политичката ефикасност кај учесниците. Во националниот случај постојат ограничени инструменти со компонента пред/по активноста (pre/post) за непосредни образовни исходи, но без споредбена група и без основа за долгорочни каузални заклучоци.
- Ограничување 4: X2 се проверува индиректно преку институционални показатели за конкретен исход, понатамошно институционално постапување и повратна информација, а не преку непосредно мерење на надворешната политичка ефикасност кај учесниците.
- Ограничување 5: Националниот случај располага со побогати податоци од дел од компаративниот корпус. Ова овозможува подетално процесно читање, но бара јасно разграничување меѓу заклучоците на ниво на случај и пошироките компаративни обрасци.
- Ограничување 6: Позиционираноста на истражувачот во полето на парламентарната едукација обезбедува институционално знаење и пристап до релевантни материјали, но создава ризик од интерпретативна наклонетост.
- Ограничување 7: Кодирањето е спроведено од еден истражувач, поради што не е применета независна проверка на меѓукодерска согласност.
- Мерки за ублажување: триангулација на извори, претходно дефинирана кодна книга, конзервативно и конзистентно кодирање, јасно разграничување меѓу фактички опис, аналитичка интерпретација и нормативни препораки, како и доследно разграничување меѓу „потенцијал“ и „ефект“.

БИОГРАФИЈА

Томе Ѓорѓи Гушев е политиколог и парламентарен професионалец со повеќе од петнаесет години искуство во парламентарната работа, политичкото и граѓанското образование. Од 2024 година е раководител на Одделението за едукација и комуникација при Парламентарниот институт на Собранието, каде што претходно работел како советник за правно-политичка едукација.

Дипломирал политички науки на Правниот факултет „Јустинијан Први“ при УКИМ во Скопје како одличен студент, со просек 9,32. На истиот факултет магистрирал применета политика со просек 10,00 под менторство на проф. д-р Гордана Силјановска-Давкова, со трудот „Креирање политики во пост-социјалистичките системи“.

Тој е сертифициран обучувач за родово одговорно буџетирање и за недискриминација и спроведување на еднаквоста во јавниот сектор, како и сертифициран обучувач и ментор за стандарди за управување со квалитет во јавната администрација. Алумнист е на Школата за јавни политики „Мајка Тереза“, која е дел од мрежата на школи за политички студии на Советот на Европа и учесник на првата Регионална школа за политичка филозофија и демократија „Д-р Зоран Ѓинѓиќ“ во Белград.

Во текот на својата професионална кариера учествувал на повеќе меѓународни програми и студиски посети, вклучително и во Швајцарија, Црна Гора, Чешка, Словачка, Германскиот Бундестаг, Вестминстер во Обединетото Кралство, како и во Европскиот парламент во Брисел. Посебно место во неговото меѓународно професионално усовршување има учеството во 36. Парламентарна програма за странски парламентарни службеници при Парламентот на Индија во 2022 година.

Во својата работа е вклучен и во развојот на едукативни и комуникациски содржини: автор и презентер е на серија јавно-едукативни видео-колумни посветени на работничките права и еднаквоста и сценарист на едукативниот стрип „Како Риса го запозна Собранието“,

Добитник е на швајцарска стипендиска поддршка за професионално усовршување, а бил и стипендист на Фондацијата „Конрад Аденауер“, со која останува поврзан како нејзин алумнист.

М-р Томе Гушев ги има објавено следниве научни трудови:

Гушев, Томе. „Етичките кодекси на пратениците како инструменти во борбата против политичката корупција“. *Политичка мисла*, бр. 58, 2019, 76–97.

Гушев, Томе. „Улогата и значењето на политичката култура во демократските процеси“. *Политичка мисла*, бр. 61, 2021, 44–66.

Gushev, Tome. “The Problem of Democratic Transition and Consolidation in SEE Countries.” In Michael Dimitrov and Petya Vladimirova (eds.), *Bulletin Southeastern Europe: Dimensions, Challenges, Perspectives*. Sofia, 2020, pp. 28–42.

Gušev, Tome. “Politička kultura i demokratska konsolidacija u post-socijalističkim društvima.” u Vladimir Pavičević (ed.), *Zbornik učesnica i učesnika prve Regionalne škole političke filozofije i demokratije Dr Zoran Đinđić*. Belgrade, 2011, 122–131.